

УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

ЗБІРКА МЕТОДИЧНИХ РЕКОМЕНДАЦІЙ

**до відзначення пам'ятних дат
у загальноосвітніх навчальних закладах**

ISBN 978-966-383-692-8

9 789663 836928 >

Київ
2016

УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

ЗБІРКА МЕТОДИЧНИХ РЕКОМЕНДАЦІЙ

**до відзначення пам'ятних дат
у загальноосвітніх навчальних закладах**

Київ
2016

УДК 373.091.33–027.22:294.2](072)

ББК Ч421(4Укр)352.13я72–1

А3 Б 41

У 11

ISBN 978-966-383-692-8

А3 Б 41 **Збірка методичних рекомендацій** до відзначення пам'ятних дат
У 11 у загальноосвітніх навчальних закладах: [розроб. і упоряд.: Г. Байкеніч,
О. Охрімчук]. – Дніпропетровськ : ПП «Ліра ЛТД», 2016. – с. 120.

Видання містить методичні рекомендації для загальноосвітніх навчальних закладів України, розроблені Українським інститутом національної пам'яті та схвалені Міністерством освіти і науки України до використання у навчально-виховному процесі. Матеріали присвячено відзначенню пам'ятних дат історії України, вшануванню борців за незалежність України у ХХ столітті, жертв тоталітарних режимів.

Збірка може стати у нагоді вчителям і викладачам загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладів; науковцям, працівникам органів управління освітою обласних, районних, міських державних адміністрацій, Інститутів післядипломної педагогічної освіти.

ISBN 978-966-383-692-8

УДК 373.091.33–027.22:294.2](072)

ББК Ч421(4Укр)352.13я72–1

Зміст збірки методичних рекомендацій

Урок Соборності «Єднання заради Незалежності» (до Дня Соборності України 22 січня 2016 року).....	4
День пам'яті та примирення (8–9 травня).....	9
25-а річниця незалежності України у рамках Року Державності України.....	19
70-а річниця завершення Другої світової війни (2 вересня 2015 року).....	45
25-а річниця Революції на граніті (2–17 жовтня 2015 року).....	55
День захисника України (14 жовтня).....	65
Пам'яті митрополита Андрія Шептицького.....	73
Вшанування жертв Голодомору 1932–1933 років.....	84
Постанова Верховної Ради України «Про визначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2016 році» від 2 лютого 2016 року № 971-VIII.....	100
Інфографіки Українського інституту національної пам'яті до визначення пам'ятних дат.....	106

Урок Соборності «Єднання заради Незалежності» (до Дня Соборності України 22 січня 2016 року)¹

*Твоєю силою, волею, словом стала на Землі
українській вільна Народня Республіка.
IV Універсал Української Центральної Ради*

Вступ

З метою гідного відзначення 25-річчя незалежності України на виконання Указу Президента України «Про відзначення 25-ї річниці незалежності України» від 3 грудня 2015 року № 675 Український інститут національної пам'яті пропонує вважати 2016-й **Роком Державності України**.

В умовах протидії російській агресії важливо говорити не тільки про 24 серпня 1991 року, а й про низку історичних подій ХХ століття, що були визначальними для українського державотворення і засвідчують тривалий і непростий шлях України до незалежності, цінність ідеї власної державності.

У рамках Року Державності України слід провести цикл заходів до таких пам'ятних дат:

22 січня – проголошення першої незалежності у **1918 році** та проголошення Акта злуки УНР і ЗУНР у **1919 році**.

15 березня – цього дня **1939 року** Сойм Карпатської України проголосив Карпатську Україну незалежною державою;

30 червня – у цей день **1941 року** в окупованому Німеччиною Львові проголошено відновлення Української Держави;

16 липня – цього дня у **1990 році** Верховною Радою Української РСР прийнято Декларацію про державний суверенітет України;

24 серпня – Верховною Радою Української РСР у **1991 році** прийнято Акт проголошення незалежності України;

1 листопада – день «Листопадового зриву», коли у **1918 році** розпочалося українське повстання у Львові, в результаті якого невдовзі проголошено Західно-Українську Народну Республіку;

1 грудня – **1991 року** в цей день відбувся Всеукраїнський референдум на підтвердження Акта проголошення незалежності України.

У цьому контексті однією із найважливіших історичних дат є саме 22 січня – проголошення першої незалежності у 1918 році та проголошення Акта злуки УНР і ЗУНР, на вшанування якого **в Україні відзначається День Соборності** (див. інфографіку «22 січня в історії України» на с. 107).

Соборність означає, по-перше, об'єднання в одне державне ціле всіх земель, які заселяє конкретна нація на суцільній території. По-друге, – духовну консолідацію всіх громадян держави, їх згуртованість, незалежно від національності. Нарешті,

¹ Рекомендовано листом МОН від 11.01.2016 № 1/9-5

соборність невіддільна від суверенітету й реальної незалежності народу – фундаменту побудови демократичної держави.

У часи радянського тоталітарного режиму проголошення незалежності УНР та Акта злуки не відзначалися. Із утвердженням влади російських більшовиків ці «контрреволюційні свята» стерли із суспільної свідомості. Однак пам'ять про об'єднання УНР і ЗУНР в єдину Українську державу зберігали мешканці Західної України, українська політична еміграція в країнах Західної Європи й Америки. День 22 січня там урочисто відзначався як свято незалежності та неподільності Української держави.

Перше офіційне відзначення Дня Соборності на державному рівні відбулося 22 січня 1939 року в Карпатській Україні в Хусті. Таким чином закарпатці нагадали про волю українців, висловлену на з'їзді Всенародних зборів у Хусті 21 січня 1919 року про приєднання Закарпаття до Української Народної Республіки зі столицею в Києві. Це була не просто маніфестація, а найбільша за 20 років перебування краю у складі Чехословаччини демонстрація українців. У ній взяли участь понад 30 тис. осіб, що з'їхалися до столиці Карпатської України.

У 71-у річницю Акта злуки (22 січня 1990 року) в Україні відбулася масова акція – «живий ланцюг» як символ єдності східних і західних земель України та знак ушанування подій Української революції. Більше мільйона людей, узявшись за руки, створили безперервний ланцюг від Києва до Львова. Це стало свідченням подолання українцями страху перед комуністичним режимом і готовності протистояти комуністичній партії. 26 років тому ця подія стала провісником падіння СРСР і відновлення незалежності України.

Відповідно до Указу Президента України «Про відзначення у 2016 році Дня Соборності України» від 30 грудня 2015 року № 731 з метою подальшої консолідації суспільства навколо ідеї єдності держави, виховання у громадян патріотизму та гордості за героїчне минуле і сьогодення Українського народу до дня проголошення Акта злуки УНР і ЗУНР у країні відбудуться урочистості, в тому числі тематичні заходи у навчальних закладах.

Однією із форм ушанування цієї події в загальноосвітніх навчальних закладах може стати **Урок Соборності «Єднання заради Незалежності»**.

Мета проведення Уроку Соборності «Єднання заради Незалежності»:

- донести до вчителів та учнів ідеї соборності, єдності та суверенності держави – головної умови розвитку незалежної України;
- звернути увагу на тяглість українських державотворчих традицій;
- поглибити знання учнів про події Української революції 1917–1921 років як важливого досвіду державотворення;
- сприяти розвитку всіх видів інтелекту (академічного, практичного, креативного, емоційного й соціального) – головної умови всебічного розвитку особистості, її самореалізації;
- сприяти формуванню та розвитку громадянської та національної самосвідомості учнів.

Історична говірка

Український історичний календар 22 січня містить дві знаменні події: проголошення 1918 року IV Універсалом Української Центральної Ради незалежності Української Народної Республіки та рівно за рік – Універсалом Директорії Української Народної Республіки – об'єднання УНР і ЗУНР в одну суверенну державу. Ці події є надзвичайно важливими в історії Української революції 1917–1921 років і загалом історії України ХХ століття.

IV Універсал Української Центральної Ради став логічним етапом складного розвитку українського визвольного руху доби революції, що розпочався в березні 1917-го й упродовж одного року зазнав еволюції від культурницьких вимог, ідей політичної автономії та федерації до усвідомлення необхідності власної незалежної держави. Водночас, на проголошення незалежності лідерами Української Центральної Ради значний вплив справили зовнішні обставини – відбиття збройної агресії більшовицької Росії, а також переговори в Брест-Литовську про мирний договір УНР з країнами Четверного союзу (див. інфографіку «Крути – бій за майбутнє» на с. 108–110).

«Раз армії нема, а треба боронити Україну, то єдиний вихід – проголошення незалежності України, що дасть можливість стати твердо на міжнародній арені і приступити до організації нової фізичної сили», – відзначав під час засідання українського уряду 26 грудня 1917 року «соціаліст-революціонер» Микита Шаповал.

Текст IV Універсалу датований 9 (22) січня 1918 року. Ухвалили його пізно вночі 11 (24) січня 1918 року на засіданні Малої Ради. Документ містив чотири головні напрями: проголошення самостійності Української Народної Республіки; доручення Раді Народних Міністрів укласти мир з Центральними державами; оповіщення оборонної війни з більшовицькою Росією; декларування основ внутрішнього соціально-економічного будівництва й окреслення заходів для припинення війни з Центральними державами.

Уперше в ХХ столітті Україна проголошувалася незалежною суверенною державою.

Революційні події на Наддніпрянській Україні, проголошення української державності сприяли піднесенню національного руху в підавстрійській Галичині. В умовах розпаду Австро-Угорщини тамтешні українці отримали можливість реалізувати право на самовизначення. 1 листопада 1918 року проголошено Західно-Українську Народну Республіку. Її лідери ініціювали переговори про об'єднання Наддніпрянської України з Наддністрянською. На зустріч із гетьманом Павлом Скоропадським у Київ вирушила галицька делегація (до складу якої входили Осип Назарук і Володимир Шухевич). Гетьман обіцяв оперативно відреагувати на прохання: надати ЗУНР зброю, продовольчу і фінансову допомогу, спрямувати в Галичину загін Січових стрільців Євгена Коновальця, який мав допомогти у боротьбі з поляками. Утім, у цей час владу в Україні перебрала Директорія і переговори про об'єднання продовжилися вже з її представниками.

Їх наслідком стало підписання 1 грудня 1918 року у Фастові Передвступного договору між УНР і ЗУНР про злуку обох республік в одну державу. А вже 3 січ-

ня 1919 року Українська національна рада ЗУНР у Станіславові (нині – Івано-Франківськ) ратифікувала цей договір і прийняла ухвалу про наступне об'єднання двох частин України в одну державу. Для продовження переговорів з урядом УНР сформували делегацію із 65 осіб, яку очолив Лев Бачинський.

22 січня 1919 року на Софійському майдані в Києві в урочистій атмосфері відбулося проголошення Акта злуки УНР та ЗУНР в єдину незалежну державу. У зачитаному на зборах «Універсалі Соборності», зокрема, відзначалося: «Однині воедино зливаються століттями одірвані одна від одної частини єдиної України – Західно-Українська Народна Республіка (Галичина, Буковина, Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна. Здійснились віковічні мрії, якими жили і за які умирали кращі сини України. Однині є єдина незалежна Українська Народна Республіка». Наступного дня Акт злуки майже одноставно був ратифікований Трудовим конгресом України. Завершити цей процес завадила окупація українських земель.

Акт злуки 22 січня 1919 року увінчав соборницькі прагнення українців обох частин України – Наддніпрянщини та Наддністрянщини – щонайменше з середини XIX століття. Після проголошення об'єднання УНР і ЗУНР 22 січня 1919 року питання єдності української нації в українській політичній думці вже ніколи не ставилося під сумнів. Упродовж багатьох десятиліть Акт злуки 22 січня 1919 року залишався символом віри, ідейним імперативом боротьби за незалежну, соборну державу.

Рекомендації щодо форми і методів проведення заходів

Відзначати День Соборності України рекомендуємо на рівні районних (міських) методичних кабінетів (центрів), навчальних закладів, кількох паралельних класів, окремих класів. Водночас звертаємо увагу на те, що під час організації Уроку Соборності вчителям важливо враховувати вікові особливості учнів, технічне забезпечення класів тощо. Ці матеріали можуть бути використані також при вивченні тем з історії України 10 класу: «Україна в роки Першої світової війни. Початок Української революції», «Українська державність в 1917–1921 рр.»; 11 класу: «Україна в умовах незалежності (від 1991 року до сьогодні)».

Орієнтовний період проведення – з 19 до 22 січня 2016 року.

У початковій школі (**3–4 класи**) в рамках курсу «Я і Україна» радимо у цікавій формі розповісти про події Української революції 1917–1921 років, видатних державних діячів: Михайла Грушевського, Володимира Винниченка, Симона Петлюру, Євгена Петрушевича та інших. Наводячи зрозумілі приклади, дітям варто пояснити, що таке незалежність держави, соборність та єдність. Уроки бажано проводити із музичним супроводом, читанням художньої дитячої літератури, відповідним оформленням приміщення з використанням національної символіки.

У середній школі (**5–9 класи**) під час проведення Уроку Соборності з урахуванням віку школярів учителю варто звернути увагу на висвітлення таких подій, як утворення Української Центральної Ради, проголошення УНР і ЗУНР, підписання й історичне значення IV Універсалу Центральної Ради, урочисте проголошення Акта злуки УНР і ЗУНР.

Також рекомендуємо акцентувати на військово-політичній і культурно-просвітницькій діяльності легіону Українських Січових Стрільців – збройної формації, яка сприяла об'єднанню українських земель в єдину державу; проблемі єдності української держави на різних етапах її розвитку, соборності як умови незалежності та суверенності.

У старшій школі (**10–11 класи**) Урок Соборності повинен мати інтегрований, науково-практичний, аналітичний та узагальнюючий характер.

Зокрема, пропонуємо для учнів **9–11 класів** такі **форми проведення Уроку Соборності «Єднання заради Незалежності»:**

- заходи просвітницького характеру із залученням науковців-дослідників даної проблематики, громадських і політичних діячів: семінари, круглі столи, лекції-презентації на тему першої незалежності та Соборності України. Наприклад, «Твоєю силою, волею, словом...», «Незалежність починається з тебе», «Без Соборності немає незалежності», «Разом з власної волі з 1919-го», «Українська революція та перша незалежність», «Злилися воедино однині...»;

- ділові ігри, вікторини, диспути, брейн-ринги, обговорення, ток-шоу «Єднання заради Незалежності»;

- відео-уроки з подальшим обговоренням «Шлях до незалежності», «Разом з власної волі з 1919-го»;

- екскурсії (в тому числі віртуальні) до музеїв, місць пам'яті, пов'язаних із подіями Української революції, бібліотек; відвідання тематичних виставок;

- конкурси наукових проєктів, регіональних і краєзнавчих презентацій з історії української державності «У боротьбі за незалежність» (акцію започаткувати та розпочати її проведення до Дня Соборності, а завершити і підбити підсумки до Дня незалежності України).

Підкреслюючи, що Урок Соборності проходитиме в рамках Року Державності України та розпочинатиме низку заходів, важливо донести до учнів, що події 22 січня, як і тепер, відбувалися в умовах воєнної агресії Росії проти України. У той час за несприятливих умов українці спромоглися створити цілісну національну державу. Тому в ході Уроку Соборності «Єднання заради Незалежності» радимо особливу увагу приділити таким питанням:

- УНР – перша українська держава у ХХ столітті, а 24 серпня 1991 року фактично відбулося відновлення незалежності;

- УНР першою серед нових держав у Східній Європі проголосила незалежність – раніше, ніж три країни Балтії, Польща та Чехія;

- проголошення Акта злуки УНР і ЗУНР 22 січня 1919 року – історичне явище об'єднання українських земель в єдину державу. Саме ці події, а не приєднання Західної України до СРСР 1939 року, є підставою для відліку історії цілісної Української держави;

- українська незалежність була повалена більшовиками внаслідок «гібридної війни», ознакам якої є невизнання наявності своїх військ на території УНР, створення маріонеткових проросійських псевдореспублік і підтримка антиукраїнських повстанських рухів.

День пам'яті та примирення (8–9 травня)²

Вступ

24 березня 2015 року Президент України Петро Порошенко підписав Указ «Про заходи з відзначення у 2015 році 70-ї річниці Перемоги над нацизмом у Європі та 70-ї річниці завершення Другої світової війни» (далі – указ). Метою цього Указу є:

- гідно вшанувати подвиг Українського народу, його визначний внесок у перемогу антигітлерівської коаліції у Другій світовій війні;
- висловити повагу всім борцям проти нацизму;
- увічнити пам'ять про загиблих воїнів, жертв війни, воєнних злочинів, депортацій та злочинів проти людяності, скоєних у роки війни;
- посилити турботу про ветеранів війни, учасників українського визвольного руху цього періоду, жертв нацистських переслідувань;
- утвердити спадкоємність традицій воїнів – переможців нацизму та нинішніх захисників Вітчизни, консолідувати суспільство навколо ідеї захисту України.

Указом в Україні встановлюється **День пам'яті та примирення**, який повинен відзначатися щороку **8 травня**.

Понад два десятки років після відновлення незалежності України дата 9 травня святкувалась як «День Перемоги» за типово радянськими зразками. Внаслідок цього, а також за «сприяння» російської пропаганди, в інформаційному просторі нашої держави зберігалися старі, створені комуністичною ідеологією міфи про Другу світову війну, та поширювалися нові, народжені вже у нинішній Росії. Їхня мета:

- викривлення історичних фактів задля посилення власного ідеологічного домінування;
- применшення ролі наших співвітчизників у війні;
- провокування політичних і суспільних конфліктів в Україні на історичному ґрунті;
- спекуляції щодо співпраці українських воїнів з нацистським режимом;
- реабілітація злочинів комуністичного режиму.

Якщо звернутися до досвіду відзначення дат 8 і 9 травня у деяких країнах світу, то назви свят говорять самі за себе: у Великій Британії та країнах Співдружності – День Перемоги в Європі (7 травня); у Вірменії – День Миру; у Норвегії – День визволення; у Словаччині – День перемоги над нацизмом; у США – День Пам'яті (кінець травня); у Франції – День Перемоги; у Чехії – Національний День.

22 листопада 2004 року Генеральна Асамблея ООН прийняла Резолюцію № A/RES/59/26, в якій проголосила 8 і 9 травня **Днями пам'яті та примирення**. У зв'язку з цим було визначено, що державам–членам ООН, неурядовим організаціям, приватним особам, крім святкування своїх Днів Перемоги чи Визволення, щороку відзначати один або два дні (8 і 9 травня) як данину пам'яті всім жертвам Другої світової війни.

² Рекомендовано листом МОН від 09.04.2015 № 1/9–188

Україна обрала європейський шлях розвитку, що передбачає прийняття європейських моральних і культурних цінностей. Європейський підхід – це передусім вшанування всіх жертв війни для недопущення подібних трагедій у майбутньому.

Історична довідка

Друга світова війна (1 вересня 1939–2 вересня 1945) – найкривавіший глобальний конфлікт. У ньому загинуло від 50 до 85 мільйонів людей. Упродовж 21 місяця цієї війни СРСР та Третій Райх виступали як союзники, а від 22 червня 1941 року вступили у військову конфронтацію, що увійшла в історію як німецько-радянська або, в радянській історіографії, Велика Вітчизняна війна 1941–1945 років. Цей конфлікт не є тотожний поняттю «Друга світова війна». Війна між СРСР і Німеччиною та її союзниками була складовою більш широкого (хронологічно і географічно) глобального конфлікту, про що не згадувала радянська історіографія, а тепер – російська пропаганда.

Для України війна почалася 1 вересня 1939 року з нападу нацистської Німеччини на Польщу. Цього дня німецька військова авіація бомбардувала Львів та інші міста. Від 17 вересня учасником Другої світової війни на боці Німеччини став Радянський Союз.

Унаслідок переділу між нацистами і комуністами Центральної і Східної Європи до складу Радянського Союзу в 1939 році були включені території Західної України та Західної Білорусії, а в 1940-у – країни Балтії, Бессарабія та Північна Буковина. Таким чином, можна говорити про те, що термін «Велика Вітчизняна війна» для України (червень 1941 – травень 1945) з історичної, хронологічної і географічної точки зору некоректний від першого до останнього дня 2 вересня 1945 року. Друга світова війна для України не обмежувалася бойовими діями та окупацією її сучасної території. Українці брали участь у бойових діях на всіх воєнних театрах.

Для нашого народу Друга світова війна – національна трагедія. Українці, позбавлені власної державності, у ній змушені були воювати за чужі імперські інтереси та, інколи, вбивати інших українців (*див. інфографіку «Між двох вогнів» на с. 115*). Разом із тим слід наголосити на внеску саме українців у розгром нацизму і згадати як про солдат Радянської армії (понад 6 млн) і вояків УПА (понад 100 тис.), так і про тих українців і вихідців з України, які перебували у військових з'єднаннях інших держав: Польщі (120 тис. у 1939 р.), США (до 80 тис. у 1945 р.), Канади (до 45 тис. у 1945 р.), Франції (до 5 тис. у 1940 році). З різних причин українці воювали і по інший бік: у військах Німеччини (від 600 осіб у 1939 році до 250 тис. у 1941–1945 рр.), Румунії (24 тис.), Угорщини (до 20 тис.), Словаччини (до 2 тис.), Хорватії (1,5 тис.).

Прямі людські втрати України у Другій світовій війні становлять 8–10 млн. осіб, економічні – 285 млн. тогочасних рублів. Друга світова війна розкрила для українців руйнівну «силу» обох тоталітарних режимів. Усім відомі злочини нацистів на окупованих територіях України (Голокост, розстріли мирного населення, спалення сіл). Однак довго замовчувалися численні злочини комуністичного режиму – розстріли політичних в'язнів у Західній Україні в червні–липні 1941 року, знищення

центру Києва восени 1941 року; підбив Дніпрогесу і знищення в Одесі поранених червоноармійців, скинутих в море разом із санітарними машинами тощо.

Із Україною пов'язане і завершення війни. 2 вересня 1945 року генерал Кузьма Дерев'яно від імені СРСР приймав беззастережну капітуляцію Японії.

Мета проведення заходів, присвячених Дню пам'яті та примирення, у ракурсі подій минувшини й сьогодення:

- висвітлити для широкого учнівського загалу «ціну» війни – реальні людські та матеріальні втрати України в результаті Другої світової війни;
- наголосити на внеску України в перемогу антигітлерівської коаліції над нацистською Німеччиною та її союзниками;
- звернути увагу на участь українців у арміях та військових формувань інших країн;
- сприяти формуванню кожного учня/учениці як особистості, що усвідомлює належність до Українського народу, сприймає війну як складний суспільно-політичний процес, протистояння між країнами, народами, поглядами, але завжди – як лихо, що дорого коштує кожному громадянину, руйнує економіку, культуру держав та долі звичайних людей.

Рекомендації щодо форми, місця, методів і прийомів проведення

У виборі календарної дати проведення заходів рекомендуємо кінець першої декади травня, що пов'язано з такими подіями: капітуляція націонал-соціалістичної Німеччини й офіційне святкування Дня Перемоги антигітлерівської коаліції значною частиною країн світу – 8 та 9 травня 1945 року відповідно.

Обираючи місце, форми, методи та прийоми проведення заходу, педагогам слід враховувати вікові особливості учнів; забезпечення класу (школи) технічними засобами навчання. Заходи, присвячені Дню пам'яті та примирення і Дню перемоги, можуть бути проведені на рівні навчального закладу, кількох паралельних класів та (або) на рівні класу.

Рекомендовані форми проведення:

- Урок-реквієм.
- Вистава, спектакль тощо.
- Екскурсія.
- Урок-обговорення.
- Урок-презентація.
- Історична реконструкція.
- Круглий стіл, семінар (для учнів старших класів).
- Відео-урок з обговоренням.
- Зустріч двох поколінь «Одна родина у двох війнах» з воїнами Другої світової війни та АТО.

- Краєзнавчо-пошукова експедиція для учнів-дослідників.

Можливі місця проведення:

- Шкільні приміщення (актова зала, клас тощо).
- Краєзнавчі, історичні музеї, музеї зброї та техніки.

- Меморіальні комплекси.
- Могили невідомих воїнів.
- Місця проведення визначних боїв.
- Місця проведення краєзнавчо-пошукових експедиції.

Прийоми роботи з визначеними формами проведення заходу:

Розповідь вчителя має бути інформаційна, емоційна, ціннісно-патріотична насиченість матеріалу.

Використання фото-, аудіо-, відеоматеріалів, використання мап, відповідних художніх творів, листів учасників бойових дій з метою створення емоційного фону, яскравішого та чіткішого засвоєння матеріалу, особистісного сприйняття, «проживання» болі війни.

Залучення до заходів воїнів Другої світової війни, учасників АТО.

Організація конкурсу малюнків і творчих робіт «Життя заради України: нам є чим пишатися (1939–1945)».

Підготовка й організація історичної реконструкції (відтворення певної події війни у реальному часі, яка передбачає кілька етапів, зокрема: вибір події, території проведення, безпосередніх учасників, костюмів, декорацій тощо).

Підготовка учнями презентацій в електронному форматі з цієї проблематики.

Підготовка й організація краєзнавчо-пошукової експедиції (пошуки могил невідомих воїнів, збір усної історії у свідків війни).

Орієнтовна тематика заходів

Підкреслюючи, що у 2015 році заходи, присвячені Дню пам'яті та примирення, в загальноосвітніх навчальних закладах проходять під гаслом «**1939–1945. Пам'ятаємо. Перемагаємо**», рекомендуємо під час підготовки матеріалу та вибору форми заходу приділити особливу увагу питанням: визначення людських (серед мирного й військового населення) і матеріальних втрат України в роки Другої світової війни; внесок українців у перемогу антигітлерівської коаліції над нацизмом, при чому говорити як про вояків Радянської армії, так і УПА, етнічних українців у складі інших армій (американської, британської, канадської, польської, французької тощо); поновлення державотворчих процесів і самоідентифікації українців під час Другої світової війни. У зв'язку з цим пропонуємо орієнтовну тематику для заходів:

- «Прагнення до свободи – вчора, патріотизм і нездоланність – сьогодні, гідна Україна – завтра».

- «Нездоланність українців – гідність держави».
- «Історії героїв війни: Ми боролись за українську землю».
- «Мужність і відвага крізь покоління».
- «Порозуміння заради майбутнього України».
- «Українці у Другій світовій війні. Життя і долі».
- «Український патріотизм проти тоталітарних систем».
- «Кривава ціна миру в Європі 1945-го та сьогодні».
- «Нам заповідана мужність».

Твори українських письменників і поетів, які розкривають події та наслідки війни

У проведенні заходів, присвячених Дню пам'яті та примирення, можуть застосуватися фрагменти творів, щоб увести учнів в історичну обстановку, відтворити колорит епохи, передати атмосферу війни, надати картинний або портретний опис. Використання яскраво забарвлених розповідей про події минулого, що мають приховані суб'єктивні смисли, в невимушеній формі підвищують емоційне сприйняття школярами матеріалу, підсилюють його виховний вплив, сприяють формуванню особистісно-ціннісного ставлення до події.

Для надання заходу «живого» ефекту пропонуємо, наприклад, використовувати уривки з романів І. Багряного «Людина біжить над прірвою», «Огненне коло», П. Загребельного «Дума про немирущого», Р. Ваничука «Вогняні стовпи». Віра в силу українського народу була основною темою творчості О. Гончара. Не слід забувати й про те, що самотутній письменник і кінорежисер О. Довженко у роки війни фактично постав як прозаїк і публіцист. Його оповідання на воєнну тему («Ніч перед боєм», «Стій, смерть, зупинись!», «Відступник», «На колючому дроті») яскраво доносять до читача ті буремні події.

1. Андрусак М. Брати грому. Художньо-документальна повість / Михайло Андрусак. – Коломия: Видавничо-поліграфічне товариство «Вік», 2005.– 829 с.

2. Астафьев В. Прокляты и убиты / Виктор Астафьев. // Собр. соч. в 15 т. – Том 10. – Красноярск: Офсет, 1997.

3. Багряний І. Огненне коло / Іван Багряний. – Х.: Фоліо, 2009.– 443 с.

4. Багряний І. Людина біжить над прірвою: для ст. шк. віку / Іван Багряний. – К.: Школа, 2009. – 320 с.

5. Гончар О. Катарсис / Олесь Гончар. – К.: Український Світ, 2000.– 136 с.

6. Гончар О. Людина і зброя / Олесь Гончар. // Гончар О. Вибрані твори. У 4-х т. – К.: Сакцент Плюс, 2005. – Т. 3.– 320 с.

7. Гончар О. Прапороносці / Олесь Гончар. // Гончар О. Вибрані твори. У 4-х т. – К.: Сакцент Плюс, 2005. – Т. 4.– 416 с.

8. Гуменна Д. Хрещатий Яр (Київ 1941–1943): роман-хроніка / Докія Гуменна. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2001.– 408 с.

9. Довженко О. Відступник / Олександр Довженко. // Довженко О. Кіноповісті. оповідання. – К: Наукова думка, 1986. – С. 571–575.

10. Довженко О. На колючому дроті / Олександр Довженко. // Довженко О. Кіноповісті, оповідання. – К: Наукова думка, 1986.

11. Довженко О. Ніч перед боєм / Олександр Довженко. // Довженко О. Кіноповісті, оповідання. – К: Наукова думка, 1986. – С. 562–570.

12. Довженко О. Стій, смерть, зупинись! / Олександр Довженко. // Довженко О. Кіноповісті, оповідання. – К: Наукова думка, 1986.– 578 с.

13. Довженко О. Україна в огні: кіноповість / Олександр Довженко. – К: Видавництво «Україна», 2004.– 144 с.

14. Довженко О. Щоденник (1941–1956) / Олександр Довженко // Довженко О. Зачарована Десна: кіноповість; Україна в огні: кіноповість; Щоденник (1941–1956) / О. Довженко. – К.: Веселка, 1995.– 576 с.

15. Довженко О. Щоденникові записи, 1939–1956 = Дневниковые записи, 1939–1956 / О. П. Довженко. – Харків: Фоліо, 2013.– 879 с.

16. Загребельний П. Дума про невмирущого / Павло Загребельний. – Х.: Фоліо, 2003.– 398 с.

17. Загребельний П. Європа 45 / Павло Загребельний. – Х.: Фоліо, 2003.– 608 с.

18. Іваничук Р. Вогняні стовпи / Роман Іваничук. – Харків: Фоліо, 2011.– 507 с.

19. Міщенко Д. О. Батальйон необмундированих: повість / Дмитро Міщенко. – К.: Молодь, 1995.– 80 с.

20. Самчук У. На білому коні. На коні вороному / Улас Самчук. – К.: Українська прес-група, 2012.– (Бібліотека газети «День». Серія «Броненійна публіцистика»).

21. Самчук У. П'ять по дванадцятій. Записки на бігу / Улас Самчук. – Буенос-Айрес: Видавництво Миколи Денисюка, 1954. – Режим доступу: <http://diasporiana.org.ua/memuari/382-samchuk-u-p-yat-po-dvanadtsyatiy/>

22. Самчук У. Чого не гоїть огонь / Улас Самчук. – К.: МАУП, 2008.– (Бібліотека української героїки).

Добірка українських пісень про мужність, патріотизм українців і трагедію війни

Головна мета використання пісень – емоційне забарвлення цілісного сприйняття інформації, створення відповідної атмосфери заходу, патріотичне виховання учнів. Наведені пісні рекомендовані до використання під час організації заходу, присвяченого відзначенню Дня пам'яті і примирення, однак їх кількість не є обмеженою. Застосовувати музичні твори можна як цілісне оформлення, так і фрагментарно (під час монтування слайд-шоу, на початку та в кінці уроку/заходу, музичний супровід розповіді або вистави тощо).

Повстанські пісні:

1. «Балада про повстанця» (сл. Є. Лещук);
2. «Гей, готуйте, хлопці, зброю» (автори слів і музики не відомі);
3. «Збудись, Україно!» (автори слів і музики не відомі);
4. «Ой, під гаєм» (автори слів і музики не відомі);
5. «Ой, у лузі червона калина» (автори слів і музики не відомі);
6. «Що то за прапор лопотить?» (автори слів і музики не відомі);
7. «40 повстанців» (автори слів і музики не відомі);

Пісні про мужність та героїзм українців:

8. «Буде нам з тобою що згадати» (автори невідомі);
9. «Йшли селом партизани» (народна пісня);
10. «Коли ми вмیرали» (народна пісня);
11. «Лента за лентою» (сл. М. Сороколита, муз. В. Заставний);
12. «Нас весна не там зустріла» (народна пісня);
13. «Наші партизани» – музичний проект Т. Чубая та А. Кузьменка;
14. «Не кажучи нікому» (О. Положинський);

15. «У сні не воюють солдати» (сл. А. Малишко, муз. П. Майборода);
 16. «Чорними хмарами вкрита руїна» (народна пісня);
 17. «Шлях на Берлін» (сл. В. Мельник, муз. О. Бурміцький).
- Пісні, які передають трагедію війни, тугу близьких за загиблими:*
18. «Вічний вогонь» (сл. В. Крищенко, муз. О. Білозір);
 19. «Зірвалася хуртовина» (муз. В. Витвицький);
 20. «Їхав стрілець на війноньку» (народна пісня);
 21. «Солдатські матері» (сл. М. Боліцька, муз. В. Дунець);
 22. «Мальви» (сл. Б. Гура, муз. В. Івасюк);
 23. «Над Дніпром нерівний бій» (О. Кіндрачук);
 24. «Степом» (сл. М. Негода, муз. А. Пашкевич).

Додаток 1

Корисні Інтернет-посилання:

1. Від Дніпра до Ельби. Чотири Українських фронти [Електронний ресурс] // Історична правда.– 09.05.2014. – Режим доступу:
<http://www.istpravda.com.ua/blogs/2011/06/22/43446/>;
2. В Україні правильно говорити про «Велику Вітчизняну війну», а не про «Другу світову війну?» [Електронний ресурс] // Ліббез. Історичний фронт. – Режим доступу:
<http://likbez.org.ua/uk/in-ukraine-the-right-to-talk-about-the-great-patriotic-war-rather-than-world-war-ii.html>;
3. В'ятрович В. Українська Друга світова (в кольорі) [Електронний ресурс] // Газета [сайт] / В. В'ятрович.– 2009. – Режим доступу:
http://gazeta.dt.ua/POLITICS/ukrayinska_druga_svitova_v_kolori.html
4. Гвоздик В.С., Князьков Ю.П., Штейнле О.Ф. «Георгіївська стрічка», що вона означає [Електронний ресурс] // [Сторінка Українського інституту національної пам'яті] / Київ, 2015. – Режим доступу:
<http://www.memory.gov.ua/news/georgiivska-strichka-shcho-vona-oznachaе>;
5. Гриневич В. Військові мобілізації в Україні 1943–1944 років: «Ви повинні змити власною кров'ю провину перед Батьківщиною і її великим вождем товаришем Сталіним» [Електронний ресурс] // Газета [сайт] / В. Гриневич. – Режим доступу:
http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/viyskovi_mobilizatsiyi_v_ukrayini_19431944_rokiv_vi_povinni_zmiti_vlasnoyu_krovyu_provinu_pered_batk.html;
6. Гриневич В. Гітлер і Сталін у пошуках сепаратного миру: нерозгадана загадка Другої світової війни [Електронний ресурс] // Газета [сайт] / В. Гриневич. Режим доступу:
http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/gitler_i_stalin_u_poshukah_separatnogo_miru_nerozgadana_zagadka_drugoyi_svitovoyi_viyini.html;
7. Кобзар Я. Друга світова по-українськи. Думки вітчизняних істориків // Історична правда [сайт] / Кобзар Я.– 2012. – Режим доступу
<http://www.istpravda.com.ua/articles/2012/05/9/84642/>;
8. Лавський С. Про роль українців у Другій світовій війні / Лавський С.– 2014. – Режим доступу:

mena.org.ua/blog/pro-rol-ukrajintsiv-u-druhij-svitovij-vijny/

9. Методичні матеріали Українського інституту національної пам'яті до відзначення Дня Перемоги у 2014 році // [Сторінка Державного комітету телебачення та радіомовлення України] / Київ, 2015. – Режим доступу:

[http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=112237&cat_id=77135;](http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=112237&cat_id=77135)

10. Методичні матеріали Українського інституту національної пам'яті до 70-ї річниці вигнання нацистських окупантів з України // [Сторінка Українського інституту національної пам'яті] / Київ, 2015. – Режим доступу:

[http://www.memory.gov.ua/news/metodichni-materiali-ukrainskogo-institutu-natsionalnoi-pam-yati-do-70-i-richnitsi-vignannya-na;](http://www.memory.gov.ua/news/metodichni-materiali-ukrainskogo-institutu-natsionalnoi-pam-yati-do-70-i-richnitsi-vignannya-na)

11. Методичні рекомендації щодо відзначення Європейського дня пам'яті жертв сталінізму та нацизму і 75-річниці Пакту Молотова-Ріббентропа // [Сторінка Українського інституту національної пам'яті] / Київ, 2015. – Режим доступу:

[http://www.memory.gov.ua/news/23-serpnya-vidznachatimetsya-evropeiskii-den-pamyati-zhertv-stalinizmu-ta-natsizmu-ta-75-ta-ric;](http://www.memory.gov.ua/news/23-serpnya-vidznachatimetsya-evropeiskii-den-pamyati-zhertv-stalinizmu-ta-natsizmu-ta-75-ta-ric)

12. Методичні рекомендації щодо відзначення 75 роковин початку Другої світової війни // [Сторінка Українського інституту національної пам'яті] / Київ, 2015. – Режим доступу:

[http://www.memory.gov.ua/news/1-veresnya-vidznachaetsya-75-ta-richnitsya-pochatku-drugoi-svitovoi-viini;](http://www.memory.gov.ua/news/1-veresnya-vidznachaetsya-75-ta-richnitsya-pochatku-drugoi-svitovoi-viini)

13. Музиченко Я. Перемога людяності: провідні історики – про українців на різних фронтах Другої світової, високу ціну визволення від нацизму та дбайливе збереження пам'яті про воїнів // [Сторінка Українського інституту національної пам'яті] / Київ, 2015. – Режим доступу:

[http://www.memory.gov.ua/news/peremoga-lyudyanosti-providni-istoriki-pro-ukraintsiv-nariznikh-frontakh-drugoi-svitovoi-visok;](http://www.memory.gov.ua/news/peremoga-lyudyanosti-providni-istoriki-pro-ukraintsiv-nariznikh-frontakh-drugoi-svitovoi-visok)

14. Огієнко В. Як відзначають День Перемоги в Європі // [Сторінка Українського інституту національної пам'яті] / Київ, 2015. – Режим доступу:

[http://www.memory.gov.ua/news/yak-vidznachayut-den-peremogi-v-evropi;](http://www.memory.gov.ua/news/yak-vidznachayut-den-peremogi-v-evropi)

15. Патриляк І. Українські націоналісти проти гітлерівської Німеччини. Рух Опору // Історична правда [сайт] / Патриляк І.– 2014. – Режим доступу:

[http://www.istpravda.com.ua/articles/2014/05/8/142834/;](http://www.istpravda.com.ua/articles/2014/05/8/142834/)

16. Процик П. Україна. Друга світова війна. Тільки цифри // Історична правда [сайт] / Процик П.– 2010. – Режим доступу:

<http://www.pravda.com.ua/articles/2010/05/7/5017138/>

17. Стельмах І. Українські історики відповіли Путіну напередодні Дня Перемоги // [Сторінка Українського інституту національної пам'яті] / Київ, 2015. – Режим доступу:

[http://www.memory.gov.ua/news/ukrainski-istoriki-vidpovili-putinu-naperedodni-dnya-peremogi;](http://www.memory.gov.ua/news/ukrainski-istoriki-vidpovili-putinu-naperedodni-dnya-peremogi)

18. У Велику Вітчизняну росіяни розгромили би Німеччину і без участі українців? // Лікбез. – Режим доступу:

<http://likbez.org.ua/uk/v-velikuyu-otechestvennuyu-russkie-razgromili-byi-germaniyu-i-bez-uchastiya-ukraintsev.html>;

19. Ціна перемоги: вклад українців у розгром нацизму // [Сторінка Українського інституту національної пам'яті] / Київ, 2015. – Режим доступу:

<http://www.memory.gov.ua/news/tsina-peremogi-vklad-ukraintsiv-u-rozgrom-natsizmu>;

20. Шаповал Ю. «Гітлер, Сталін та Україна: безжалні стратегії» // Історична правда [сайт] / Шаповал Ю.– 2013. – Режим доступу:

<http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/05/9/123358/>;

21. Штоквиш О. Війна пам'ятей. Образ Великої Перемоги як інструмент маніпуляції історичною свідомістю // [Сторінка Українського інституту національної пам'яті] / Київ, 2015. – Режим доступу:

<http://www.memory.gov.ua/publication/viina-pam-yatei-obraz-velikoi-peremogi-yak-instrument-manipulyatsii-istorichnoyu-svidomi>.

Додаток 2

МАКИ ПАМ'ЯТІ: довідка

Квітка маку в українській традиції

В українській міфології мак має дуже багато значень. Це символ сонця, безкінечності буття й життєвої скороминущості, пишної краси, волі, гордості, сну, отрути, оберегу від нечистої сили, а також хлопця-козака, крові, смерті. В останніх з перелічених значень квітка часто згадується в українських народних піснях та думках, особливо козацької доби: «Ой, з могили видно всі долини, – сизокрилий орел пролітає: стоїть військо славне Запорізьке – як мак процвітає...». У відомій пісні «Ой, ти, Морозенку, славний козаче», мак згадується поруч зі смертю козака: «...Обступили Морозенка турецької війська. По тім боці запорожці покопали шанці; Ой, впіймали Морозенка у неділю вранці. Ой, недаром ранесенько той мак розпускався, – Ой, уже наш Морозенко в неволю попався...» Образ маку нерідко символізує козака, що героїчно загинув, боронячи Україну.

З народної творчості мак як знак війни та війська перейшов у художню літературу. В Івана Франка: «Гей, Січ іде, красен мак цвіте! Кому прикре наше діло, Нам воно святе». Легенду про мак обробив і Михайло Стельмах у творі «У долині мак цвіте»: «...Ординці воїна скришили, на землю впало тіло біле і, наче зерно, проросло, а влітку маком зацвіло...» Одна із героїнь роману Олеся Гончара «Прапороносці» гине в долині червоних маків.

Мак – символ пам'яті у світі

Його появу пов'язують із віршами двох людей: канадського військового лікаря Джона МакКрея та представниці Християнської асоціації молодих жінок Мойни Майкл. Перший під враженням боїв у Бельгії у 1915 році написав твір «На полях Фландрії», що починався словами: «На полях Фландрії розквітли маки Між хрестами ряд за рядом». Друга – 1918 року написала вірша «Ми збережемо віру», в якому обіцяла носити червоний мак у пам'ять про загиблих. Саме Мойні Майкл

у листопаді того ж року причепила червоний шовковий мак на пальто. У 1920 році Національний Американський легіон прийняв маки як офіційний символ, а у 1921-у червоні маки стали емблемою Королівського Британського легіону. В Польщі червоні маки є символом перемоги 11–18 травня 1944 року Другого корпусу генерала Андерса в боях за гору Монте-Кассіно в Італії. Приспів до популярної військової пісні того часу починається словами «Червоні маки на Монте-Кассіно Замість роси пили польську кров».

Мак як уособлення пам'яті в Україні

Червоний мак як символ пам'яті жертв війни вперше використано в Україні на заходах, приурочених до річниці завершення Другої світової війни у 2014 році. Дизайн українського червоного маку розроблено за ініціативи Українського інституту національної пам'яті та Національної телекомпанії України. Автором символу є харківський дизайнер Сергій Мішакін. Графічне зображення є своєрідною алюзією: з одного боку воно уособлює квітку маку, з іншого – кривавий слід від кулі. Поруч із квіткою розміщено дати початку і закінчення Другої світової війни та гасло. Минулорічним було «Ніколи знову».

Цього року за нагоди 70-тої річниці перемоги над нацизмом ми пропонуємо гасло «Пам'ятаємо. Перемагаємо». Ми пам'ятаємо, якою страшною трагедією для українців була Друга світова війна. Пам'ятаємо, що агресора зупинили спільними зусиллями Об'єднані Нації. Пам'ятаємо: той, хто захищає свою землю, завжди перемагає. Ця пам'ять робить нас сильнішими. Вона – запорука нашої перемоги сьогодні.

Рекомендації щодо використання символу

Рекомендується виготовляти стилізовані червоні маки з паперу, пластику або тканини та розмішувати на одязі на лівій стороні грудей, якомога ближче до серця. Не слід прикрашати маками головні убори, взуття, сумки, ошийники тварин, мобільні телефони, автівки тощо.

Використання маків великого розміру або зображень на великих площинах: біг-бордах, сіті-лайтах, стелах, дошках, інших носіях, як оздоблення класів, залів чи публічного простору залишається на розсуд організаторів за умови збереження гідної пошани до цього символу.

25-а річниця незалежності України у рамках Року Державності України³

Вступ

2016 рік, коли Україна відзначає 25-ліття незалежності, Український інститут національної пам'яті назвав **Роком Державності** – на честь низки історичних подій, які привели до проголошення, а потім відновлення Україною незалежності у ХХ столітті.

24 серпня 1991 року прийнято Акт проголошення незалежності України, що був схвалений всеукраїнським референдумом 1 грудня 1991 року. Хоча 24 серпня 1991 року стало початком відліку історії сучасної Української державності, історики сходяться у висновках, що того дня насправді відбулося **відновлення державної незалежності України**.

Уперше в ХХ столітті незалежність України була проголошена 22 січня 1918 року IV Універсалом Української Центральної Ради. Держава проіснувала три роки. Це був час безперервної боротьби за її збереження. Вже тоді Україна мала всі ознаки держави: територію, окреслену кордонами, герб, військо, грошову систему, мову, налагоджені дипломатичні відносини з іншими державами.

Через рік – 22 січня 1919 року – відбулася не менш вагома подія – об'єднання Української Народної Республіки (УНР) і Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) в одну державу. Об'єднання УНР і ЗУНР продемонструвало можливість цивілізованого демократичного збирання територій в єдину суверенну державу.

Через низку зовнішніх (війна на кілька фронтів) та внутрішніх (неготовність політичної еліти) обставин ця державність була нетривалою. Проте сам факт існування самостійної соборної держави відіграв вирішальну роль у подальшому розвитку українського визвольного руху. Його учасники протягом наступних десятиліть боролися зі зброєю в руках чи ненасильницькими методами за відродження незалежної соборної України.

Знову Українська держава постала 15 березня 1939 року. Коли з трибуни Сойму проголошували незалежність Карпатської України, звучали такі слова:

«Наша Земля стає вільною, незалежною та проголошує перед цілим світом, що вона була, є й хоче бути УКРАЇНСЬКА. І коли б навіть нашої молодій Державі не суджено було довго жити, то наш Край залишиться вже назавжди УКРАЇНСЬКИЙ, бо нема такої сили, яка могла б знищити душу, сильну волю нашого українського народу».

Державу довелося відстоювати у боротьбі із союзником німецьких нацистів – авторитарною Угорщиною. У результаті боїв утрати Карпатської Січі становили до 1,5 тис. осіб убитими, пораненими та полоненими. Ще 4,5 тис. патріотів стали жертвами угорського терору після поразки Карпатської України. 16 березня 1939 року ворог зумів захопити столицю – Хуст. А вже 18 березня угорськими військами була окупована більша частина території Карпатської України. Однак, у гірських райо-

³ Рекомендовано листом МОН від 24.03.2016 № 1/3–148

нах Карпатської України загони січовиків до кінця травня 1939 року продовжували боротьбу з угорськими регулярними частинами.

Таким чином, у 1939 році українці на Закарпатті першими у міжвоєнній Європі зі зброєю стали на захист своєї свободи проти союзників Німеччини. Історія Карпатської України – це одна зі сторінок боротьби українців за встановлення української державності.

30 червня 1941 року у Львові Організація українських націоналістів (ОУН(б)) проголосила Акт відновлення Української Держави. Цей процес охопив всю територію західних областей, Житомирську та західні райони Київської області, де представники ОУН (похідні групи) на велелюдних зборах проголошували Акт. У відповідь нацисти масово арештовували українських патріотів. Зважаючи на це, ОУН перейшла у підпілля і розпочала антинацистський рух опору. А вже в кінці 1942 року створено Українську повстанську армію.

Ще десять років після закінчення Другої світової війни УПА виборювала незалежність України у протистоянні з комуністичним тоталітарним режимом.

Наміри мати власну державу роками визрівали у творчості шістдесятників, правозахисному й дисидентському рухах, прагненнях мільйонів українців. Наприкінці 1980-х – початку 1990-х років стрімко і масово розвивався національно-демократичний рух, на який суттєво вплинула, зокрема, аварія на Чорнобильській АЕС. Трагедія стала чинником активізації національного руху та відцентрових бажань політичних сил.

У умовах політичних реформ у СРСР – лібералізації суспільного життя – у березні 1990 року відбулися вибори до Верховної Ради УРСР і місцевих рад. Значного успіху на цих виборах досяг Демократичний блок. Опозиційним до комуністичного керівництва силам вдалося провести своїх представників і до місцевих рад. Таким чином, за підсумками виборів 1990 року Україна вперше отримала бодай частково демократично обраний парламент і місцеві ради. Ідея незалежності України зазвучала в стінах законодавчого органу на повний голос. 16 липня 1990 року її оформлено в перший законодавчий акт – Декларацію про державний суверенітет України.

Спроба у Москві 19 серпня 1991 року «оновити» Радянський Союз зі сталінськими традиціями стала поштовхом до розгортання національно-демократичних рухів за незалежність у більшості республік СРСР. Українці тоді збиралися на масові мітинги з вимогою виходу зі складу СРСР.

24 серпня 1991 року Верховна Рада УРСР на позачерговому засіданні ухвалила Акт проголошення незалежності України, зазначивши у ньому, що продовжується тисячолітня традиція державотворення в Україні, яка має право на самовизначення, передбачене Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами.

1 грудня 1991 року на Всеукраїнському референдумі українці підтвердили прагнення жити в незалежній державі, зробивши її незворотнім фактом історії. 90,32% виборців ствердно відповіли на питання в бюлетені «Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?» У Криму ідею незалежності України підтримали 54,19% виборців, у Донецькій області – 83,90% і 83,86% – у Луганській (див. дода-

ток 6). Референдум засвідчив, що джерелом української державності є воля народу, він став запобіжником щодо спроб реанімації СРСР у формі Договору про Союз суверенних держав.

Першими із понад 130 країн світу Українську державу визнали Польща, Канада, Латвія і Литва.

Рік державності України у датах

22 січня Україна відзначає день проголошення першої незалежності у **1918 році** та День Соборності, який встановлено на вшанування проголошення Акта злуки УНР і ЗУНР у **1919 році**.

Заходи з цієї нагоди розпочали цикл пам'ятних дат у рамках Року Державності України. Окрім згаданих, такими мають стати:

15 березня – цього дня **1939 року** Сойм Карпатської України проголосив Карпатську Україну незалежною державою;

30 червня – у цей день **1941 року** в окупованому Німеччиною Львові проголошено відновлення Української Держави;

16 липня – цього дня у **1990 році** Верховною Радою Української РСР прийнято Декларацію про державний суверенітет України;

24 серпня – Верховною Радою Української РСР у **1991 році** прийнято Акт проголошення незалежності України;

1 листопада – день «Листопадового зриву», коли у **1918 році** розпочалось українське повстання у Львові, в результаті якого невдовзі проголошено Західно-Українську Народну Республіку;

1 грудня – **1991 року** в цей день відбувся Всеукраїнський референдум на підтвердження Акта проголошення незалежності України.

На виконання Закону України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті» від 9 квітня 2015 року № 314-VIII та Указу Президента України «Про відзначення 25-ї річниці незалежності України» від 3 грудня 2015 року № 675 з метою засвідчення поваги до подвигу борців за свободу, незалежність і територіальну цілісність України, протягом 2016 року в навчальних закладах країни мають відбутися різноманітні заходи: інформаційні, просвітницькі, наукові та культурні проекти, присвячені історії здобуття Україною незалежності та 25-й річниці цієї події, видатним діячам українського державотворення, захисникам Батьківщини, які сьогодні відстоюють суверенітет і територіальну цілісність держави.

Пропонуємо протягом 2016 року передбачити у загальноосвітніх навчальних закладах відзначення кожної ключової події Року Державності та вшанування видатних осіб. З метою підвищення ефективності та результативності заходів **рекомендуємо** провести **Тижні історії**, визначені річними планами загальноосвітніх навчальних закладів (на 2015/2016 або 2016/2017 навчальні роки), **під загальноукраїнським гаслом «НЕЗАЛЕЖНІСТЬ. Від 1991-го – назавжди».**

Мета проведення заходів до відзначення пам'ятних дат у рамках Року Державності України:

- поглибити знання учнів про ключові події ХХ століття, визначних для українського державотворення політичних, громадських, військових, культурних діячів;
- звернути увагу на тяглість українських державотворчих традицій;
- актуалізувати серед учителів та учнів ідеї соборності та суверенності держави – головних передумов розвитку незалежної України;
- формувати та розвивати різні види вмінь і навичок, які мають стати фундаментом формування громадянської, історичної та національної свідомості школярів;
- активізувати пізнавальний інтерес учнів до засадничих державотворчих подій історії України ХХ століття;
- сприяти розвитку академічного, практичного, креативного, емоційного й соціального інтелекту як умови всебічного розвитку особистості, її самореалізації;
- формувати в учнів активну громадянську позицію і почуття патріотизму.

Історична довідка

22 січня 1918 року відбулося проголошення IV Універсалом Української Центральної Ради незалежності Української Народної Республіки. Вперше у ХХ столітті Україна проголошувалася незалежною суверенною державою.

IV Універсал Української Центральної Ради став логічним етапом складного розвитку визвольного руху доби Української революції. Він розпочався в березні 1917-го й упродовж одного року зазнав еволюції від ідей політичної автономії та федерації до усвідомлення необхідності утвердження власної державної незалежності.

«...Єдиний вихід – проголошення незалежності України, що дасть можливість стати твердо на міжнародній арені і приступити до організації нової фізичної сили», – відзначав під час засідання українського уряду 26 грудня 1917 року один із провідних діячів Української Центральної Ради Микита Шаповал.

Проголошенню IV Універсалу передував виступ голови Української Центральної Ради Михайла Грушевського: *«Високі збори!.. Народ наш прагне миру. І Українська Центральна Рада доложила всіх зусиль, щоб дати мир негайно. Але петроградське правительство, Совіт народніх комісарів, оголошує нову «священну війну», а з другого боку, це правительство насилає своє військо, червоногвардійців та більшовиків на Україну... Щоб дати нашому правительству змогу довести справу миру до кінця і захистити від усяких замахів нашу країну, Українська Центральна Рада постановила не відкладати до Установчих зборів ті справи і в цій цілі Українська Рада вже з 9 січня відбувала перманентне, безперервне засідання аж до цього часу і постановила важну річ – видати оцей Універсал».*

Голосували за епохальний для України документ поіменно. Із 49 членів Ради, що брали в ньому участь, «за» було 39, «проти» – 4, «утрималося» – 6 осіб.

Текст IV Універсалу датований 9 (22) січня 1918 року. Документ містив чотири головні напрями: проголошення самостійності Української Народної Республіки; доручення Раді Народних Міністрів укласти мир з Центральними державами; кон-

статацію необхідності боротися з більшовицькою Росією, захищати добробут і свободу українського народу; декларування основ внутрішнього соціально-економічного будівництва й окреслення заходів для припинення війни з Центральними державами (див. додаток 2).

1 листопада 1918 року – день «Листопадового зриву», українського повстання у Львові, внаслідок якого невдовзі проголошено Західно-Українську Народну Республіку.

Поразка в Першій світовій війні держав Четверного союзу та визвольні рухи поневолених народів привели до розпаду імперії Габсбургів.

16 жовтня 1918 року, коли імперія вже була приречена, з'явився маніфест імператора «До моїх вірних австрійських народів», який обіцяв федеративну перебудову держави. Згідно з цим документом 19 жовтня 1918 року у Львові на зібранні українських депутатів австрійського парламенту, українців-депутатів галицького і буковинського крайових сеймів, представників національних політичних партій Галичини та Буковини, духовенства і студентства утворено Українську національну раду, – найвищий представницький орган українців Австро-Угорщини. Цього ж дня Українська національна рада оголосила про намір об'єднати всі західноукраїнські землі – Східну Галичину, Північну Буковину і Закарпаття в єдину українську державу. Нове політичне утворення одразу опинилося в гострому конфлікті з поляками, які також інтенсивно розбудовували власну державу і претендували на територію Східної Галичини.

У цей час ініціативу перебрали українські військові, які прагли активних дій. У вересні 1918 року вони утворили Центральний військовий комітет. У жовтні його головою було обрано сотника Легіону Українських січових стрільців Дмитра Вітовського.

31 жовтня 1918 року Центральний військовий комітет реорганізовано в Українську генеральну команду. Вона розіслала наказ до окружних військових команд перебирати владу на місцях в українські руки.

У ніч на 1 листопада у Львові відбулося повстання. Стрілецькі частини на чолі з Дмитром Вітовським взяли під контроль найважливіші установи міста. *«Заснувши 31 жовтня 1918 під австрійською державною владою, виконуваною поляками, населення Львова прокинулося 1 листопада 1918 під владою Української національної ради. Як символ сеї влади маяв на вежі ратуші український синьо-жовтий прапор»,* – писав один із сучасників. За кілька наступних днів українці перебрали владу в Станіславові (нині – Івано-Франківськ), Тернополі, Золочеві, Сокалі, Жовкві, Раві-Руській, Коломиї, Снятині, Печеніжині, Перемишлі та інших містах Східної Галичини й північної Буковини.

9 листопада 1918 року Українська національна рада створила у Львові уряд – Державний Секретаріат. Очолив його відомий громадський і політичний діяч Кость Левицький. 13 листопада 1918 року затверджено конституційні засади нової держави – «Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських

земель бовшої австро-угорської монархії» (див. додаток 2). Відповідно до нього держава дістала назву – Західно-Українська Народна Республіка.

22 січня 1919 року – проголошення Акта злуки УНР і ЗУНР.

Разом з власної волі із 1919 року – саме Акт злуки, а не події вересня 1939 року, є підставою для відліку історії цілісної Української держави.

Лідери ЗУНР ініціювали переговори про об'єднання всіх українських земель. Наслідком перемовин стало підписання 1 грудня 1918 року у Фастові Передвступного договору між УНР і ЗУНР про злуку обох українських держав в одну державну одиницю (див. додаток 2). А вже 3 січня 1919 року Українська національна рада ЗУНР у Станіславові ратифікувала цей договір і прийняла ухвалу про наступне об'єднання двох частин України.

22 січня 1919 року на Софійській площі в Києві урочисто проголошено Акт злуки УНР та ЗУНР в єдину незалежну державу. В Універсалі Директорії УНР, зокрема, відзначалося: *«Однині воедино зливаються століттями одірвані одна від одної частини єдиної України – Західно-Українська Народна Республіка (Галичина, Буковина, Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна. Здійснились віковічні мрії, якими жили і за які умирали країці сини України. Однині є єдина незалежна Українська Народна Республіка»* (див. додаток 2). Наступного дня Акт злуки майже одноставно був ратифікований Трудовим конгресом України.

За законом «Про форму влади на Україні» від 28 січня 1919 року Голова Української національної ради ЗУНР Євген Петрушевич мав увійти до складу Директорії УНР. ЗУНР отримала нову назву Західна область Української Народної Республіки (ЗОУНР). Їй гарантувалася територіальна автономія. Гербом ЗОУНР став тризуб замість лева. Державного секретаря закордонних справ ЗОУНР Лонгіна Цегельського призначили першим заступником міністра закордонних справ УНР. Остаточно врегулювати всі питання, пов'язані зі створенням єдиної української держави, повинні були спільні Установчі збори. Однак завершити об'єднання двох державних утворень в єдиний державний механізм завадила окупація українських земель польськими і більшовицькими військами.

Акт злуки 22 січня 1919 року втілював ідею соборності, яку українці відстоювали щонайменше з середини XIX ст. Одним із головних наслідків об'єднання УНР і ЗУНР 22 січня 1919 року було те, що відтоді питання єдності української нації в українській політичній думці вже ніколи не ставилося під сумнів. Упродовж наступних десятиліть Акт злуки залишався символом та імперативом боротьби за незалежну соборну державу.

15 березня 1939 року – проголошення незалежності Карпатської України.

Українці на Закарпатті першими у міжвоєнній Європі зі зброєю в руках стали на захист свободи проти союзників Німеччини.

29 вересня 1938 року відбулася Мюнхенська конференція за участі райхканцлера Німеччини Адольфа Гітлера та прем'єр-міністрів Італії – Беніто Муссоліні, Великобританії – Невілла Чемберлена та Франції – Едуарда Деладье. За її наслідками було укладено угоду про передачу Чехословащиною Німеччині Судетської

області. Під впливом Берліна Угорщина та Польща також висунули територіальні вимоги до Праги.

Щоб зберегти державу, чехословацька влада пішла на поступки домаганням словаків та українців. 11 жовтня 1938 року на вимогу політичних сил Підкарпатської Русі Прага призначила перший автономний уряд, який згодом очолив Августин Волошин – греко-католицький священник, директор учительської семінарії.

Щойно новий уряд Підкарпатської Русі розпочав діяльність, як 2 листопада 1938 року відбувся перший Віденський арбітраж, за рішенням якого Чехословаччина змушена була передати Угорщині південні округи автономних Словаччини та Підкарпатської Русі. Таким чином, Закарпаття втратило понад 12% території із 97 населеними пунктами, зокрема найбільшими містами: Ужгород, Мукачеве, Берегове, де мешкало близько 175 тис. осіб, у т.ч. – понад 33 тис. українців. Виконуючи рішення Віденського арбітражу, уряд Августина Волошина змушений був переїхати з Ужгорода до Хуста, який став столицею автономного українського краю у складі федеративної Чехо-Словацької республіки.

Цей уряд прийняв низку важливих рішень. 25 листопада 1938 року видав розпорядження про запровадження на території краю української мови, а наприкінці грудня розпустив земський уряд у Хусті, офіційно дозволив вживати поряд із назвою «Підкарпатська Русь» також назву «Карпатська Україна». Згодом виконавча влада в краї повністю перейшла до уряду Волошина, який провів важливі реформи в соціально-економічній, культурній, освітній та релігійній сферах. Для захисту краю 9 листопада 1938 року в Хусті була створена Організація Народної Оборони Карпатська Січ, яку очолив Дмитро Климпуш, колишній підстаршина австро-угорської армії, керівник спортивно-пожежного товариства «Січ». 1 січня 1939 року була створена Жіноча Січ, яку очолили Стефанія Тисовська та Марія Химинець. На лютий 1939 року особовий склад Карпатської Січі становив майже 15 тис. осіб.

14 березня 1939 року парламент у Братиславі проголосив незалежність Словаччини. Зв'язок між карпатською Україною і Прагою ускладнився, ставало зрозуміло, що це кінець Чехо-Словацької республіки. Увечері того ж дня прем'єр-міністр Августин Волошин проголосив Карпатську Україну незалежною державою. Водночас було названо склад нового уряду. Тим часом окремі підрозділи угорських військ перейшли кордони Карпатської України.

15 березня 1939 року в Хусті відбулося засідання Союму Карпатської України. Таємним голосуванням президентом новоствореної української держави обрали Августина Волошина. Депутати ухвалили два закони, які мали статус конституційних і визначали форму нового державного утворення. Зокрема, підтверджували, що Карпатська Україна є незалежною державою, республікою на чолі з президентом, обраним Союмом. Державною мовою Карпатської України проголошувалася українська. Державним прапором затвердили національний синьо-жовтий прапор, а державним гербом – сполучення крайового герба (ведмідь у лівому червоному колі й чотири сині та три жовті смуги в правому півколі) з національним (тризуб Володимира Великого з хрестом на середньому зубі). Державним гімном

оголосили національний гімн «Ще не вмерла Україна» (див. інфографіку «Срібна земля» на с. 111–114).

Того ж дня масштабний наступ на Карпатську Україну в напрямі Хуста розпочали угорські війська. Угорське командування планувало якнайшвидше захопити місто й арештувати членів українського уряду, не допустивши відкриття Союму Карпатської України. Найбільш кровопролитні бої відбулися на Севлюсько-Хустському відтинку фронту. Кульмінацією став бій на Красному полі. За даними суперника, у боях на Красному Полі загинуло 230 оборонців Карпатської України, ще 450 потрапили в полон. Втрати угорців убитими становили 160 осіб і до 400 поранених. Загалом під час окупації Закарпаття угорськими військами сили Карпатської України провели близько 20 великих і малих боїв. 18 березня 1939 року територію Карпатської України зайняли війська суперника, які на всіх карпатських перевалах дійшли до польського кордону.

Боротьба бійців Карпатської України була безпрецедентним прикладом збройного опору планам союзниці гітлерівської Німеччини Угорщини в ході територіальних змін у Центрально-Східній Європі напередодні Другої світової війни. Оборона Карпатської України отримала широкий розголос у міжнародній пресі.

30 червня 1941 року – проголошення Акта відновлення Української Держави.

З другої половини 1940 року в українських самостійницьких колах очікували на початок неминучої війни між Німеччиною і СРСР. Представники обох гілок ОУН – Андрія Мельника і Степана Бандери – сподівалися, що війна принесе швидку поразку і розвал Радянського Союзу. Це, в свою чергу, дасть змогу реалізувати ідею здобуття української державності. Хоча ніхто не знав, як поведе себе після війни німецьке керівництво у справі вирішення «українського питання».

Провідники ОУН (м) схилилися до того, щоб вести переговори про незалежність України із керівництвом гітлерівської Німеччини. Натомість молодше покоління націоналістів на чолі із Степаном Бандерою обрали тактику «доконаних фактів», намагаючись змусити Берлін визнати за українцями право на самостійність.

Зранку 30 червня 1941 року до Львова, який напередодні уже залишили частини Червоної армії та війська НКВД, увійшла спеціальна похідна група (15 осіб). Вона складалася із провідних діячів ОУН (6) на чолі з заступником Степана Бандери Ярославом Стецьком. Цей день члени його групи та підпільники, які до них приєдналися, провели у переговорах із лідерами українського політичного руху та спільноти міста. Зокрема, Ярослава Стецька прийняв митрополит Української греко-католицької церкви Андрей Шептицький. Він благословив оголошення незалежності.

Увечері 30 червня 1941 року у Львові в приміщенні місцевої «Просвіти» на площі Ринок відбулося засідання Національних зборів. Після виступів і вітальних промов Стецько з балкону будівлі зачитав Акт відновлення Держави (див. додаток 2). Кілька тисяч людей на площі зустріли промовця аплодисментами і співом гімну «Не пора, не пора...». Під час зборів було обрано Українське державне правління – уряд на чолі з Ярославом Стецьком.

Текст Акта складався із трьох пунктів. У перших двох оголошувалося відновлення державності внаслідок тривалої боротьби ОУН і створення української влади на західних землях, яка згодом мала підпорядкуватися владі в Києві. У третьому пункті йшлося про майбутню співпрацю з нацистською Німеччиною. Цього пункту не було в редакції документа у травні 1941 року. Вітчизняні історики вважають, що його поява зумовлена, передусім, військовою присутністю німців у Львові і була дипломатичним реверансом з боку керівництва ОУН (б), спробою заручитися німецькою підтримкою. Важливо, що Акт 30 червня 1941 року декларував відновлення української державності, тобто спирався на державотворчу традицію УНР і ЗУНР.

Ставлення українців до можливого союзу відображає цитата з меморандуму ОУН (б), надісланого німецькому уряду, за тиждень до проголошення Акта: *«Німецькі війська, які ввійдуть в Україну спершу, звичайно ж, привітають, як визволителів, та таке ставлення може дуже швидко змінитись, якщо Німеччина ввійде не з метою та гарантіями відновлення Української Держави. Німеччина шукає на Сході не тільки економічний простір, який відомий як сировинна база, а й переслідує політичні цілі, відображені у понятті нового європейського порядку. Новий європейський порядок без самостійної національної української держави є немислимим...»*

Подальший перебіг подій засвідчив, що керівництво нацистської Німеччини не було зацікавлене в існуванні самостійної Української держави. У Берліні прийняли рішення про арешти українських націоналістів. 5 липня 1941 року в Кракові затримали Степана Бандеру. Після допитів його відправили в Берлін під домашній арешт. Згодом перевели до концтабору Заксенгаузен. Протягом першої половини липня 1941 року гестапо заарештувало багатьох діячів ОУН(б). Із 11 липня 1941 року німецькі окупанти заборонили українським організаціям будь-яку політичну діяльність, у тому числі маніфестації на підтримку Акта 30 червня 1941 року.

Незважаючи на заборони та переслідування з боку окупаційних властей, похідні групи ОУН (б), що вирушили вглиб України, проголошували Акт відновлення Української Держави, активно розбудовували український державний апарат на землях, захоплених Вермахтом. Зокрема, на 22 липня 1941 року владу Українського державного правління було встановлено на теренах 187 (з усього 200) районів Західної України. Проте націоналісти не обмежилися теренами Західної України, за участю членів Похідних груп і місцевих жителів проголошено незалежність і створено органи влади в Житомирі, Проскуріві, Кам'янці-Подільському, Кривому Розі, Нікополі, Миколаєві, Дніпропетровську.

Зростання активності українських підпільників, їх діяльність у всеукраїнському масштабі, викликали занепокоєння німецьких властей. 17 липня 1941 року з Берліна в окуповані області України надійшла директива з наказом затримувати членів похідних груп. А вже у вересні 1941 року німецька поліція безпеки провела чергові масові арешти серед активних членів ОУН (б). Націоналісти остаточно перейшли до тактики підпільної боротьби проти нацистського окупаційного режиму,

в ході якої 14 жовтня 1942 року створили Українську повстанську армію (див. інфографіку «УПА. Український визвольний рух 1940–1950-х років» на с. 116).

16 липня 1990 року – ухвалення Декларації про державний суверенітет України.

В Україні політика перебудови привела до активізації всього суспільно-політичного життя та посилення національно-визвольного руху. Широку популярність набули такі громадські об'єднання, як «Меморіал», Товариство української мови імені Тараса Шевченка, Студентське братство, Український культурологічний центр та ін. У вересні 1989 року виникає перша масова, фактично опозиційна до влади політична структура – Народний рух за перебудову.

У березні 1990 року відбулися вибори до Верховної Ради УРСР і місцевих рад. За їх результатами в парламенті вперше з'явилася доволі чисельна група депутатів, які ставили за мету незалежність України. Саме за їхньої ініціативи 16 липня 1990 року вдалося провести радикальну за змістом декларацію, яка, по суті, стверджувала суверенність України (див. додаток 2). За підсумками голосування про ухвалення декларації «проти» були лише 4 депутати, 1 утримався.

Державний суверенітет визначався як верховенство, самостійність, повнота і неподільність республіканської влади в межах території УРСР, незалежність і рівноправність у міжнародних зносинах. Територія УРСР в існуючих кордонах проголошувалася недоторканою. Верховна Рада Української РСР постановляла, що віднині від імені народу України може виступати тільки вона. Декларація утверджувала виключне право українського народу на володіння, користування та розпорядження національним багатством країни. Йшлося і про те, що УРСР має створити власні банки, а також самостійно формувати цінову, фінансову, митну та податкову системи, державний бюджет і контролювати використання його коштів, а в разі потреби запровадити власну грошову одиницю. Наголошувалося також на проблемі екологічної безпеки. Проголошувалося право на власні збройні сили, внутрішні війська, органи державної безпеки. Українська держава перебрала право самостійно визначати порядок проходження військової служби громадянами Республіки. Здекларовано намір України в майбутньому стати нейтральною державою, яка не братиме участі у військових блоках і дотримуватиметься трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї. Водночас проголошувалося, що УРСР у повному обсязі відновлює міжнародний статус, а отже, є повноправним учасником міжнародних відносин, безпосередньо бере участь у загальному європейському процесі та європейських структурах. Визнавався обов'язок державних органів влади забезпечувати національне культурне відродження українського народу, запровадження та функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя. Крім того, усім національним групам, які проживали на території України, гарантувалося право на вільний національний культурний розвиток.

24 серпня 1991 року – прийняття Акта проголошення незалежності України.

Проголошення державної незалежності Україною відіграло вирішальну роль у розпаді СРСР та остаточній ліквідації комуністичної тоталітарної системи.

У квітні 1991 року з ініціативи Президента СРСР Михайла Горбачова у Ново-Огарьово, що під Москвою, проходили переговори керівників дев'яти республік (Росія, Україна, Білорусія, Казахстан, Узбекистан, Туркменія, Киргизія, Таджикистан і Азербайджан) про зміст нового союзного договору. Його підписання планувалося на вересень – жовтень 1991 року на з'їзді народних депутатів СРСР. Представники національно-демократичної опозиції готувалися до акцій протесту, щоб не допустити цього. З іншого боку група найконсервативніших представників союзних спецслужб, компартійної, радянської та військової бюрократії вважали новий союзний договір надто ліберальним. Вони створили Державний комітет з надзвичайного стану (рос. – ГКЧП) і 19 серпня 1991 року здійснили державний переворот, оголосивши запровадження надзвичайного стану та увівши в Москву війська.

Народний рух України, Партія демократичного відродження України та інші демократичні сили закликали народ до непокори ГКЧП, тоді як керівництво КПУ стало на бік заколотників. Але країною прокотилися акції на підтримку законно обраної влади та державного суверенітету.

21 серпня переворот провалився. Спроба відновити тоталітарну радянську систему і згорнути демократичні процеси зазнала краху. **24 серпня 1991 року** відбулася позачергова сесія Верховної Ради Української РСР, на якій було ухвалено **Акт проголошення незалежності України** (див. додаток 2). Історичне рішення було прийнято абсолютною більшістю: 346 голоси було віддано «за» проголошення незалежності, і лише 1 – «проти».

Однак проголошення незалежності України не було випадковим явищем, зумовленим московським переворотом. Поразка ГКЧП лише пришвидшила момент формального проголошення (а з погляду історичної спадкоємності – **відновлення**) державної несамостійності залежності України. Цей процес відбувався мирно для України. Проте це не применшує закономірності й легітимності тієї історичної події, її визначальної ролі в припиненні існування тоталітарного СРСР.

1 грудня 1991 року – Всеукраїнський референдум на підтвердження Акта проголошення незалежності України.

Під час демократичного волевиявлення 1 грудня 1991 року Український народ підтвердив прагнення жити в суверенній державі.

Постановою Верховної Ради Української РСР «Про проголошення незалежності України» від 24 серпня 1991 року ухвалено рішення щодо проведення всеукраїнського референдуму на підтвердження Акта. 11 жовтня 1991 року постановою Верховної Ради України затверджено текст бюлетеня та звернення до народу.

Бюлетень референдуму містив текст Акта проголошення незалежності України і запитання: «Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?» із двома варіантами відповіді: «Так, підтверджую» або «Ні, не підтверджую». Спеціальне звернення Верховної Ради України містило заклик до громадян України

підтримати Акт проголошення незалежності України: *«Співвітчизники! Будьмо єдині в прагненнях наших, в розбудові незалежної державності України! Наша земля пережила багато кривд і страждань, неволі, лихо засівало її – тож 1 грудня сама історія дає нам шанс, можливо останній, стати справжніми громадянами, творцями своєї держави, будівниками «власної хати», де панують «своя правда, і сила, і воля».*

Референдум відбувся в усіх 27 адміністративних одиницях України: 24 областях, Автономній республіці Крим, Києві та Севастополі. У голосуванні взяли участь 31 891 742 виборці, або 84,18% тих, хто мав право брати участь. На підтримку незалежності висловились 28 804 071 громадянин, або 90,32% тих, хто брав участь. Референдум мав імперативний характер, його рішення було загальнообов'язковим та не потребувало окремого затвердження. За підсумками референдуму були зміцнені правові засади державного суверенітету, створені умови для розгортання державотворчих процесів у незалежній Україні.

Рекомендації щодо форми і методів проведення Тижня історії та інших заходів

Проведення предметного тижня є ефективним засобом виховання й індивідуального зростання учнів, підвищення їхнього пізнавального інтересу, стимулювання творчої активності, розвитку компетентностей. Тиждень історії в рамках Року Державності повинен не тільки заохотити учнів до вивчення історії України, а стати можливістю дізнатися про українські державотворчі традиції та діячів, які стали символом боротьби за незалежність.

Зміст заходів у рамках Тижня історії має бути тісно пов'язаний з основним програмним курсом і втілюватися пізнавальними, навчально-виховними, ігровими, мистецькими засобами. Пропонуємо розпочати Тиждень історії урочистим підняттям Державного Прапора України і школи (якщо такий є) і виконанням Державного Гімну України.

Звертаємо увагу на те, що надані інформаційні матеріали можуть бути використані також при вивченні тем з історії України 10 класу: «Україна в роки Першої світової війни. Початок Української революції», «Українська державність в 1917–1921 рр.», «Західноукраїнські землі в 1921–1939 рр.»; 11 класу: «Україна в роки Другої світової війни 1939–1941 рр.», «Україна в умовах незалежності (від 1991 року до сьогодні)».

Рекомендовані методи та прийоми проведення Тижня історії або окремих заходів у рамках Року Державності

1–4 класи
Розповіді, виховні бесіди, ігри-бесіди про події Української революції 1917–1921 років, про шлях здобуття Україною незалежності, її видатних діячів.
На уроках «Українська мова (мова і читання)», «Я у світі», «Музичне мистецтво», «Образотворче мистецтво» інформаційні матеріали про зазначені події та діячів можна використовувати відповідно до вікових особливостей учнів. Наводячи приклади, дітям варто пояснити, що таке незалежність держави, соборність та цілісність. Уроки бажано проводити із музичним супроводом, читанням дитячої художньої літератури, оформленням приміщення з використанням національної символіки.
«Естафета злагоди» – майстер-класи на уроках «Трудове навчання» спільно із батьками,

волонтерами, а також народними майстрами із виготовлення саморобних іграшок і сувенірів з використанням народних традицій і національної символіки для обмінів зі школярами-однокласниками з інших областей України.

«Збережи незалежність» – фестиваль оберегів ручної роботи серед усіх учнів початкової школи для захисників української незалежності на сході України.

1–4
класи

Конкурс малюнків «Наша незалежність».

Віртуальні подорожі з використанням наочних і технічних (аудіовізуальних) засобів навчання: до будівлі Верховної Ради України, де 24 серпня 1991 року прийнято Акт проголошення незалежності України; будівлі Центральної Ради (нині – Будинок Вчителя), де 22 січня 1918 року IV Універсалом Української Центральної Ради проголошено незалежність Української Народної Республіки; на Софійську площу Києва, де 22 січня 1919 року проголошено Акт Злуки.

На уроках «Історія України»:

Відео-урок з подальшим обговоренням «Дорога до свободи», «Разом з власної волі з 1919-го», «Люди свободи».

Ділові ігри, вікторини, диспути, брейн-ринги, обговорення, ток-шоу «Єднання заради Незалежності».

Толока на місцях пам'яті, пов'язаних із вказаними подіями історії України ХХ століття.

Лото «Меморі» з картками на запам'ятовування дат, місць, діячів та їхніх висловлювань, пов'язаних із здобуттям Україною незалежності.

Флеш-моб з візуалізацією символів держави та річниці незалежності, зокрема зображення учасниками у синьо-жовтому вбранні контурів кордону України (включно з тимчасово окупованою територією Автономної Республіки Крим), Державного Гербу України та ювілейної дати незалежності – 25.

Конкурс історичного есе «Я – Незалежність».

Творчо-пошуковий урок «Уяви себе дослідником», який передбачає роботу із історичними джерелами, наприклад, Актом проголошення незалежності України, Декларацією про державний суверенітет України тощо.

Історичний квест «Знайди Декларацію – врятуй незалежність України».

Родина гра-подорож до Країни Кросвордії: аукцион історичних кросвордів, шарад, сканвордів, ребусів, присвячених здобуттю Україною незалежності. Наприклад, «Які нові назви вулиць, пам'ятники, меморіальні дошки, музеї з'явилися в твоєму місті, селищі, селі після 24 серпня 1991 року?»

5–8
класи

Виховна година – **родинний ворк-шоп «Крила Свободи»** з виготовлення сувенірів за участю народних майстрів з лозоплетіння, бісероплетіння, валяння, ткацтва, вишивання тощо з подальшим використанням виробів у благодійних акціях (ярмарках, виставках, аукціонах).

На інтегрованих (бінарних) уроках:

«Історія України» й «Українська література» – **Літературна майстерня й Усний журнал**, присвячені вивченню, читанню та обговоренню творів відповідної тематики.

«Історія України» й «Українська мова» – **диктант з коментуванням** (з підбором тексту відповідно до навчальної програми з «Української мови», присвяченого подіям і персоналіям до зазначених вище дат).

На уроках «Іноземна мова»:

Під час вивчення теми про подорож можна запропонувати учням **віртуальні екскурсії** з «відвідання» видатних місць, зокрема, Києва, де протягом ХХ століття відбувалися визначні події українського державотворення; Закарпаття, де в Хусті 15 березня 1939 року було проголошено Карпатську Україну незалежною державою; Львова, де 30 червня 1941 року проголошено Акт відновлення української Державності.

Конкурс презентацій рідного краю при вивченні теми, присвяченій Україні: учні повинні представити привабливість власного регіону з метою заохочення туристів відвідати його. У цьому ж розділі рекомендуємо вивчати матеріал про Україну та її історичні і пам'ятні місця, описати державну символіку, фото із зображенням святкування Дня Незалежності 24 серпня.

На уроках «Музичне мистецтво» (5–7 класи) та «Мистецтво» (8–9 класи):

«Територія Незалежності. Вільний музичний простір» – кастинг і розучування сучасних українських пісень патріотичного спрямування.

На уроках «Історія України»:

Конкурс учнівських досліджень «Лабіринтами боротьби за незалежність».

Оксфордські дебати⁴, – захід, присвячений визначним подіям українського державотворення в рамках Року Державності: для учнів 9–10 класів «Від кого залежить доля України?»; для учнів 11 класу «Незалежність: виборена віками чи одним днем?» (див. додаток 4).

Інші інтерактивні методи проведення заходів: «**Обери позицію**», «**Кола Вена**», «**Відкритий мікрофон**», **урок-інтерв'ю**, **прес-конференція**, **круглий стіл**, **семінар** тощо.

Конкурс плакатів із розроблення туристичних маршрутів «Місцями пам'яті Української державності».

Аксіологічний урок з моделюванням рольової ситуації Всеукраїнського референдуму щодо проголошення незалежності України: «На виборчій дільниці для голосування» (див. додаток 5).

Марафон мультимедійних проєктів «Незалежність назавжди». Проєкти мають бути презентовані будь-яким мультимедійним засобом – фільмом, відео- чи аудіороликом, інтернет-сторінкою, слайд-шоу, флеш-роликом, PowerPoint-презентацією тощо.

Творчо-пошуковий урок «Твоєю силою, волею, словом...», який передбачає роботу із історичними джерелами, наприклад, Універсалами Центральної Ради, Актом злуки УНР та ЗУНР, Конституційним законом про проголошення незалежності Карпатської України, Актом проголошення незалежності України, Декларацією про державний суверенітет України тощо.

Лабораторія Незалежності – розроблення учнями **блок-схем**⁵ із зазначених тем у рамках **Року Державності**.

9–11

класи

Історичний квест «Різнi, але єдині» – дослідження у населеному пункті місць ідентичності національних меншин краю.

Ситуативно-рольова гра «Урочисте прийняття Президента України з нагоди 25-ї річниці незалежності України».

Ярмарок доброти з виготовлення традиційних українських іграшок для дітей-сиріт за участю народних майстрів-лялькарів.

На інтегрованих (бінарних) уроках:

«Історія України» й «Українська література» – **моделювання ситуацій**, які сприятимуть розумінню учнями суспільно-політичних явищ, змальованих автором у творі, проведенню аналогії із сучасністю; пробудженню через мистецтво слова національної свідомості.

Науковий проєкт «Повернуті імена» із дослідження творчості митців, чіє імена були безпідставно викреслені із наукового обігу: «Історія українського письменства» С. Єфремова, «Історія української літератури» Д. Чижевського, літературознавчі праці М. Грушевського, Г. Костюка.

«Історія України» й «Українська мова» – **диктант з коментуванням** (із підбором тексту відповідно до навчальної програми з Української мови, присвяченого подіям і персоналіям до зазначених вище дат).

На уроках «Інформатика»:

Рекомендуємо під час вивчення тем про роботу з документами, електронними таблицями, побудову моделей, комп'ютерні презентації, формування й аналіз баз даних послуговуватися описом історичних подій та видатних осіб, пов'язаних із українським державотворенням.

⁴ Ефективний інтерактивний тренінг із формування толерантності та (в даному випадку) засвоєння й аналізу історичної інформації.

⁵ Схематичне викладення учнями історичної інформації (зазвичай – однієї теми або параграфа підручника) на одному розвороті зошита.

**Перелік науково-популярних і наукових Інтернет-публікацій,
присвячених проголошенню незалежності УНР**

1. Гай-Нижник П. IV Універсал Української Центральної Ради – проголошення незалежності УНР [Електронний ресурс] / Павло Гай-Нижник. // Особистий сайт – Режим доступу:

http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc/video_iv_universal..php

2. Жежера В. Як приймався IV Універсал, який проголосив незалежність України у 1918 році [Електронний ресурс] / Жежера В. // Україна. Історія великого народу – Режим доступу:

<http://www.litopys.com.ua/encyclopedia/ukra-na-p-d-chas-revoljuts-1905-1907-rr/yak-pryymavsya-iv-universal-yakyy-progolosyv-nezalezhnist%60-ukrayiny-u-1918-rotsi/>

3. Зінченко О. Незалежність № 1: Коли Грушевський насправді її оголосив, чому Винниченко сумнівався, а Єфремов був проти [Електронний ресурс] / Зінченко О. // Історична правда.– 26.01.2015. – Режим доступу:

<http://www.istpravda.com.ua/articles/2015/01/26/146960/>

4. Ісаюк О. Забута незалежність. За один рік до Соборності [Електронний ресурс] / О. Ісаюк // Історична правда.– 22.01.2012. – Режим доступу:

<http://www.istpravda.com.ua/columns/2012/01/22/69636>

5. Чоп Г. П'ять спроб України оголосити незалежність: від Центральної Ради до ОУН [Електронний ресурс] / Г. Чоп. // IPress.ua. – Режим диспути:

http://ipress.ua/articles/pyat_sprob_ukrainy_progolosyty_nezalezhnist_vid_tsentralnoi_rady_do_oun_26149.html

6. 22.01.1918. – Українська Центральна Рада проголосила незалежність УНР [Електронний ресурс] // Територія терору. – Режим доступу:

<http://www.territoryterror.org.ua/uk/resources/calendar/details/?newsid=272>

**Перелік науково-популярних і наукових публікацій,
присвячених початку українського повстання у Львові (1918 рік)**

7. Галушак М. Галичани встановили державу за три години [Електронний ресурс] / М. Галушак // Історична правда.– 01.11.2013. – Режим доступу:

<http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/11/1/138906/>

8. Мельник І. Дві листопадові революції у Львові – 1848 і 1918 [Електронний ресурс] / І. Мельник // Режим доступу:

<http://zbruc.eu/node/14875><http://zbruc.eu/node/14875>

9. Свято галицької незалежності у Львові [Електронний ресурс] // Історична правда. – Режим доступу:

<http://www.istpravda.com.ua/short/2010/11/1/2106/>

Перелік науково-популярних і наукових публікацій, присвячених проголошенню Акта злуки УНР та ЗУНР

10. Верстюк В. День Соборності України: історія виникнення традиції й свята [Електронний ресурс] / В. Верстюк. // Європейська Україна. – Режим доступу:

http://europa.com/pub/human_development/den_sobornosti_ukrajini_istorija_viniknennja_tradiciji_j_svjata/6-1-0-185

11. Гай-Нижник П. Акт злуки УНР та ЗУНР: втілення і крах ідеалу Соборної України [Електронний ресурс] / Павло Гай-Нижник. // Особистий сайт. – Режим доступу:

<http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc/172doc.php>

12. Галушак М. «Потрібний живий ланцюг Львів–Луганськ»: інтерв'ю із істориком Олегом Павлишином [Електронний ресурс] / Галушак М. // Історична правда.– 01.22.2013. – Режим доступу:

<http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/01/22/109449/>

13. «Ланцюг Єднання» у січні 1990 року. Родинні фото [Електронний ресурс] // Історична правда. – Режим доступу:

<http://www.istpravda.com.ua/artefacts/2013/01/23/109614/>

14. Луцький М. Правовий аспект Акта злуки УНР та ЗУНР [Електронний ресурс] / Луцький М. // Науково-інформаційний вісник «Право».– 2014.– № 9. – Режим доступу:

<http://iful.at.ua/NIV-9-2014/6.pdf>

15. Сеньків М. Акт злуки УНР та ЗУНР – знакова подія української історії [Електронний ресурс] / Сеньків М. // СНУ імені Л. Українки. Історичні студії.– 2013. – Режим доступу:

<http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/6620/1/Senkiv.pdf>

16. Скорич Л. Акт злуки 22 січня: передумови і наслідки [Електронний ресурс] / Скорич Л. // Львівська політехніка. Історичні науки.– 2008. С. 97–101. – Режим доступу:

http://vlp.com.ua/files/15_8.pdf

17. Соборна Україна: від ідеї до сьогодення [Електронний ресурс] // Електронна бібліотека НЮУ імені Я. Мудрого. – Режим доступу:

http://library.nlu.edu.ua/index.php?option=com_k2&view=item&id=304:soborna-ukraina-vid-idei-do-sohodennia&Itemid=236

18. Тимченко Р. Акт злуки 22 січня 1919 р. та проблеми його реалізації (січень–листопад 1919 р.) [Електронний ресурс] / Р. Тимченко // Український історичний збірник.– 2009. – Вип. 12. – С. 183–193. – Режим доступу:

<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/10692/23-Tymchenko.pdf?sequence=1>

19. Файзулін Я., Скальський В. Свято Злуки: унікальні фото від Українського інституту національної пам'яті [Електронний ресурс] / Файзулін Я., Скальський В. // Історична правда. – Режим доступу:

<http://www.istpravda.com.ua/artefacts/2011/01/22/17352/#19>

20. 1919: Петлюра приймає військовий парад. Фото і кінохронікальні матеріали [Електронний ресурс] // Історична правда.– 12.11.2010. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/videos/2010/11/12/4193/>

**Перелік науково-популярних і наукових публікацій,
присвячених проголошенню незалежності Карпатської України (1939 рік)**

21. Вегеш М. Велич і трагедія Карпатської України [Електронний ресурс] / Вегеш М. // Дзеркало Тижня. – Режим доступу:

http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/velich_i_tragediya_karpatskoyi_ukrayini.html

22. Виступ прем'єр-міністра Карпатської України 15 березня 1939 року [Електронний ресурс] // Історична правда.– 15.03.2012 – Режим доступу:

<http://www.istpravda.com.ua/articles/2012/03/15/76954/>

23. В'ятрович В. Карпатська Україна та її армія у фотографіях Каленика Лисюка [Електронний ресурс] // Історична правда. – Режим доступу:

<http://www.istpravda.com.ua/artefacts/4d7fe81ac60af/>

24. Гаврош О. Батько Волошин [Електронний ресурс] / Гаврош О. // Український Тиждень.– 19.03.2010. – Режим доступу:

<http://stage.tyzhden.ua/History/3589><http://stage.tyzhden.ua/History/3589>

25. Гай-Нижник П. Архівні документи. Карпатська Україна (1938–1939 рр.) [Електронний ресурс] / Павло Гай-Нижник. // Особистий сайт. – Режим доступу:

<http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/arhiv.karp.ukr.php>

26. Документи органів влади Карпатської України. Електронний архів українського визвольного руху [Електронний ресурс] // Режим доступу:

http://avr.org.ua/index.php/ROZDILY_RES?idUpCat=149

27. До річниці проголошення Карпатської України в Інтернеті опублікували фото та документи очільників повстання [Електронний ресурс] // Історична правда.– 17.03.2015 – Режим доступу:

<http://www.istpravda.com.ua/short/2015/03/17/147905/>

28. Інтерв'ю Михайла Галуцака з Романом Офіцинським «З Карпатської України для нас почалася Друга світова» [Електронний ресурс] // Історична правда.– 15.03.2013. – Режим доступу:

<http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/03/15/117613>

29. Карпатська Україна [Електронний портал] // Режим доступу:

<http://1939.in.ua/http://1939.in.ua/>

30. Карпатська Україна [Електронний ресурс] // Сайт Українського інституту національної пам'яті. – Режим доступу:

<http://www.memory.gov.ua/publication/karpatska-ukraina>

31. Карпатська Україна – триумф і трагедія одного дня (До 70-річчя з дня проголошення) [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – Режим доступу:

<http://www.radiosvoboda.org/content/article/1509817.html>

32. Онищук Я. Як знайшли масові поховання бійців Карпатської України [Електронний ресурс] / Онищук Я. // Історична правда.– 28.03.2011. – Режим доступу:

<http://www.istpravda.com.ua/research/2011/03/28/33661/>

33. Офіцинський Р. З Карпатської України для нас почалася Друга світова [Електронний ресурс] // Історична правда. – Режим доступу:

<http://www.istpravda.com.ua/articles/514318a85ab9f/>

34. Пагіря О. Карпатська Україна у спогадах очевидців, 1938–1939 рр. [Електронний ресурс] // Режим доступу:

<http://www.territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=462>

35. Пагіря О. Крути під Хустом [Електронний ресурс] / О. Пагіря. // Український Тиждень.– 19.03.2010. – Режим доступу:

<http://tyzhden.ua/History/3588><http://tyzhden.ua/History/3588>

36. Пагіря О. Найбільша проблема Європи [Електронний ресурс] / О. Пагіря. // Український Тиждень.– 27.03.2011. – Режим доступу:

<http://tyzhden.ua/History/19366><http://tyzhden.ua/History/19366>

37. Сацький П. На шляху до Другої світової: Перший віденський арбітраж [Електронний ресурс] / Сацький П. // Дзеркало Тижня.– 24.05.2013. – Режим доступу:

<http://gazeta.dt.ua/history/na-shlyahu-do-drugoyi-svitovoyi-pershiy-videnskiy-arbitrazh-.html>

38. Федака С. (За)карпатський вибір [Електронний ресурс] / Федака С. // Український Тиждень.– 19.03.2010. – Режим доступу:

<http://stage.tyzhden.ua/History/3587>

39. 1939: проголошення незалежності Карпатської України [Електронний ресурс] // Історична правда. – Режим доступу:

<http://www.istpravda.com.ua/videos/2011/03/14/31517/>

Перелік науково-популярних і наукових публікацій, присвячених тематиці проголошення Акта відновлення Української державності (1941 рік)

40. Акт відновлення Української Держави мав кілька редакцій [Електронний ресурс] // Історична правда.– 26.06.2015. – Режим доступу:

http://zik.ua/news/2015/06/26/akt_vidnovlennya_ukrainskoi_derzhavy_u_1941mu_mav_kilka_redaktsiy__istorychna_pravda_602506

41. До 70-річчя проголошення Акта про відновлення Української Держави [Електронний ресурс] // 30.06.2011. – Режим доступу:

<http://oun-upa.forumy.eu/t84-topic><http://oun-upa.forumy.eu/t84-topic>

42. Забілий Р. Акт відновлення державності 30 червня. Як це було (ФОТО) [Електронний ресурс] / Забілий Р. // Історична правда.– 30.06.2011. – Режим доступу:

<http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/06/30/44396/>

43. Снегірьов Д. Акт відновлення України: роль в історії і сучасний зміст [Електронний ресурс] / Снегірьов Д. // – Режим доступу:

http://24tv.ua/ru/akt_vidnovlennya_ukrayini_rol_v_istoriyi_i_suchasniy_zmist_n589295

44. Патриляк І. К. Акт 30 червня 1941 р. В кн.: Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси / В. В. Дзьобак, І. І. Ільюшин,

Г. В. Касьянов, І. К. Патриляк та ін. [Електронний ресурс] // Київ: Наукова думка, 2005.– 494 с. – Режим доступу:

<http://www.lucorg.com/UserFiles/File/Part%201.pdf>

<http://www.istpravda.com.ua/short/2010/11/1/2106/>

**Перелік науково-популярних і наукових публікацій,
присвячених тематиці проголошення незалежності України (1990–1991 роки)**

45. Василенко В. Грудневий референдум як найвища форма легітимізації української державної незалежності [Електронний ресурс] / В. Василенко // Тиждень. ua – 01.12.2011. – Режим доступу:

<http://tyzhden.ua/History/36621>

46. В'ятрович В. Історія з грифом «Секретно»: останні дні імперії. 1991-й в Україні очима КГБ [Електронний ресурс] / В. В'ятрович // ТСН.– 11.11.2010. – Режим доступу:

<http://tsn.ua/analitika/ostanni-dni-imperiyi-1991-y-ochima-kgb.html>

47. Ісаюк О. Незалежність. Проголошена чи відновлена? [Електронний ресурс] / О. Ісаюк // Український інститут національної пам'яті. – Режим доступу:

<http://www.memory.gov.ua/news/nezalezhnist-progoloshena-chi-vidnovlena>

48. Незалежність України має майже сторічну історію [Електронний ресурс] // Український інститут національної пам'яті. – Режим доступу:

<http://www.memory.gov.ua/news/nezalezhnist-ukraini-mae-maizhe-storichnu-istoriyu>

49. Референдум за Незалежність 1 грудня 1991-го. Агітація і бюлетені [Електронний ресурс] // Історична правда. – Режим доступу:

<http://www.istpravda.com.ua/artefacts/2012/12/1/102150/>

50. Солодько П. Незалежність України: як воно було в 1991-у і як буде у 2021-му [Електронний ресурс] / Солодько П. // Історична правда.– 28.06.2011. – Режим доступу:

<http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/06/28/44062/>

51. У 1991 році відновили незалежність України, проголошену в 1918-му [Електронний ресурс] // Український інститут національної пам'яті. – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/news/u-1991-rotsi-vidnovili-nezalezhnist-ukraini-progoloshenu-v-1918-mu-istoriki>

52. Хоменко С. «Шановні бандерівці!..» Як Верховна Рада УРСР голосувала за Незалежність [Електронний ресурс] / Хоменко С. // Історична правда.– 23.08.2013 – Режим доступу:

<http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/08/23/135031/>

53. 20 років референдуму на підтвердження Акту незалежності. Підсумки [Електронний ресурс] // Історична правда.– 01.12.2011. – Режим доступу:

<http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/12/1/63565/>

Перелік Інтернет-посилань на нормативно-правові акти

1. **Четвертий Універсал** Української Центральної Ради. [Електронний ресурс] // – Режим доступу:
<http://www.archives.gov.ua/Sections/90AZ/CDAVO/index.php?39#photo>
2. **Тимчасовий** основний закон про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії, ухвалений Українською Національною Радою на засіданню 13 падолиста 1918 Режим доступу:
<http://www.archives.gov.ua/Sections/90AZ/CDAVO/index.php?65#photo>
3. **Передвступний договір**, заключений дня 1 грудня 1918 року в м. Фастові між Українською Народньою Республікою й Західно-Українською Народньою Республікою про маючу наступити злуку обох українських держав в одну державну одиницю [Електронний ресурс] // Режим доступу:
<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/n0011300-18>
4. **Універсал Директорії** Української Народньої Республіки про злуку з Західно-Українською Народною Республікою [Електронний ресурс] // Режим доступу:
<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0004300-19>
5. **Конституційний закон**. Ч. 1, прийнятий 15 березня 1939 р. на Соймі Карпатської України [Електронний ресурс] //Режим доступу:
<http://litopys.org.ua/volosh/volosh45.htm>
6. **Акт відновлення Української Держави** [Електронний ресурс] // Режим доступу:
<http://likbez.org.ua/wp-content/uploads/2014/08/30-06-19412.jpg>
7. **Декларація** про державний суверенітет України [Електронний ресурс] // Режим доступу:
<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/55-12>
8. **Постанова** Верховної Ради Української РСР «Про проголошення незалежності України» [Електронний ресурс] // Режим доступу:
<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1427-12>
9. **Постанова** Верховної Ради України «Про проведення всеукраїнського референдуму в питанні про проголошення незалежності України» [Електронний ресурс] // Режим доступу:
<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1660-12>

Рекомендований перелік тематичних фільмів до Року Державності

№	Назва картини	Рік випуску	Режисер	Робоча група
Документальні фільми про події Української революції 1917–1921 років				
1.	«Акт Злуки: відтворення історичної правди»	2011	Тарас Каляндрук	Львівська державна телерадіокомпанія, Україна

2.	«Апельсинова долька»	2004	Ігор Кобрин	Студія «ТЕЛЕКОН», Україна
3.	«Герої України. Крути. Перша Незалежність»	2014	Сніжана Потапчук	Національна телекомпанія України
4.	«Київ. Епоха переворотів» (із циклу «Історії міста»)	2011	Віталій Загоруйко	т/с ГРАБІС, Україна
5.	«Легіон. Хроніка Української Галицької Армії 1918–1919»	2015	Тарас Химич	«Invert pictures», Україна
6.	«Непрощені. Симон Петлюра»	2007	Віктор Шкурін	т/к 1+1, Україна
7.	«Обличчя купюри. Михайло Грушевський»	2008	Віталій Загоруйко, Сергій Братішко	т/к ТОНІС, Україна
8.	«Перший день»	2015	Назарій Шпільчак	«Terra Pictures»
9.	«Свято Злуки. Політика пам'яті»	2011	Олег Манчура	УТ-1, Україна
10.	«Українська революція. Втрачена держава»	2007	Сергій Братішко	т/к ТОНІС, Україна
11.	«Українська революція. За спогадами Всеволода Петріва»	2012–2013	Іван Канівець	KVIDEO, Україна
12.	«Холодний Яр. Воля України – або смерть!»	2014	Галина Химич	ВГО «Не будь байдужим!», ТОВ «Диваки продакшн», Україна
13.	«Хроніки української революції»	2008	Сергій Братішко	Національна телекомпанія України
Документальні фільми, присвячені проголошенню незалежності Карпатської України (1939 рік)				
14.	«Срібна Земля. Хроніка Карпатської України 1919–1939»	2012	Тарас Химич	«Invert Pictures», Україна
15.	«Собор на крові»	2006	Ігор Кобрин	«Телекон», Україна
16.	«Історична правда з Вахтангом Кіпіані: Карпатська державність»	2014		т/к ZIK, Україна
17.	«Карпатська Україна. Альтернативні уроки історії»	2011		ВГО «Не будь байдужим», Україна
18.	«Карпатська Україна»	1942	Каленик Лисюк	http://1939.in.ua/video-2/trahedija-karpatskoji-ukrajiny-kalenyuk-lysjuk-1939/
19.	«1939: Героїчна історія Карпатської України»	15.03.2015	Вахтанг Кіпіані	http://www.istpravda.com.ua/videos/2015/03/15/147861/
Документальні фільми, присвячені проголошенню Україною незалежності				
20.	«20 кроків до мрії. Крок 18. Проголошення незалежності України»	2011	Станіслав Дордік	Перший Національний, Україна
21.	«Україна. Становлення нації. Ч. 4. Незалежність»	2008	Єжи Гофман	Студія «Зодіак», Польща

22.	«Невідома Україна. Від дисидентства до незалежності»	1993	Ізяслав Ставицький, Сергій Сніжний	Київнаукфільм, Україна
23.	«Невідома Україна. Повернута Самостійність»	1993	Анатолій Карась, Віталій Сегеда	Київнаукфільм, Україна
24.	«Незалежність. Силовий варіант»	2013	Марк Гресь, Сніжана Потапчук, Олександр Ковш	Студія документальних фільмів, Україна
25	«Нескорений»	2000	Олесь Янчук	УККА, «Олесь-фільм», Національна кіностудія художніх фільмів імені О. Довженка, Україна
26	«ОУН–УПА: війна на два фронти»	2006	Андрій Санченко	т/к НТН, Україна
27	«Сужба безпеки ОУН. Зачинені двері»	2012	Віталій Загоруйко	
28	Серія 3 «Одна доба незалежності». Серія 6 «Політика dokonаних фактів» з циклу «Собор на крові»	2006	Ігор Кобрин	студія «ТЕЛЕКОН», Україна
29.	«Незалежність: український варіант»	2015	А.Нестеренко, А. Якимішин	ТРК «Львів», Україна
30.	«Передвісники незалежності України»	2007	Віталій Загоруйко, Сергій Братішко	т/к ТОНІС, Україна

Додаток 4

Оксфордські дебати. Регламент проведення

1. Дебати організовує і проводить Голова. Він є нейтральною особою, тому не має права брати участі в дискусії.

2. Голові допомагає Секретар, котрий документує дебати та інформує виступаючого про те, скільки часу йому залишилося.

3. Перед дебатами учасники займають місця згідно з таким принципом:

праворуч – особи, що захищають тезу;

ліворуч – особи, що заперечують тезу;

у кінці залу, посередині – особи, котрі ще не визначалися (так зване «болото»).

4. Перші місця призначені для головних виступаючих.

5. Кожен виступ повинен розпочатися звертанням до особи, що проводить дискусію, словами: «Пане Голово...».

6. Учасники дебатів повинні звертатися одне до одного, вживаючи форми «Пан/Пані».

7. У дебатах по черзі виступають особи, що захищають тезу, і ті, що заперечують. Першим виступає той, хто проголошує і захищає тезу. Наступні обговорюють її, а останні підсумовують аргументи сторін. Далі слово надається виступаючому, який заперечує тезу.

8. Після головних виступів починаються дебати в залі. Кожен має право голосу (включно з головними виступаючими), подавши перед тим Секретареві заявку з іменем і прізвищем. Виступаючі по черзі представляють сторони, що підтримують і заперечують тезу. Розпочинає той, хто захищає тезу. Учасники мають по 3 хвилини, але головуючий може скоротити регламент виступів. Дебати тривають доти, доки є охочі. Головуючий має право перервати дебати швидше, якщо вважає, що вони тривають занадто довго.

9. Особа, що отримала право голосу, підходить до трибуни і стає на відповідну сторону. Виступаючий не повинен далеко відходити від трибуни.

10. Учасники дебатів мають право задавати питання і подавати інформацію, встаючи з місця, поклавши ліву руку на голову, а праву підносячи догори зі словами: «Питання» або «Інформація». Виступаючий має право прийняти або відкинути втручання за допомогою виразного жесту або слів «Прошу» чи «Ні, дякую». Втручання не може бути довшим, ніж 2–3 речення.

11. Якщо втручання відкидається, особа, що зголосилася задати запитання чи надати інформацію, повинна без заперечення сісти.

12. Виступаючий і Голова мають право у будь-яку хвилину перервати втручання.

13. Виступаючі повинні чітко дотримуватися часу, призначеного для виступу. Після закінчення цього часу Голова має право перервати його.

14. Учасники дебатів можуть змінювати місця і залишати зал лише у перервах між виступами.

15. Голова заспокоює зал словами: «Тиша». В окремих випадках Голова має право попросити учасників, які не дотримуються регламенту, залишити зал.

16. Після дебатів відбувається голосування всіх присутніх на захист обраної сторони. Голосуючі повинні оцінювати не тезу, а аргументи, представлені сторонами.

17. Ролі промовців під час Оксфордських дебатів

Оксфордські дебати складаються з двох частин. Протягом першої виступають основні промовці, визначені організаторами дебатів. Зазвичай їх є по четверо (інколи по п'ятеро) від кожної сторони. Вони виступають по черзі, кожен чітко виконує роль.

Промовці з боку пропозиції.

I промовець відкриває дискусію. Його завдання – висловити тезу, окреслити її, представити 3 (максимум 4) аргументи своєї сторони, частково обґрунтовуючи їх. Цей промовець має на виступ 6 хвилин. Його роль дуже важлива, оскільки всі наступні промовці (як зі сторони пропозиції, так і опозиції) повинні триматися визначеної ним тези.

II промовець – розвиває обґрунтування першого промовця, додає власні (максимум 3) нові аргументи, котрі пов'язані з попередніми. Він має на виступ 4 хвилини. Ця роль не належить до складних.

III промовець заперечує аргументи другої сторони. Він не повинен наводити власні нові аргументи. Лише в крайньому випадку він може це зробити. Проте повинен згадати усі аргументи противників і в міру можливостей заперечити їх або

показати відсутність їх зв'язку з темою дискусії. На виступ він має 4 хвилини. Це найважча роль у дискусії, адже вимагає постійної уваги до аргументів противників і їх динамічного аналізу.

IV промовець підсумовує аргументи своєї сторони. Він може (дуже коротко) згадати попередній виступ противника. Якщо попередній промовець з його сторони не виконав функції як належить, повинен коротко згадати аргументи противників. Його основним завданням є повторення і закріплення найважливіших аргументів, наведених його стороною, а також обґрунтування їх значення. Він не повинен наводити жодних нових аргументів. Ця роль не належить до важких, проте є дуже важливою, оскільки виступ саме цього промовця залишається в пам'яті слухачів. Промовець має 5 хвилин.

Промовці з боку опозиції.

I промовець має завдання звернутися до означення тези іншої сторони і представити її власне розуміння, причому це не може бути цілком інше означення, а лише власне ставлення до запропонованого значення тези. Потім промовець повинен представити та обґрунтувати 3 головні контраргументи до тези. На виступ він має 6 (8) хвилин. Його роль не важка, проте визначає подальшу стратегію його сторони.

II, III та IV промовці виконують завдання подібне до II, III та IV промовців з боку пропозиції.

Коли в дебатах виступає по 5 промовців, то додатковий промовець знаходиться між II і III. Його завдання подібне до завдання II промовця. Тоді час виступів можна дещо зменшити, аби не затягувати дебати, причому найбільше часу слід відвести першому промовцю. Запрошених гостей найчастіше розміщують на місцях II і III (у варіантах і на 4 і на 5 осіб), щоб вони освоїлися в атмосфері дебатів під час виступу першого промовця, але останнє слово є підсумовуючим.

Виборчий бюлетень для голосування на Референдумі 1 грудня 1991 року

БЮЛЕТЕНЬ

для голосування на всеукраїнському референдумі

А К Т

ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла була над Україною в зв'язку з державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 року,

- продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні,
- виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами,
- здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України, Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто

ПРОГОЛОШУЄ

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ та створення самостійної української держави — **УКРАЇНИ**.

Територія України є неподільною і недоторканою.

Віднині на території України мають чинність виключно Конституція і закони України.

Цей акт набуває чинності в моменту його схвалення.

БЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

24 серпня 1991 року

«Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?»

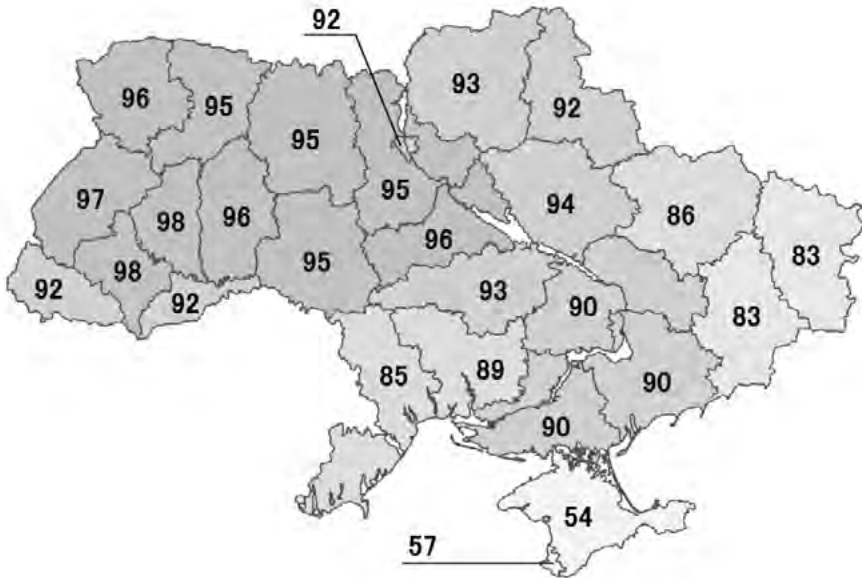
«ТАК, ПІДТВЕРДЖУЮ»

«НІ, НЕ ПІДТВЕРДЖУЮ»

Залиште одну із означених відповідей, іншу викресліть.

Бюлетень, в якому під час голосування викреслені всі слова «Так, підтверджую» та «Ні, не підтверджую» або не викреслене жодне слово, визнається недійсним.

Карта з результатами голосування «за» підтвердження Акта проголошення незалежності України на Референдумі 1 грудня 1991 року (у %)

100-95%	95-90%	90-85%	85-70%	70-50%
---------	--------	--------	--------	--------

70-а річниця завершення Другої світової війни (2 вересня 2015 року)⁶

Вступ

2 вересня 1945 року після шести років запеклих боїв, які від травня 1945 року перемістилися з Європи на Далекий Схід, офіційно закінчилася Друга світова війна – підписано Акт капітуляції Японії.

Ця дата – нагода оцінити внесок Українського народу в перебіг і завершення війни, підсумувати її масштабні спустошливі наслідки для України, а також винести життєво важливі уроки для нашої держави сьогодні.

Для гідного вшанування подвигу Українського народу, його визначної ролі у перемозі Об'єднаних Націй у Другій світовій війні, висловлення поваги борцям проти нацизму, увічнення пам'яті про загиблих воїнів, жертв війни, воєнних злочинів, депортацій та злочинів проти людяності, скоєних у роки війни, консолідації суспільства навколо ідеї захисту Батьківщини, 2 вересня цього року Україна відзначає 70 років від дня завершення Другої світової війни (Указ Президента України від 24 березня 2015 року № 169 «Про заходи з відзначення у 2015 році 70-ї річниці Перемоги над нацизмом та 70-ї річниці завершення Другої світової війни»; Постанова Верховної Ради України від 11 лютого 2015 року № 184-VIII «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2015 році»). Згідно з постановою у середніх і вищих навчальних закладах освіти повинні відбутися заходи, присвячені цій річниці.

Історична довідка

У період Другої світової війни Український народ зазнав великих втрат від воєнних дій, окупаційного режиму нацистської Німеччини та комуністичного тоталітарного режиму.

Напередодні війни «українське питання» було розмінною картою в руках європейських держав. Українці на Закарпатті були першими у міжвоєнній Європі, хто не змірився з анексією. В березні 1939 року зі зброєю стали на захист своєї свободи від агресії сусідніх держав.

Війна для України почалася 1 вересня 1939 року із нападу нацистської Німеччини на Польщу. Цього дня німецька військова авіація бомбардувала Львів та інші міста. Від 17 вересня учасником Другої світової війни разом із Німеччиною став Радянський Союз.

З осені 1939-го 120 тис. українців брали участь у двобої з Вермахтом у складі Війська Польського. Сотні тисяч українців взяли участь у вторгненні на територію Другої Речі Посполитої у складі Червоної Армії, у запеклих битвах у Фінляндії та в захопленні Бессарабії і Північної Буковини. Українці Волині, Галичини, Західного Полісся, Північної Буковини і Бессарабії в перші роки війни на власному досвіді відчули прискорені заходи радянізації, які обернулися десятками тисяч розстріляних, сотнями тисяч депортованих і арештованих.

З червня 1941 року після вторгнення військ Німеччини та її союзників на територію СРСР уся Україна стала ареною запеклих бойових дій. У складі військ Південно-Західного фронту українці становили до 50% бійців.

⁶ Рекомендовано листом МОН від 31.08.2015 № 1/9–410

На території України відбулися перші великі битви на східному фронті Другої світової війни – танкова битва у «трикутнику» Луцьк – Рівне – Броди, оборона Києва, Одеси, Севастополя. До кінця 1941-го в німецькому полоні опинилося більше 1 млн. 300 тис. українців. В Україні в 1941–1942 роках утворилися великі оточення – «котли» – під Уманню, Києвом, Мелітополем, Керчю та Харковом. З січня 1943-го до жовтня 1944-го Червона Армія здійснила в Україні 13 наступальних і дві оборонні операції. Загальна кількість осіб, мобілізованих з України за роки війни до радянських Збройних Сил перевищує шість млн. бійців. Кожний другий з них загинув, а кожний другий з тих, хто вижив, став інвалідом.

Українці та вихідці з України перебували у військових з'єднаннях Польщі (120 тис.), США (до 80 тис.), Канади (до 45 тис.), Франції (до 5 тис.). З різних причин українці воювали і по інший бік: у військах Німеччини (до 250 тис.), Румунії (до 24 тис.), Угорщини (до 20 тис.), Словаччини (до 2 тис.), Хорватії (1,5 тис.). Для українців воєнні дії не припинилися 8 травня, а продовжувалися щонайменше до 2 вересня 1945 року.

4 серпня 1945-го радянський уряд денонсував пакт про ненапад, підписаний з Японією 13 квітня 1941 року. До серпня 1945-го радянським керівництвом було проведено цілу низку організаційних заходів для здійснення операції з ліквідації Квантунської армії. Одночасно з Головним командуванням радянських військ на Далекому Сході було створено три фронти: Забайкальський, I Далекосхідний та II Далекосхідний, у лавах яких нараховувалося близько 1 млн. 750 тис. особового складу, з них до 400 тис. – призвані з України. З травня до серпня 1945-го з України було мобілізовано понад 27 тис. осіб. Решта українців, які входили до складу трьох фронтів (близько 373 тис.) передислоковані протягом червня–липня з європейського театру бойових дій.

Уночі з 8 на 9 серпня 1945 року радянські війська силою трьох фронтів атакували японську армію в Маньчжурії. 10 серпня 1945-го уряд цієї країни ухвалив рішення щодо беззастеречної капітуляції. 2 вересня на борту американського лінкора «Міссурі» було підписано Акт капітуляції Японії представниками цієї країни, США, Китаю, Великої Британії та СРСР. Від радянської сторони його підписав українець з Уманщини генерал-лейтенант Кузьма Дерев'яно. До моменту капітуляції радянська армія втратила понад 13 тис. осіб, з яких понад три тис. – призвані з території України.

Серед величезних втрат України у Другій світовій війни найтяжчими були *демографічні*. Війна й окупація призвели до різкого, катастрофічного зменшення кількості населення, значних деформацій у його національному, статевому, віковому та професійному складі. Демографічні зміни такого характеру відбулися внаслідок взаємодії багатьох факторів, зокрема: мобілізації значної частини чоловічого населення та їх масової загибелі; депортацій 1939–1941 та 1943–1945 років; загибелі мирного населення на теренах воєнних дій; евакуації у тиллові регіони СРСР на початку війни; масового знищення нацистськими окупантами значної кількості військовополонених та цивільного населення; примусового вивезення працездатного населення на роботи до Німеччини; жорстокого протистояння сил Опору в німецькому тилу; високої смертності під час окупації від голоду та хвороб; значного зменшення народжуваності тощо.

Сукупні демографічні втрати українців і громадян України інших національностей упродовж 1939–1945 років наразі оцінюються у 8–10 млн. осіб. За підрахунками вчених, Галичина

втрагила 22% населення, Волинь і Полісся – 12%, Центральна, Південна та Східна Україна – 30%. Для поповнення демографічних втрат воєнного періоду республіці знадобилося близько 25 років. Друга світова війна повністю змінила етнічне обличчя українського суспільства. Практично зникли такі національні меншини, як німці, кримські татари, українські євреї. Нагомість, кількість росіян із довоєнних 4 млн. зросла за перше повоєнне десятиліття до семи млн. осіб.

Унаслідок війни змінився також етнічний баланс населення українських міст. У містах Сходу та Півдня України посилювався й укріплювався російський елемент, натомість, у містах і містечках Центральної України українці стали домінуючим етносом після винищення нацистами євреїв, а на Західній Україні українці замінили в містах репатрійованих поляків, румунів, чехів, угорців і знищених євреїв.

Суперечливими є статистичні дані щодо *матеріальних* збитків України внаслідок Другої світової війни. Зокрема, за твердженнями науковців, було зруйновано майже 700 українських міст і 28 тис. сіл, спалено близько 320 тис. господарств.

Україна в результаті Другої світової війни зазнала матеріальних втрат у розмірі понад 45% від збитку усього СРСР. З метою створення могутнього військово-промислового потенціалу на сході СРСР під гаслом «Все для фронту! Все для перемоги!» з України було вивезено 550 промислових підприємств, майно і худобу тисяч колгоспів, радгоспів, МТС, десятки наукових і навчальних закладів, осередків культури, історичні цінності, виїхало майже 3,5 млн. жителів республіки – кваліфікованих робітників і спеціалістів, науковців, творчої інтелігенції, які віддали свої трудові й інтелектуальні зусилля для розвитку воєнного й економічного потенціалу СРСР.

Після завершення Другої світової війни в результаті угод, заключених за підсумками роботи низки міжнародних конференцій, була зруйнована попередня Версальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин і сформована нова – Ялтинсько-Потсдамська, яка заклала основи біполярності світу.

Позитивним надбанням для України по завершенню Другої світової війни стало надання їй статусу співзасновниці ООН, що було визнанням внеску Українського народу у перемогу над нацизмом і зміцнення миру в усьому світі. Україна в числі перших підписала Статут і ввійшла в групу з 51 держави-засновниці ООН. Перебуваючи у складі Радянського Союзу, Україна де-юре мала в ООН власне представництво на рівні незалежної країни. Проте, де-факто діяльність Української РСР в ООН була обмежена рамками проведення єдиної радянської зовнішньої політики. Однак чинник багаторічного членства України в ООН позитивно вплинув на процес міжнародного визнання її незалежності в 1991 році.

Гітлерівський нацизм і сталінський комунізм однаково жорстоко відбилися на долі України. Драматизм українського народу тих років полягає в тому, що, вигнавши нацизм з Європи, Україна не стала незалежною, бо на її теренах запанував не менш жорстокий тоталітарний режим.

Підсумки війни на десятки років наперед визначили складні та суперечливі соціально-економічні процеси, відчутно вплинули на психологію післявоєнних поколінь людей, наслідки яких відчутні й сьогодні. І справа не тільки у тому, що минула

війна не розв'язала низки складних проблем, які перейшли з довоєнної та воєнної епох у повоєнну, а й у тому, що вона зав'язала нові заплутані вузли у відносинах між країнами і народами, підготувала мінні поля майже піввікової «холодної війни», одним із фронтів якої була Україна.

Мета проведення заходів, присвячених 70-й річниці завершення Другої світової війни, у ракурсі подій минувшини й сьогодення:

- висвітлити для широкого учнівського загалу наслідки війни та трагедію бездержавності Українського народу;
- наголосити на внеску України в перемогу Об'єднаних Націй над нацистською Німеччиною та її союзниками;
- звернути увагу на участь українців у арміях і військових формуваннях інших країн;
- акцентувати на участі України в повоєнному облаштуванні світу;
- зауважити на визнанні України світом як повноправного представника світового співтовариства та суб'єкта міжнародного права;
- сприяти формуванню кожного учня/учениці як особистості, що усвідомлює свою належність до Українського народу, сприймає війну як складний суспільно-політичний процес, протистояння між країнами, народами, поглядами, але завжди – як лихо, руйнівний процес, що дорого коштує кожному громадянину й руйнує економіку, культури держав і долі пересічних людей.

Рекомендації щодо форми, місця, методів і прийомів проведення

У виборі календарної дати рекомендуємо 2 вересня, що пов'язане з підписанням Акта про беззастережну капітуляцію Японії у 1945 році. Також ці методичні рекомендації можуть бути використані до вивчення теми «Україна в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.)».

Обираючи місце, форми, методи та прийоми проведення заходу, педагогам слід враховувати вікові особливості учнів; забезпечення класу (школи) технічними засобами навчання. Заходи, присвячені 70-й річниці завершення Другої світової війни, можуть бути проведені на рівні навчального закладу, кількох паралельних класів та / або на рівні класу.

Рекомендовані *форми проведення*:

- Лекція з подальшим обговоренням.
- Екскурсія.
- Урок-презентація.
- Круглий стіл, семінар.
- Відео-урок з обговоренням.
- Похід у театр / кінотеатр.

Можливі *місця проведення*:

- Загальноосвітні навчальні заходи (актова зала, клас тощо).
- Краєзнавчі, історичні музеї, музеї зброї і техніки.
- Меморіальні комплекси.
- Могили невідомих воїнів.

- Театр / кінотеатр.

Прийоми роботи з визначеними формами проведення заходу:

- Розповідь учителя (матеріал має бути інформаційно, емоційно, ціннісно-патріотично насиченим).
- фото-, аудіо-, відеоматеріалів, використання мап, відповідних і доречних художніх творів з метою створення емоційного фону, більш яскравого та чіткого засвоєння матеріалу, особистісного сприйняття й «проживання» болю війни.
- Підготовка учнями презентацій з цієї проблематики.

Орієнтовна тематика заходів

Підкреслюючи, що заходи, присвячені 70-й річниці завершення Другої світової війни, у 2015 році в загальноосвітніх навчальних закладах проходять під гаслом «**1939–1945. Пам’ятаємо. Перемагаємо**», рекомендуємо під час підготовки матеріалу та вибору форми заходу приділити особливу увагу таким питанням: визначення наслідків Другої світової війни для України; внесок українців у перемогу Об’єднаних Націй, причому говорити як про воїнів Радянської армії, так і про воїнів УПА, етнічних українців у складі інших армій (американської, британської, канадської, польської, французької тощо); поновлення державотворчих процесів і самоідентифікації українців під час Другої світової війни; військові злочини часів Другої світової війни; Україна – співзасновниця ООН. У зв’язку з цим пропонуємо орієнтовну тематику для заходів:

- «Прагнення до свободи – вчора, патріотизм і нездоланність – сьогодні, гідна Україна – завтра».
- «Нездоланність українців – гідність держави».
- «Історії героїв війни: Ми боролися за українську землю».
- «Мужність і відвага крізь покоління».
- «Порозуміння заради майбутнього України».
- «Український патріотизм проти тоталітарних систем».
- «Кривава ціна миру».
- «Нам заповідана мужність».
- «Об’єднані Нації у боротьбі за спільну перемогу».
- «Мир – спільне надбання».
- «Післявоєнний світ. Утрачені можливості».
- «Злочин і кара».
- «Ніколи знову. До 70-х роковин застосування ядерної зброї».

Додаток

Перелік рекомендованих фільмів, присвячених Другій світовій війні

Художні фільми, які відображають перебіг подій Другої світової війни на Західному фронті

«Айк: Зворотній відлік»	2004	США	Роберт Хермон
«Брати по зброї»	2001	США	Девід Франкель

«Безславні покидьки»	2009	США, Німеччина	Квентін Тарантіно
«Брудна дюжина»	1967	США, Великобританія	Роберт Олдріч
«Великий диктатор»	1940	США	Чарльз Чаплін
«Врятувати рядового Райана»	1998	США	Стівен Спілберг
«Касабланка»	1942	США	Майкл Кьортіц
«Куди літають тільки орли»	1968	США	Брайан Хаттон
«Лис пустелі»	1951	США	Хенрі Хетугей
«Лють»	2014	США	Девід Ейєр
«Малена»	2000	Італія, США	Джузеппе Торнаторре
«Міст надто далеко»	1977	США, Велика Британія	Річард Аттенборо
«Мемфіська красуня»	1990	Великобританія	Майкл Кейтон-Джонс
«Мисливці за скарбами»	2014	США, Німеччина	Дж. Клуні
«Молоді леви»	1958	США	Едвард Дмитрик
«Мусоліні: Останній акт»	1974	Італія	Карло Ліцані
«Найдовший день»	1962	США	Ендрю Мортон
«Нюрнберг»	2000	США, Канада	Ів Сімоно
«Орел приземлився»	1976	Велика Британія	Джон Стьорджес
«Паттон»	1970	США	Франклін Джей Шеффнера
«Підводний Човен»	1981	Німеччина	Вольфганг Петерсон
«Роммель»	2012	Німеччина, Франція, Австрія	Нікі Штайн
«Святі і солдати. Бортове кредо»	2003	США	Райан Літтл
«Червона троянда Нор-мандії»	2011	США	Тіно Струкманн
«Червоні хвости»	2012	США	Ентоні Хемінгуей

**Художні фільми, які відображають перебіг подій
Другої світової війни на радянсько-німецькому фронті**

«Батальйони просять вогню»	1985	СРСР	В. Чеботарьов
«Безіменна одна жінка в Берліні»	2008	Німеччина, Польща	Макс Фербербьок
«Бункер»	2004	Німеччина, Італія, Австрія	Олівер Хіршбігель
«У бій ідуть тільки «старі»	1973	СРСР	Л. Биков
«Життя і доля»	2012	Росія	С.Урсуляк
«На війні як на війні»	1968	СРСР	В. Тригубович
«Незламна»	2015	Україна, РФ	С. Мокрицький
«Перевірка на дорогах»	1971	СРСР	О. Герман
«Сталінград»	1992	Німеччина	Йозеф Вільсмайєр
«Марш мільйонів»	2007	Німеччина	Кай Вессель
«Хайтарма»	2013	Україна	Ахтем Сайтабасєв
«Чотири дні в травні»	2011	Німеччина, Україна, РФ	Олексій Гуськов

Художні фільми, які відображають перебіг подій Другої світової війни на Тихому океані			
«Великий рейд»	2005	США	Джон Дал
«Енола Гей: Людина, місія, атомна бомба»	1980	США	Девід Лоуелл Річ
«За тих, кого ми любимо»	2007	Японія	Тако Сіндзю
«Імператор»	2012	Японія	Пітер Веббер
«Квіти війни»	2011	Китай	Чжан Імоу
«Листи з Іводзіми»	2006	США	Клінт Іствуд
«МакАртур»	1977	США	Джозеф Сарджент
«Мідвей»	1976	США	Джек Смайт
«Місто життя та смерті»	2009	Китай	Чуань Лу
«Перл Харбор»	2001	США	Майкл Бей
«Прапори наших батьків»	2006	США	Клінт Іствуд
«Ті, що говорять з вітром»	2002	США	Джон Ву
«Тонка червона лінія»	1998	США	Терренс Малік
«Тора! Тора! Тора!»	1970	США, Японія	Річард Флейшер, Кіндзі Фукасаку
«Хіросіма: море сліз»	2005	Японія	Фукузава Кацу
Художні фільми, які розповідають про долю військовополонених у Другій світовій війні			
«Бунт катів»	1998	Казахстан	Г. Земель
«Велика втеча»	1963	США	Джон Стюрджес
«Вітер зі Сходу»	1993	Франція, Швейцарія	Роберт Енріко
«Втеча до перемоги»	1981	США	Джон Хьюстон
«Втеча з ГУЛАГу»	2001	Німеччина	Харді Мартінс
«Війна Харта»	2002	США	Грегори Хобліт
«Катинь»	2007	Польща	Анджей Вайда
«Міст через річку Квай»	1957	США	Девід Лінн
«Незламний»	2015	США	Анджеліна Джолі
«Той Хто Пройшов Кризь Вогонь»	2012	Україна, ПЦ «Інсайтмедіа»	М.Ілленко
«Щасливого Рідзва, містер Лоуренс»	1983	Велика Британія, Японія	Наріса Осіма
Художні фільми, які розповідають про Голокост у європейських країнах під час Другої світової війни			
«Без долі»	2005	Німеччина, Велика Британія, Угорщина	Лайош Колтаї
«Книжкова злодійка»	2014	США, Німеччина	Брайан Персівал
«Життя прекрасне»	1997	Італія	Роберто Беніньї
«Людина, яка плакала»	2000	Великобританія	Саллі Поттер
«Облава»	2010	Франція	Розлін Бош
«Піаніст»	2002	Франція	Роман Поланскі

«Сіра зона»	2001	США	Тім Блейк Нельсон
«Список Шиндлера»	1993	США	Стівен Спілберг
«Фальшивомонет-ники»	2006	Австрія, Німеччина	Штефан Рузовіці
«Хоробре серце Ірени Сендлер»	2009	США	Дж. Кент Харрісон
«Чорна книга»	2006	Нідерланди	Пол Верховен
«Шоа»	1985	Франція	Клод Ланцман
Художні фільми, які розповідають про Голокост в Україні під час Другої світової війни			
«Бабин Яр»	2002	Україна	М. Засєєв-Руденко
«Бабин Яр»	2003	Німеччина, Білорусь	Джеф Кенью
«Владика Андрей»	2008	Україна	О. Янчук
«Дамський кравець»	1990	СРСР	Леонід Горовець
Художні фільми, які розповідають про Рух Опору проти нацистських та японських окупантів під час Другої світової війни			
«Битва на Неретві»	1969	Югославія, США	Велько Булаїч
«Виклик»	2008	США	Едвард Цвік
«Втеча з Собібору»	1987	США	Джек Голд
«Місто 44»	2014	Польща	Ян Комаса
«Операція «Валькірія»	2008	США, Німеччина	Браян Сінгер
«Полум'я і Цитрон»	2008	Данія, Німеччина	Оле Крістіан Мадсен
«Послання»	2009	Китай	Чень Ко-фу
«Секрети війни»	2014	Нідерланди	Деніс Боттс
«Тріумф духа»	1989	США	Роберт М. Янг
«Тріумфальна арка»	1985	Велика Британія	Варіс Хусейн
Художні фільми про долю дітей у Другій світовій війні			
«Академія смерті»	2004	Німеччина	Деніс Ганзель
«Бійня номер п'ять»	1972	США	Джордж Рой Хілл
«До побачення, діти»	1987	Франція, Німеччина	Луї Маль
«Імперія Сонця»	1987	США	Стівен Спілберг
«Корчак»	1990	Польща	Анжей Вайда
«Хлопчик у смугастій піжамі»	2008	Великобританія, США	Марк Херман
Художні фільми, які розповідають про боротьбу УПА в роки Другої світової війни та перші післявоєнні роки			
«Вишневі ночі»	1994	Україна	А. Мікульський
«Далекий постріл»	2005	Україна	В.Шалига
«Нескорений»	2000	Україна	О.Янчук
«Один – в полі воїн»	2003	Україна	Г. Вірста, О. Мосійчук

Документальні фільми, які відображають загальний перебіг подій Другої світової війни			
«1941. Заборонена правда»	2013	Україна, студія «Телекон»	І. Кобрин
«Апокаліпсис: Друга світова війна»	2009	Франція, ESPAD	Ізабель Кларк
«Друга світова війна – день за днем. 1939–1945»	2005	РФ	В.Правдюк
«Друга світова в HD кольорі»	2009	Велика Британія, World Media Rights Westwing Studios	Джонатан Мартин
«Катинь: Листи з раю»	2011	Польща, Україна	Б.Коровченко С. Чемерис
«Концтабори. Дорога до пекла»	2009	Росія, ООО Лидер ТВ	Ф.Стуков
«Марш до перемоги. Шлях до Берліна»	2007	США, Creation Films Documentaries	Едвард Фоурхед
«Марш до перемоги. Шлях до Рима»	2007	США, Creation Films Documentaries	Едвард Фоурхед
«Марш до перемоги. Шлях до Токіо»	2007	США, Creation Films Documentaries	Едвард Фоурхед
«Освенцім»	2011	Німеччина	Уве Болл
«Світ у війні»	1973	Велика Британія	Джеремі Айзек
Документальні фільми, які відображають перебіг подій Другої світової війни на території України			
«1377 спалених заживо»	2009	Україна, т/к «ІНТЕР»	І.Кравчишин
«Битва за Київ»	2013	Україна, т/к «ІНТЕР»	О.Лябах
«Битва за нашу Радянську Україну»	1943	СРСР	О.Довженко
«У серпні 43-го»	2013	Україна, Robinzon.TV	І. Піддубний
«Визволення»	2014	Україна, «07 Продакшн»	О.Лябах
«Війна. Український рахунок»	2002	Україна, т/к «Студія 1+1»	С. Буковський
«Війна без переможців»	2002	Україна, т/к «ІНТЕР»	І.Чижов
«Війна та мир: окупація»	2007	Україна, ООО «Профі-ТВ»	Я. Геляс
«Війна та мир: евакуація»	2009	Україна, «07 Продакшн»	Я. Геляс
«Двобій на Дніпрі»	2013	Україна, т/к Перший Національний	С. Красножон
«Дніпровська балада»	2013	Україна, Українська студія хронікально-документальних фільмів	Л. Мужук
«Золотий вересень. Хроніка Галичини 1939–1941»	2010	Україна, «Invertpictures»	Т. Химич

«Місто, яке зрадили»	2008	Україна, т/к «ІНТЕР»	А.Цаплійко
«Між Гітлером і Сталіним: Україна у Другій світовій війні»	2005	Україна, Канада, Українсько-канадський дослідно-документаційний центр	С. Новицький
«Нещаслива «Звезда». Третя битва за Харків. Хроніки»	2013	Україна, Robinzon.TV	І.Піддубний
«НКВС і Гестапо. Браття по крові»	2009	Білорусь, Польща, т/к БелСат	В. Самойлов
«ОУН–УПА: війна на два фронти»	2006	Україна, т/к НТН	А.Санченко
«Перемога на Правобережній Україні»	1944	СРСР	О. Довженко
«Рівень секретності «18»	2011	Україна, т/к «Студія 1+1»	В.Рибась
«Собор на крові»	2006	Україна, «Телекон»	І.Кобрин
«Солдати Імперій. Різні адреси війни»	2014	Україна, т/к Перший Національний	С.Потапчук
«УПА. Тактика боротьби»	2007	Україна, т/к Перший Національний	С.Братішко
«Харків 1941–43 г. Життя, як воно є»	2014	Україна, Robinzon.TV	І.Піддубний
«Хроніка Української Повстанської Армії 1942–1945»	2014	Україна, ГО Українська Галицька Асамблея	Т. Химич
«Ціна перемоги»	2007	Україна, т/к «ТОНІС»	С.Братішко
«Чернігівський рубіж. 1941–1943»	2013	Україна, т/к «Дитинець»	І.Левенок
«Чорна піхота»	2010	Україна, т/к «ІНТЕР»	І. Кравчишин
Документальні фільми, які відображають наслідки застосування ядерної зброї у часи Другої світової війни			
«Біле світло. Чорний дощ. Зруйнування Хіросіми та Нагасакі»	2007	США	Стівен Окадзакі
«ВВС: Хіросіма»	2005	Велика Британія, США	Пол Вілмшурст
«Під хмарою Хіросіми»	2015	Франція	Бертран Коллар

25-а річниця Революції на граніті⁷ (2–17 жовтня 2015 року)

Вступ

Сьогодні, коли Україна бореться за збереження незалежності, варто частіше згадувати ті події, які стали початком краху комуністичного режиму та відновлення державності 24 серпня 1991 року.

З метою утвердження в Україні ідеалів свободи і демократії, вшанування патріотизму і мужності української молоді, яка у жовтні 1990 року стала на захист прав і свобод людини і громадянина, національних інтересів Українського народу, а також на виконання Закону України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті» від 09.04.2015 року та Указу Президента України «Про заходи щодо поліпшення національно-патріотичного виховання дітей та молоді» від 12.06.2015 року № 334 у жовтні 2015 року доцільно провести в загальноосвітніх закладах України заходи, присвячені 25-й річниці Революції на граніті.

Враховуючи історичне значення Революції на граніті у здобутті Україною незалежності, слід детальніше розглянути події 2–17 жовтня 1990 року, коли більше 150 студентів-мітингувальників «кинули» власне життя і здоров'я на холодний київський граніт.

Історична довідка

Студентській революції 1990 року, або Революції на граніті, передували події, які сталися в Україні у 80-х роках ХХ століття.

Період перебування в УРСР (1985–1991 роки) відзначився різкими змінами в усіх сферах суспільного життя. Відчутно поглиблювалася соціально-економічна криза, почалися зміни у політичній системі.

Унаслідок політики демократизації і гласності постало багато громадських організацій, спілок і товариств, метою яких була боротьба за ліквідацію монополії комуністичної ідеології у суспільному житті.

Ініціативний комітет зі створення Української студентської спілки (далі – УСС) розпочав діяльність у серпні 1989 року під час походу козацькими місцями, організованого студентами Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка.

Першою справжньою перевіркою організаційних можливостей щойно створених студентських організацій, зокрема УСС, стала акція студентського єднання у лютому 1990 року. Запланована як страйк, надалі вона проводилася у різноманітних формах. Страйки, мітинги та пікети відбувалися у вищих навчальних закладах Києва, Львова, Харкова, Чернівців, Дніпропетровська, Дніпродзержинська. Документи, зокрема відозви організаторів, свідчать, що студенти висували не лише економічні, а й політичні вимоги.

⁷ Рекомендовано листом МОН від 25.09.2015 № 1/9–448

У березні 1990 року в Україні було проведено перші «альтернативні» вибори до Верховної Ради УРСР, за результатами яких сформовано прокомуністичну більшість – «групу 239» та демократичну опозицію – Народну Раду, що складалася переважно з дисидентів.

16 липня 1990 року Верховна Рада УРСР проголосила Декларацію про державний суверенітет України, чим розпочала новий етап боротьби українців за незалежну державу. Піком протистояння між комуністичним режимом і демократичною опозицією стала акція протесту та голодування студентської молоді у Києві на площі Жовтневої революції (нині – Майдан Незалежності), відома як Революція на граніті.

На початку 90-х років масові акції протесту проходили у багатьох республіках СРСР, проте в Україні особливістю Революції на граніті було те, що її рушійною силою були не політики, а студентська молодь.

Ідея голодування зародилася влітку 1990 року в середовищі УСС в Києві. Замисел швидко підхопило Студентське братство Львова. Було обрано співголів акції, якими стали: Олесь Доній (голова УСС Києва), Маркіян Івацішин (голова Студентського братства Львова), Олег Барков (голова УСС Дніпродзержинська). Комендантом наметового містечка обрали студента IV курсу Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка Тараса Корпала.

11 вересня Верховна Рада УРСР прийняла рішення про заборону проведення будь-яких мітингів на відстані одного кілометра від будівлі парламенту, однак 2 жовтня акція протесту все одно розпочалася.

Зранку того дня кілька десятків активістів зібралися на площі Жовтневої революції і, розстеливши на граніті матраци та спальники, розпочали голодування. Трохи згодом з'явилися плакати із гаслами. Ввечері було розгорнуто наметове містечко, яке мало чітку організацію. Усі рішення приймалися Координаційною Радою табору, основні питання вирішували 12 осіб. Були окремо намети прес-групи (за зв'язки з громадськістю відповідали Сергій Башук та Олег Кузан), а також медслужби (Олег Тягнибок та Тарас Семущак). Було організовано також охорону наметового містечка (керував Андрій Кліш). Міліція так і не наважилася розігнати демонстрантів, а згодом Київська міська рада дала дозвіл на проведення масових акцій у центрі міста.

Наступного дня з голодуючими зустрілися представники Верховної Ради УРСР, працівники Міністерства вищої і середньої освіти, політики, зокрема Ігор Юхновський – голова парламентської опозиційної групи Народна Рада. Студенти проголосили основні вимоги:

- 1) відставка голови Ради Міністрів Віталія Масола;
- 2) проведення позачергових виборів Верховної Ради УРСР на багатопартійній основі не пізніше весни 1991 року;
- 3) прийняття постанови про націоналізацію майна КППС та ВЛКСМ в Україні;
- 4) відмова від підписання нового союзного договору;

5) повернення на територію республіки військовослужбовців, які проходять строкову службу за межами України, та забезпечення проходження військової служби на території республіки цього річного та наступних призовів.

У наступні дні до мітингувальників приєднувалася молодь з усіх куточків України. Всього голодувало близько 150 осіб, ще стільки ж допомагали. На захист студентів стали пересічні кияни, які несли теплі речі й чай, а також багато українських діячів. Так Олесь Гончар повністю підтримав вимоги студентів. У 1990 році серед учасників голодування були студенти, багато з яких у майбутньому стали відомими громадськими діячами, політиками, очільниками міністерств, відомств, керівниками творчих колективів, журналістами, музикантами, художниками, успішними підприємцями тощо.

9 жовтня відбувся круглий стіл за участю представників Верховної Ради УРСР і делегації протестуючих, яку очолив Олесь Доній. Наступного дня Верховна Рада УРСР відмовилася включити до порядку денного обговорення вимог, які висували студенти.

Вирішальні події відбулись протягом 12–17 жовтня. Більшість вишів Києва підтримали вимоги демонстрантів. Маніфестації пройшли у Львові та Луганську. Заклики до загальнонаціонального страйку були озвучені по телеканалу УТ-1.

Вже 17 жовтня 1990 року Верховна Рада УРСР прийняла Постанову «Про розгляд вимог студентів, які проводять голодування в м. Києві з 2 жовтня 1990 року». Вимоги було виконано. 23 жовтня 1990 року Верховна Рада України проголосувала за відставку Віталія Масола.

Революція на граніті 2–17 жовтня 1990 року – це перший успішний ненасильницький політичний протест проти чинної комуністичної влади в УРСР, поштовх до демократизації українського суспільства.

Акції громадянської непокори, які охопили Україну в жовтні 1990 року, заклали традиції демократичного протесту, на які спиралися Помаранчева революція та Революція гідності.

Революція на граніті стала переломним моментом в утвердженні незалежності України. Молоде покоління вже на початку 90-х років засвідчило бажання жити у вільній демократичній державі і відстояло право на це. Юнацький ентузіазм, помножений на чітку та продуману організацію акцій, дав змогу проявити неабиякий політичний потенціал українського молодіжного руху. Він змусив рахуватися із собою і тодішніх компартійних можновладців, і досвідчених діячів опозиції.

Мета проведення заходів, присвячених 25-й річниці Революції на граніті:

– **пізнавальна:** висвітлити для широкого учнівського загалу причини та особливості перебігу революції; внесок української молоді у захист прав, свобод і національних інтересів Українського народу, здобуття незалежності України;

– **практична:** сформувати й розвинути предметні, загальні та спеціально-історичні вміння; навички самоорганізації, критичного мислення;

– **виховна:** сприяти формуванню у школярів громадянських почуттів, свідомої, соціально активної позиції; збереженню пам'яті про борців за незалежність України, консолідації учнів навколо ідеї захисту України.

Рекомендації щодо форми, методів і прийомів проведення

Заходи, присвячені Революції на граніті, рекомендуємо проводити в загальноосвітніх навчальних закладах з 2 до 17 жовтня, що пов'язано із періодом тривалості цієї події. Методичні рекомендації можуть бути використані до вивчення теми «Розпад Радянського Союзу й проголошення незалежності України (1985–1991 рр.)».

Обираючи місце, форми, методи та прийоми проведення заходів, педагогам слід враховувати вікові особливості учнів, забезпечення класу (школи) технічними засобами навчання. Заходи, присвячені 25-й річниці Революції на граніті, можуть бути проведені на рівні навчального закладу, кількох паралельних класів та / або на рівні класу.

Процес підготовки й організації відзначення 25-ї річниці Революції має ґрунтуватися на принципах і засадах творчої самореалізації учнів; врахування вікових і психологічних особливостей учнів; актуальності теми та змісту заходу; залучення до роботи всіх учнів класу; відповідності прийомів навчання формі заходу; застосування різних джерел знань і відповідного обладнання; креативності та новаторства; інтегрованості, інтерактивності й емоційності. Ця робота має проводитися комплексно, спільними зусиллями освітніх закладів, громадських, благодійних організацій та об'єднань, сім'ї, органів державного управління, музеїв, бібліотек тощо. Заходи можуть бути відкритими для паралельних класів, учнів певної вікової категорії, батьківської спільноти тощо, проведені в урочистій атмосфері із залученням української символіки (святково прибране приміщення й учасники).

Рекомендовані форми і методи проведення заходів:

Для учнів основної школи:

1) комбінований урок (використання різного обладнання, презентації, відео-, аудіоматеріалів, свідчень учасників Революції (див. додаток 1) з подальшим обговоренням); 2) літературна майстерня / салон (у рамках інтегрованого уроку); 3) конкурс інсценізації; 4) відеоурок з подальшим обговоренням; 5) година спілкування або демократичний діалог, реалізація проекту «Заради незалежності!»; 6) конкурсно-ігровий урок; 7) ситуативно-рольові ігри; 8) диспути і дискусії; 9) уявна подорож / екскурсія.

Для учнів старшої школи:

1) усний журнал; 2) соціально-проектна діяльність; 3) урок самоврядування; 4) інтелектуальний атракціон; 5) методи відкритої трибуни; 6) створення ситуації вибору та аналізу конфлікту; 7) прес-конференція; 8) телеміст; 9) флеш-моб на підтримку суспільного руху; 10) урок-інтерв'ю; 11) урок презентація; 12) фестиваль «Вільний музичний простір» або «Територія музики» (див. додаток 2); 13) круглий стіл/семинар.

Слід зазначити, що форми і методи, рекомендовані для використання в основній школі, можуть застосовуватися і серед учнів старшої школи на розсуд учителя й організаторів.

Орієнтовна тематика заходів

Під час підготовки матеріалу та вибору форми заходів, присвячених 25-й річниці Революції на граніті, рекомендуємо приділити особливу увагу таким питанням: причини та ідеологічні підвалини Революції на граніті; основні події, які відбулися протягом 2–17 жовтня 1990 року в Києві; суспільна реакція в регіонах України на національне піднесення студентської молоді; внесок активістів-мітингувальників у здобуття Україною незалежності у 1991 році.

У зв'язку з цим пропонуємо орієнтовну тематику для заходів:

- «Борітеся й поборете – вам Бог помагає...».
- «Будьте реалістами – вимагайте неможливого».
- «Український патріотизм проти комуністичної системи».
- «Революція на граніті. Перший майдан».
- «Революція на граніті – свято воскресаючого Духу».
- «Акції протесту 1990-го. Мета і методи боротьби».
- «Молодь у боротьбі за відновлення української державності: Революція на граніті. Помаранчева революція. Революція гідності».

Додаток 1

Активісти згадують...

Про незалежність:

«**Революція**, безкровна, цивілізована, оформлена в колони юних – майбутнє України – зробила за цих два тижні голодування велетенський крок вперед» – І. Островський, Є. Черненко «Великий злам. Хроніка революції на граніті» – 1990.

«**Починалося** все з великого натхнення, а завершилося втраченим шансом для країни. Проукраїнські депутати не підтримували наші вимоги щодо перевиборів до Верховної Ради. Вони раділи наявній у них на той час третині місць, ми ж розуміли – для можливості прийняття рішень потрібен 51 відсоток голосів. Владу слід було брати тоді. Це був невеликий проміжок часу, коли комуністична сила похитнулася, а суспільство прагнуло змін. Більше такої нагоди не випало. Студенти те розуміли, а депутати – ні, але постраждали не студенти, а вся країна» – О. Доній.

«**Ми**, однак, у меншості, нам треба ще довго боротися, але народ вже почав замислюватися про незалежність України, хоча раніше це мало кому могло спасти на думку. Після ж голодування ідея незалежності почала активно обговорюватися» – М. Свистович.

«**Всі** ми збулися. Всі ми сталися. І ось уже знов стоїмо на тих же самих засадах 24 роки після початку Революції» – В. Рог.

«**Те**, що ми мали зробити на голодуванні, ми все зробили і можна сподіватись, що сьогодні є результати наших дій. Не варто жити старими вчинками, потрібно робити щось нове!» – А. Салюк.

«**Настав** час вибору: або ми доб'ємось незалежної демократичної України, або так і залишимося колонією імперії, духовно бідним, зденаціоналізованим народом» – І. Островський, Є. Черненко «Великий злам. Хроніка революції на граніті» – 1990.

«**Акція** носила характер «за», а не «проти». Провідною була ідея свободи для всієї української нації, яка народжувалась якраз тоді, і в цьому не було нічого вульгарно націоналістичного» – В. Кіпіані.

Про революцію:

«**Акцію** придумали в гуртожитку філософського факультету університету імені Тараса Шевченка, в кімнаті В'ячеслава Кириленка. Про основні події революції знало, по суті, троє людей» – О. Доній.

«**Сьогодні** площа Жовтневої революції, де розмістилося наметове містечко студентів, нагадує вибухонебезпечний механізм. Читання збуджують всю республіку, а її серце сьогодні, даруйте, шановні депутати, все-таки не в парламенті, а тут, поряд з голодуючими студентами...» – І. Островський, Є. Черненко «Великий злам. Хроніка революції на граніті» – 1990.

«**Із** самого голодування мені найбільше запам'яталось єднання молодих демократичних сил. До того Київ лякали «бандерівською загрозою». А в жовтні 1990 року, вперше, на демонстрації зібралось все студентство вузів та технікумів міста, а також учні старших класів київських шкіл. Це було колосальне єднання представників тодішнього молодого покоління» – І. Островський, Є. Черненко «Великий злам. Хроніка революції на граніті» – 1990.

«**Усі** студенти-голодуючі тримаються мужньо, хоч самопочуття їх далеко не однакове. Змінюється вигляд облич зовнішньо, проте змінюється з їхньою позицією і політичне обличчя України»; «...ЦК компартії в паніці давив на заводські парткоми: дайте своїм робочим горілки, хай розгонять тих сопляків! – розрахунок на «інертну масу». А маса раптом перестала бути інертною. «Це наші діти!»- заявив у відповідь і «червоний Арсенал», і завод «Більшовик», і «Ленінська кузня» – І. Островський, Є. Черненко «Великий злам. Хроніка революції на граніті» – 1990.

«**Всі** знали, що у голодування треба входити. Але ніхто цього не робив. І потім у всіх почалися проблеми, завороти кишок, внутрішня інтоксикація організму. Всіх забрала швидка. Ми знали, що під час голодування потрібно пити теплу воду. Але на третій день цього вже ніхто не робив, бо від теплої нудило. Тому пили холодну воду. На шостий день нудило вже й від холодної. Тоді з'являється присмак оцту в роті – організм починає спалювати жири. Також у всіх падав цукор і тиск. З голодування більшість вже виходила за правилами» – М. Свистович.

«**Я** не знаю психічно здорову людину, яка не боїться, що її поб'ють, або що вона помре. Тільки є питання страху, а є питання мети. І так, було страшно, але ми усвідомлювали, чому ми це робимо» – А. Салюк.

«**Це** був десятий день голодування і не було жодної реакції. Тоді майже половина студентів виступила з ідеєю про самоспалення. Це було просто неймовірно, ці люди усвідомлювали, що там, на граніті, їхнє життя може закінчитися» – М. Івашишин.

«**Кожного** дня нас перевіряли, брали аналізи, які показували, хто голодує, а хто ні. Якщо аналізи показували, що людина їсть, її виганяли. Наприкінці голодуючих було купа – більше 200. Навіть стояла черга з тих, хто хотів приєднатися до голодування, але ми вже не брали, бо не було, де їх дівати. Тільки в тому разі, як хтось вибував, заходив новий» – М. Свистович.

«**До** нас приходили КГБісти і казали, що довго терпіти не будуть і подавлять танками. Навіть намагалися нацькувати афганців, які мітингували за свої права (ім обіцяли виконати їхні вимоги, якщо вони нас розженуть, але врешті-решт вони до нас приєднались, бо серед нас теж були афганці). Тому ми постійно очікували, що буде якийсь напад. Ми були готові до всього. І ти не знаєш, що буде. Увесь час переслідують думки про смерть» – М. Свистович.

«**Була** спроба замінувати наметове містечко. Це було, здається, 15-го, пізно ввечері. Прийшла міліція й повідомила: поступила інформація, що табір заміновано. Напруга була неймовірна. Якраз відбувались останні перемовини в парламенті. Керівництво табору наказало вийти і заховатися за пам'ятником Жовтневої революції, який тоді був приблизно на тому місці, де тепер височіє скляна стіна «Глобуса». Але розуміючи, що може початися захоплення табору, охорона наметового містечка лягла по кордону табору, тримаючись за руки. Якби міліція побігла захоплювати намети, то вони стали б на заваді. А ми бачили це з-за пам'ятника, метрів зі ста. Нам було дуже смішно, що ми сховалися за Леніним. Але так нічого не знайшли – і ми повернулись на ніч до наметів» – В. Кіпіані.

«**Ми** не сиділи і не лежали на Майдані постійно – ходили по університетах, заводах – піднімали народ. Останній день голодування зустрів на заводі «Буревісник». У нас були такі мобільні групи, які їздили по підприємствах... Приїхали на збори колективу. Нас посадили за стіл, поставили воду у трилітрових банках (зустріч тривала години три, і за цей час свою банку я всю спорожнив). У залі в перших рядах сіли комуністи з парткому. Деякі навмисно їли смачні канапки з ковбасою, баликами, ікрою. Періодично пропонували нам. Це щоб вивести з рівноваги. Вони сперечалися з нами, але ми все-одно загітували робітників на страйк, приїхали щасливі назад і побачили натовп значно щасливіших за нас людей. Виявилось, що ми щойно перемогли. От тільки загітували людей на страйк, а тут – перемога» – М. Свистович.

Про комуністичну систему:

«**У безсилій** злobie відходить кривава комуністична епоха» – І. Островський, Є. Черненко «Великий злам. Хроніка революції на граніті» – 1990.

«**Смисл** Революції на граніті – це загальнонаціональне пробудження від тривалої і згубної для України радянської комуністичної сплячки, ініційована молоддю як рушієм історичних перетворень і колективним борцем за соціальні ідеали. Приклад самопожертви, що змінила рух історії, об'єднала суспільство в єдиному ідейному пориві» – І. Островський, Є. Черненко «Великий злам. Хроніка революції на граніті» – 1990.

«**Революція** на граніті залишиться прикладом того, що навіть для найбезжаліснішої тоталітарної системи приходить час, коли вона перетворюється на гнилу

стіну. І тоді її цілком здатні здолати молоді люди, озброєні лише справедливою ідеєю, єдністю і бажанням перемогти» – І. Островський, Є. Черненко «Великий злам. Хроніка революції на граніті» – 1990.

«**Голодування** стало центральною подією, і взагалі без цього голодування не було б незалежної України. Тоді мав бути підписаний союзний договір, який зробив би вихід республіки зі складу СРСР фактично неможливим. У цьому новому союзному договорі був прописаний механізм, який був настільки складним, що практично здійснити вихід було неможливо... Тому не підписання Україною нового союзного договору було головною умовою голодування» – М. Свистович.

Додаток 2

«Іти ще довго...»

Пісні авторства та у виконанні учасників Революції на граніті

Марічка Бурмака:

«В ярмах туги» (сл. М. Філянський, муз. М. Бурмака)

«Сніг в гаю» (сл. О. Олесь, муз. М. Бурмака)

«Ой не квітни, весно» (сл. О. Олесь, муз. М. Бурмака)

«Іти ще довго» (сл. М. Йогансен, муз. М. Бурмака)

«Ми йдемо» (сл., муз. М. Бурмака, М. Павлів)

«Він іде по воді» (присвята Героям Майдану) (сл., муз. М. Бурмака)

Андрій Хавунка:

«Чорний ворон» (автори невідомі)

«Хмари грізніше зійшлися над головами» (сл., муз. І. Особік)

«Задивлюсь у твої зіниці» («Моя Україна») (сл. В. Симоненко, композитор невідомий)

Едуард Драч:

«В чужині не родяться пісні» (сл., муз. Е. Драч)

«Віддайте мову» (сл., муз. Е. Драч)

«Грай кобзарю» (сл., муз. Е. Драч)

Тарас Петриненко:

«Я професійний раб» (сл., муз. Т. Петриненко)

Додаток 3

Корисні Інтернет-посилання

Інтернет-публікації:

І. Андрієвич Н. «Революція на граніті – це одні з найщасливіших днів мого життя, – Віктор Рог» [Електронний ресурс] // Молодіжна інформаційна спільнота / Н. Андрієвич. Режим доступу:

<http://soli.com.ua/2013/10/14/revolyutsiya-na-hraniti-tse-odni-z-najshchasllyvishyhdniv-moho-zhyttya-viktor-roh/#.VeRNGiXtlHw>

2. Базилівська О. «Олесь Доній: революцію задумали в гуртожитку філософського факультету» [Електронний ресурс] // Молодіжна інформаційна спільнота / О. Базилівська. Режим доступу:

<http://soli.com.ua/2013/10/14/oles-donij-revoljutsiyu-zadumaly-v-hurtozhytku-filosofskoho-fakultetu/#.VeRNDiXtIHw>

3. Вишницька А. «Революція на граніті: Ми були циніками, які загинули б заради ідеї – Михайло Свистович» [Електронний ресурс] // Молодіжна інформаційна спільнота / А. Вишницька. Режим доступу:

<http://soli.com.ua/2013/10/07/revolyutsiyu-na-hraniti-my-buly-tsynikamy-yakizahynuly-b-zarady-ideji-myhajlo-svystovych/#.VeRHJSXtIHx>

4. Возняк В. «Революція на граніті: Ми з великою радістю чекали побієща – Тарас Прохасько» [Електронний ресурс] // Молодіжна інформаційна спільнота / В. Возняк. Режим доступу:

<http://soli.com.ua/2013/10/17/revolyutsiyu-na-hraniti-my-z-velykoyu-radistyuchekaly-pobojischa-taras-prohasko/#.VeRMeyXtIHw>

5. Ізотова В. «Революція на граніті – це перевірка оточення – Андрій Салюк» [Електронний ресурс] // Молодіжна інформаційна спільнота / В. Ізотова. Режим доступу:

<http://soli.com.ua/2013/10/10/revolyutsiya-na-hraniti-tse-perevirka-otochennya-andrij-salyuk/#.VeRMkyXtIHw>

6. Капшученко Ю. «Колись – «на граніті», зараз – «на прицілі»: до річниці революції» [Електронний ресурс] // Молодіжна інформаційна спільнота / Ю. Капшученко. Режим доступу:

<http://soli.com.ua/2014/10/01/kolys-na-hraniti-zaraz-na-prytsili-do-richnytsirevoljutsiji/#.VeRMkiXtIHw>

7. Капшученко Ю. «Революція на граніті – втрачений шанс для України, – Олесь Доній» [Електронний ресурс] // Молодіжна інформаційна спільнота / Ю. Капшученко. Режим доступу:

<http://soli.com.ua/2013/10/17/revolyutsiya-na-hraniti-vtrachenyj-shans-dlya-ukrajiny-oles-donij/#.VeRMiyXtIHw>

8. Капшученко Ю. «Революція на граніті – це потяг, який мене зачепив, – Вахтанг Кіпіані» [Електронний ресурс] // Молодіжна інформаційна спільнота / Ю. Капшученко. Режим доступу:

<http://soli.com.ua/2013/10/04/revolyutsiya-na-hraniti-tse-potyah-yakyj-menezachepyv-vahtanh-kipiani/#.VeRNECXtIHw>

9. Матвійчук Я. Революція на граніті: незроблені уроки [Електронний ресурс] // Радіо Свобода / Я. Матвійчук. Режим доступу:

<http://www.radiosvoboda.org/content/article/2176460.html>

10. Революція на граніті в обличчях – світлини учасників протесту [Електронний ресурс] // Газета.ua. – 17.10.2014 – Режим доступу:

http://gazeta.ua/articles/history/_revolyuciya-na-graniti-v-oblichchyah-svitlini-uchasnikiv-protestu/587360

11. Революція на граніті. У кожного своя революція [Електронний ресурс] / Режим доступу:

<https://revnagraniti.wordpress.com/>

12. Фотохроніка студентської революції 1990 року [Електронний ресурс] // Історична правда. Режим доступу:

<http://www.istpravda.com.ua/artefacts/2010/10/2/627/>

13. «24 роки тому студентська «революція на граніті» перемогла комуністичну систему» [Електронний ресурс] // Газета.ua.– 17.10.2014. Режим доступу:

http://gazeta.ua/articles/history/_24-roki-tomu-studentska-revoluciya-na-graniti-peremogla-komunistichnu-sistemu/587188

Відеоматеріали:

1. Буковський С. «Україна: точка відліку» [Електронний відеоресурс] / С. Буковський.– 2011. Режим доступу:

https://www.youtube.com/watch?v=GxEa_9Q3JQA

2. «Гайд-парк по-київськи» [Електронний відеоресурс] // Українська студія телевізійних фільмів.– 1990. Режим доступу:

<http://www.istpravda.com.ua/videos/2011/08/24/53284/>

3. Олесь Доній про Революція на граніті [Електронний відеоресурс] // Громадське телебачення. Режим доступу:

<https://www.youtube.com/watch?v=cmqQ7ZdKxsw>

4. Чайка Л. «16 днів. Революція на граніті» [Електронний відеоресурс] // студія «Диваки» / Л. Чайка – 2011. Режим доступу:

https://www.youtube.com/watch?v=7NY_icyX2Tg

День захисника України (14 жовтня)⁸

Вступ

З метою вшанування мужності та героїзму захисників незалежності і територіальної цілісності України, військових традицій і звичаїв Українського народу, сприяння подальшому зміцненню патріотичного духу в суспільстві Президент України підписав Указ «Про День захисника України» від 14.10.2014 року № 806, встановивши День захисника України – свято, яке щорічно відзначається 14 жовтня.

Відповідно до Указу Президента України «Про відзначення у 2015 році Дня захисника України» від 23.08.2015 року № 497 для піднесення бойового подвигу, самовідданості громадян, які присвятили своє життя служінню Українському народу, посилення суспільної уваги та турботи про захисників рідної землі, збереження та розвитку національних військових традицій це свято відзначатиметься на державному рівні.

День захисника України нероздільно пов'язане із розвитком війська та військових традицій. Традиції в житті суспільства і окремої людини відіграють важливу роль. На їх основі створюються моральні ідеали, принципи, переконання і норми, які визначають стосунки між людьми і ставлення громадян до своєї держави. У свою чергу ставлення людини до країни уособлюється у таких поняттях, як «Вітчизна», «Батьківщина», а найвищим проявом любові до рідної землі є готовність боронити її ціною власного життя.

Сучасні захисники територіальної цілісності та незалежності України зберігають і примножують таку святую військову традицію, як військове побратимство. Військове братство – морально-правова норма взаємовідносин між військовослужбовцями у військових колективах, яка суттєво впливає на їх згуртованість і безздатність. Формами прояву військового товариства є взаємовиручка в бою, взаємодопомога в навчанні та службі, вшанування пам'яті загиблих товаришів тощо. Бойові традиції, що народилися у давні часи, протягом усієї історії України постійно розвивалися. Тепер вони наповнюються новим змістом нинішнім поколінням захисників Батьківщини.

З огляду на гібридний характер війни на сході нашої держави ми відзначаємо День захисника України у широкому розумінні. Сьогодні йдеться про те, що захисниками України є не лише військовослужбовці, а всі громадяни, які своєю сумлінною професійною і громадською діяльністю забезпечують економічний, гуманітарний, освітній та інформаційний захист держави. Активного розвитку набув волонтерський рух, до якого залучилися чимало українців як у межах нашої країни, так і за кордоном. Нерідко ціною власного життя вони допомагають українській армії, доставляючи до місця призначення технічне оснащення, харчі, теплі речі, амуніцію, ліки. Вражає масштаб їхньої праці для допомоги пораненим, сім'ям учасників

⁸ Рекомендовано листом МОН від 25.09.2015 № 1/9-455

АТО, родинам вимушених переселенців з Криму та територій, охоплених війною. Ці люди стали мирними воїнами і надійними захисниками Батьківщини, а їхня діяльність – зразком самовідданості та патріотизму.

Історична довідка

14 жовтня церкви східного обряду відзначають свято Покрови Пресвятої Богородиці. Його суть – ідея заступництва Божої Матері над християнами. Початок свято бере від IX століття: у Константинополі під час служби у Влахернській церкві блаженний Андрій удостоївся явлення Богородиці. Вона простягла покров над людьми в знак того, що дає їм захист.

Поклоніння Пресвятій Богородиці Покрові – захисниці від ворогів має глибоке коріння і в Україні. Ця традиція прийшла до Русі з Візантії разом із запровадженням християнства у 988 році. Князь Ярослав Мудрий збудував у Києві церкву на Золотих Воротах як вияв вдячності Богові і Пресвятій Богородиці. 1039 року він віддав народ Русі під опіку Божої Матері. Князь Володимир Мономах писав, що перемогам над половцями завдячує Богові і заступництву Пречистої Діви Марії.

Традиція вшанування Покрови як покровительки українського війська перейшла від руських князів до козацтва. Свято Покрови Пресвятої Богородиці було одним з найголовніших у козаків, за що воно отримало іншу назву – Козацька Покрова. Тоді ж виник новий тип ікони – «Козацька Покрова», де під омофором Богородиці зображено українських ієрархів, гетьманів і козаків. Також саме на свято Покрови козаки проводили ради, на яких вибирали нового гетьмана або членів старшини. Вшанування козаками Покрови позначилось і на топоніміці території їхнього проживання – сьогодні багато сіл в Україні носять назви «Покровка», «Покровське», «Новопокровка».

Значного поширення культ заступництва Пресвятої Богородиці набув і в Українській козацькій державі – Гетьманщині. Найактивніше будівництво церков та іконописання, пов'язане з Покровою, припадає на добу гетьманування Івана Мазепи. Через шанобливе ставлення українського козацтва свято у свідомості народу почало асоціюватися з поняттями військова честь, звитяга, мужність, захист кордонів і рідної землі, побратимство.

У XX столітті козацькі традиції найяскравіше наслідувала Українська повстанська армія. Символічним днем утворення УПА вважається 14 жовтня 1942 року. УПА діяла до вересня 1949 року, після чого реорганізована у збройне підпілля, яке діяло до початку 1960 років. УПА – єдина військова сила у Другій світовій війні, яка визначала стратегічною метою своєї боротьби створення незалежної Української держави. Відповідно її боротьба розгорталася проти усіх держав, що намагалися завадити цьому.

УПА будувалася за принципами регулярної армії: мала Головний військовий штаб та штаби військово-територіальних одиниць, офіцерські школи, військово-польову жандармерію, медичну службу, власну систему зв'язу і нагород. За час діяльності через лави УПА пройшло понад 100 тисяч осіб. За участь у повстан-

ському русі чи його підтримку каральними органами СРСР було репресовано понад півмільйона осіб.

Діяльність УПА була логічним продовження попередніх періодів розвитку національного визвольного руху, тобто Української революції 1917–1921 років, підпільно-бойової діяльності Української військової організації та Організації українських націоналістів у 1920–1930 роках. З іншого боку, продовженням боротьби УПА у формі ненасильницького опору став дисидентський рух 1960-х і національно-демократичне відродження кінця 1980-х – початку 1990-х років.

Вояків УПА об'єднувала ідея захисту України від зовнішнього і внутрішнього ворога й утворення незалежної України. Їхня головна сила – у наслідуванні бойових традицій українських воїнів, відвага, мужність і звитяга. Постановою Української Головної Визвольної Ради від 30 травня 1947 року було визнано 14 жовтня 1942 року Днем постання УПА та встановлено святковим днем УПА.

Сьогодні Збройні Сили України переживають глибокі зміни – реформування системи управління та матеріально-технічного забезпечення й переозброєння. Не менш важливим є процес осучаснення воєнно-ідеологічної підготовки особового складу ЗСУ в умовах протидії збройній та інформаційній агресії: визначення нових ідеологічних і світоглядних орієнтирів духовності військовослужбовців; формування ідей вірності Українському народу; посилення ідеологічної складової патріотичного виховання особового складу та підтримка високого морального духу; виховання у військовослужбовців почуття особистої відповідальності за захист Вітчизни. Ідейне виховання в Збройних Силах має спиратися не на радянські, а на автентичні військові традиції Українського народу щодо захисту кордонів і безпеки своєї землі від зовнішнього ворога, оскільки українці – нащадки воїнів-русичів, козаків, січових стрільців і вояків УПА.

Мета проведення заходів, присвячених Дню захисника України:

- формування і розвитку мотивації, спрямованої на підготовку до захисту держави і служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях;
- виховання української молоді в душі військових традицій Українського народу;
- формування патріотично зрілої особистості;
- акцентування уваги на тяглоті військових і обрядово-побутових традицій Українського народу;
- військово-професійна орієнтація молоді;
- розширення і поглиблення національно-громадянських і військово-патріотичних уявлень і знань.

Рекомендації щодо форм, методів і прийомів проведення

У виборі календарної дати проведення заходів рекомендуємо навчальний тиждень з 12 до 16 жовтня 2015 року. Обираючи місце, форми, методи та прийоми проведення заходів, педагогам слід враховувати вікові особливості учнів; можливості забезпечення класу (школи) технічними засобами навчання. Заходи, присвячені Дню захисника України, можуть бути проведені на рівні навчального закладу, кількох паралельних класів та / або на рівні класу.

Рекомендовані форми проведення:

- Експерсії до місць пам'яті, пов'язаних із військовою звитягою Українського народу.
- Дискусійні майданчики.
- Урок-презентація «Україна – мати. Вмій її захищати».
- Урок з елементами історичної реконструкції.
- Круглий стіл (семінар) з питань вивчення воєнно-політичної історії України та історії українського війська.
- Відео-урок з обговоренням.
- Аукціон історичних ідей.
- Відкритий мікрофон.
- Літературна майстерня / усний журнал.
- Конкурсно-ігровий урок: наприклад, брейн-ринг «Воїн крізь віки»; створення ситуації вибору та аналізу конфлікту; урок-диспут «Між титанами духу і титанами зброї» тощо.
- Віртуальна подорож / експерсія.
- Прес-конференція.
- Урок-реквієм, присвячений захисникам рідної землі, їхнього бойового подвигу.
- Конкурс плакатів «Героям слава!».
- Спортивні змагання «Естафета мужності».

Орієнтовна тематика заходів

Під час підготовки матеріалу та вибору форми заходу рекомендуємо приділити особливу увагу таким питанням: тяглість українських військових традицій від давнини до сьогодення; гідне вшанування бойового подвигу, звитяги, самовідданості громадян, які присвятили життя служінню Українському народу; посилення суспільної уваги та турботи про захисників рідної землі; збереження та розвиток національних військових і обрядово-побутових традицій; популяризація серед української молоді військової справи та здорового способу життя, фізичної культури. У зв'язку з цим пропонуємо орієнтовну тематику заходів:

- «В єдності наша сила».
- «З відданістю Україні в серці».
- «Українські звитяжці. Історична подорож у часі. Славетні імена України».
- «Нині – вільна й незалежна Україна-ненька. Її ревно захищають нові козаченьки».
- «Ніхто, крім нас!»
- «Бійці невидимого фронту: снаряд чи слово?»
- «Тісніше станьте, сильні духом, під прапором одним».
- «Україна у моєму серці».
- «Волонтер – мирний воїн».
- «Берегиня чи амазонка? Жіноче обличчя війни».
- «Національна самоідентичність і народні традиції українців».

- «Історії героїв АТО: «Ми боремося за українську землю».
- «Мужність і відвага крізь покоління».

Додаток 1

Перелік художніх і документальних фільмів про героїзм українських воїнів

Під час підготовки до заходу можуть використовуватися як художні, так і документальні відеоматеріали. Залучення історичного кіно (повнометражний показ або демонстрація фрагментів шляхом монтування) доповнить заходи наочними емоційно та образно забарвленими засобами навчання. Пропонуємо добірку таких відеоматеріалів.

Назва картини	Рік випуску	Країна	Режисер, автор
Документальні фільми про українську військову звитягу в різні історичні часи			
«Аеропорт»	2015	Україна	А.Сеїтаблаєв
«Війна без переможців»	2003	Україна	І.Чижов
«Війна за свій рахунок»	2015	Україна	Л.Кантер
«Два дні в Іловайську»	2015	Україна	
«Добровольці Божої чоти»	2015	Україна	Л.Кантер, І. Ясній
«Золоте стремено»	1993	Україна	Є.Гончаров
«Контакт»	2015	Україна	М.Найєм, Б. Кутєпов
«ОУН–УПА: війна на два фронти»	2006	Україна, т/к НТН	А.Санченко
«Тризуб Нептуна»	2010	Україна	І.Канівець
«Українська революція»	2006	Україна	І.Канівець
«УПА. Тактика боротьби»	2007	Україна, т/к Перший Національний	С.Братішко
«УПА. Третя сила»	2007	Україна	С.Братішко, В. Загоруйко
«Холодний Яр. Воля України або смерть»	2014	Україна	ВГО «Не будь байдужим!»
«Хроніки Української Повстанської Армії 1942–1945»	2014	Україна, ГО Українська Галицька Асамблея	Т.Химич
Художні фільми про мужність і героїзм захисників української землі			
«Богдан-Зіновій Хмельницький»	2006	Україна	М.Мащенко
«Гвардія»	2015	Україна	А.Шапарєв
«Далекий постріл»	2005	Україна	В.Шалига
«Залізна сотня»	2005	Україна	О.Янчук
«Нескорений»	2000	Україна	О.Янчук
«Один – в полі воїн»	2003	Україна	Г.Вірста, О. Мосійчук
«Полон»	2015	Україна	А.Матешко
«Страчені світанки»	1995	Україна	Г.Кохан

Добірка тематичних українських пісень

Головна мета використання пісень – емоційне забарвлення цілісного сприйняття інформації, створення відповідної атмосфери заходу, патріотичне виховання учнів. Названі пісні рекомендовані до використання під час проведення заходу, присвяченого Дню захисника України, однак їх кількість не є обмеженою. Застосовувати музичні твори можна як у вигляді цілісного оформлення, так і фрагментарно (під час монтування слайд-шоу, на початку та в кінці уроку / заходу, як музичний супровід розповіді або вистави тощо).

- «Балада про повстанця» (сл. Є. Лещук);
- «Буде нам з тобою що згадати» (народна пісня);
- «Воины света» (сл., муз. С. Михалок);
- «Гей, готуйте, хлопці, зброю» (автори слів і музики невідомі);
- «Гей, соколи!» (сл., муз. Т. Падура);
- «Герой» (сл. муз. А. Кузьменко);
- «Запах війни» (сл., муз., В. Бронюк);
- «Збудись, Україно!» (автори слів і музики невідомі);
- «Йде січове військо» (сл., муз. М. Гайворонський)
- «Ой, під гаєм» (автори слів і музики невідомі);
- «Коли ми вмирали» (народна пісня);
- «Лента за лентою» (сл. М. Сороколіта, муз. В. Заставний);
- «Люби ти Україну» (сл. В. Бронюк, муз. ТІК);
- «Мальви» (сл. Б. Гура, муз. В. Івасюк);
- «Мій народ» (сл., муз. Тартак і Гуляйгород);
- «Нас весна не там зустріла» (народна пісня);
- «Не кажучи нікому» (О. Положинський);
- «Ой, у лузі червона калина» (автори слів і музики невідомі);
- «О, Україно!» (сл. М. Вороний, муз. Я. Ярославенко);
- «Пливе кача» (лемківська народна пісня);
- «Повертайся живим!» (сл. і муз. С. Тарабарова);
- «Повертайся живим» (сл. І. Цілик, Сестри Тельнюк, Козак Систем, муз. Сестри Тельнюк, Козак Систем);
- «Повстанець» (сл. В. Нестерчук, А. Білодуб, муз. народна);
- «Стіна» (сл. С. Вакарчук муз. Океан Ельзи);
- «Там, під Львівським замком» (українська народна пісня);
- «Українці» (сл. А. Кузьменко, муз. Скрябін);
- «Укроп» (сл. О. Ткачук, муз. Гайдамаки);
- «У сні не воюють солдати» (А. Малишко, П. Майборода);
- «Чорними хмарами вкрита руїна» (народна пісня);
- «Шлях на Берлін» (сл. В. Мельник, муз. О. Бурміцький);
- «Що то за прапор лопотить?» (автори слів і музики невідомі);
- «40 повстанців» (автори слів і музики невідомі).

Корисні Інтернет-посилання

Козацька доба:

1. **Брусний С.** Брати по духу і зброї. Про дружбу козаків і татар [Електронний ресурс] // Історична правда [сайт] / Сергій Брусний.– 15.03.2011. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/03/15/31684/>

2. **Громенко С.** Як козаки з кримськими татарами від турків Крим боронили [Електронний ресурс] // Історична правда [сайт] / С. Громенко.– 15.08.2014. – Режим доступу:

<http://www.istpravda.com.ua/articles/2014/08/15/144019/>

3. **Солодько П.** Берестечко. Екскурсія музеєм «Козацькі могили» [Електронний ресурс] // Історична правда [сайт] / П. Солодько.– 10.07.2011. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/07/10/45334/>

4. **Українське** козацтво у ХХ–ХХІ сторіччі [Електронний ресурс. Інформаційний портал]. – Режим доступу: <http://vijsko.milua.org/i3.htm>

5. **Хундерт З.** Запорозжці як фактор політичної боротьби в Речі Посполитій [Електронний ресурс] // Історична правда [сайт] / З. Хундерт.– 23.12.2013. – Режим доступу:

<http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/12/23/140453/>

6. **Черкас Б.** Козаки на Балтиці. Як запорозькі «чайки» воювали проти шведів [Електронний ресурс] // Історична правда [сайт] / Черкас Б.– 10.10.2013. – Режим доступу:

<http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/10/10/137416/>;

7. **Чухліб Т.** Українці, які не дали туркам захопити Європу. Три несхожі долі [Електронний ресурс] // Історична правда [сайт] / Т. Чухліб.– 17.01.2013. – Режим доступу:

<http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/01/17/108588/>

Українські січові стрільці:

8. **Сгисла** історія Легіону Українських Січових Стрільців [Електронний ресурс. Інформаційний портал] – Режим доступу:

<http://uss.milua.org/history.html>

Дієва армія УНР:

9. **Мілітарна** Україна [Електронний ресурс. Інформаційний портал] – Режим доступу:

<http://forum.milua.org/viewforum.php?f=2>

10. Холодний Яр [Електронний ресурс. Інформаційний портал] –Режим доступу: <http://unknownwar.info/>

Діяльність УПА:

11. **ОУН–УПА:** Легенда спротиву [Електронний ресурс. Інформаційний портал]. – Режим доступу:

<http://oun-upa.ga/>

12. Пагіря О. Нескорені. Чому українські повстанці не стали нацистськими та советськими колаборантами [Електронний ресурс] // Український тиждень [сайт] / Пагіря О.– № 41 (258) від 11 жовтня 2012 р. – Режим доступу:

<http://tyzhden.ua/History/62077>

13. Патриляк І. Українські націоналісти проти гітлерівської Німеччини. Рух Опору [Електронний ресурс] // Історична правда [сайт] / Іван Патриляк.– 08.05.2014. – Режим доступу:

<http://www.istpravda.com.ua/articles/2014/05/8/142834/>

14. Патриляк І. УПА була більш «робітничо-селянською», ніж радянські партизани [Електронний ресурс] // Історична правда [сайт] / Іван Патриляк. – Режим доступу:

<http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/10/14/59049/>

Пам'яті митрополита Андрія Шептицького⁹

Вступ

Україна протягом 2015 року на державному рівні вшановує пам'ять Андрія Шептицького відповідно до Постанови Верховної Ради України від 17.06.2014 № 1330-VII «Про відзначення 150-річчя з дня народження митрополита Української греко-католицької церкви Андрія Шептицького». Знаковою для України подією стало підписання 16 липня 2015 року Папою Франциском декрету, який проголосив усьому світу геройські чесноти митрополита Андрія. Це стало першим кроком до беатифікації (визнання святості) Шептицького.

Цього року для українства є нагода згадати та вшанувати не просто церковного ієрарха, а й політичного та громадського діяча, щедрого мецената в галузі освіти, культури, поборника людських прав і гідності. У складні часи боротьби за українську державність його подвижницька релігійна, просвітницька і добродійна діяльність духовно гуртувала націю та сприяла збереженню її самобутності. Головна мета його життя – створення на засадах християнської церкви соборної України, яка забезпечила б розквіт нації. Перебуваючи на митрополичому престолі, Шептицький не тільки зцілював душі, а й рятував життя багатьох людей, які зазнавали переслідувань з боку двох тоталітарних режимів. Як член Галицького сейму, Палати панів у Відні він відстоював право українців на самостійність, наголошував на потребі збільшення українських середніх шкіл і заснування Українського університету (див. інфографіку «Несподіваний Шептицький» на с. 117).

Звернення до постаті Андрія Шептицького у загальноосвітніх навчальних закладах є важливим інструментом у національно-патріотичному вихованні дітей і молоді, формуванні їх громадянської позиції та моральних цінностей.

Зміст і формат заходів, присвячених пам'яті Шептицького, мають представити його як історичну багатогранну постать загальноукраїнського масштабу для подолання сформованого радянською пропагандою стереотипного сприйняття особи митрополита.

Мета заходів, присвячених ушануванню пам'яті Андрія Шептицького:

– **пізнавальна**: поширити інформацію про життєвий шлях митрополита Андрія Шептицького з акцентами на його духовній, політичній, громадській, меценатській, культурній діяльності, її ролі для розбудови Української держави; наголосити на благодійності Владики у часи Голодомору і Другої світової війни; підкреслити значимість і загальноукраїнський характер спадку Шептицького.

– **практична**: сформувані й розвинути інформаційні, хронологічні, мислинневі, творчі, мовленнєві, аксіологічні й інтерактивні вміння та навички самоорганізації, критичного мислення, толерантного ставлення до іншої особистості та її думки.

– **виховна**: сприяти формуванню громадянських почуттів, свідомої, соціально активної позиції, патріотизму та розуміння значення кожного окремого вчинку для

⁹ Рекомендовано листом МОН від 30.10.2015 № 1/9–521

долі людини й держави, відродження та збереження пам'яті про борців за незалежність України.

Форми і методи проведення заходів можуть бути різноманітними, на вибір навчального закладу або вчителя, однак перевагу бажано надавати активним, серед яких:

Для учнів основної школи:

- 1) Круглий стіл «Скарбниця мудрості» у рамках інтегрованого уроку, присвяченого життю та діяльності митрополита;
- 2) відео урок з подальшим обговоренням (див. додаток 2);
- 3) комбінований урок з використанням різного обладнання, презентацій, відео-, аудіоматеріалів, фрагментів із науково-популярної літератури з подальшим обговоренням;
- 4) турнір диспутів;
- 5) конкурс творчих робіт «Від маленького Романа до Великого Андрія»;
- 6) конкурс малюнків і плакатів «Він змінив країну. Змінюй і ти!»;
- 7) фестиваль проектів «Духовні заповіді Шептицького у моїй родині»

Для учнів старшої школи:

- 1) Усний журнал «Пастирська думка»;
- 2) колоквиум «Уроки мудрості. Уроки життя»;
- 3) фестиваль презентацій «Духовна й матеріальна спадщина Шептицького»;
- 4) дискусійний майданчик за твором митрополита «Як будувати рідну хату?»;
- 5) інтелектуальний атракціон;
- 6) прес-конференція «Мудрість у віках»;
- 7) конкурс есе «Жива душа України. Жива й нездоланна»;
- 8) обговорення у малих групах із модератором «Актуальність соціального вчення Шептицького»;
- 9) урок-інтерв'ю «Ідеальна Україна Шептицького. Яка вона?».

Але слід зазначити, що форми і методи, які рекомендовані для використання в основній школі, можуть застосовуватися і серед учнів старшої школи на розсуд учителя й організаторів.

Процес підготовки й організації заходів має ґрунтуватися на **принципах і засадах** можливості творчої самореалізації учнів; врахування їхніх вікових і психологічних особливостей; актуальності теми й змісту уроку; залучення до роботи всіх учнів класу; відповідності прийомів навчання формі уроку; застосування різних джерел знань і відповідного обладнання; креативності та новаторства; інтегрованості, інтерактивності й емоційності уроку.

Роботу з підготовки заходів бажано проводити комплексно, спільними зусиллями освітніх закладів, громадських, благодійних організацій та об'єднань, сім'ї, органів державного управління, музеїв, бібліотек тощо.

Для створення урочистої атмосфери під час заходу рекомендовано використовувати українську символіку (святково прибране приміщення й учасники), а також відповідні наочні засоби навчання із цієї теми (див. додаток 3). Заходи можуть бути

відкритими для паралельних класів, учнів певної вікової категорії, батьківської громадськості тощо.

Ми пропонуємо **орієнтовну тематику** Уроку духовності у загальноосвітніх навчальних закладах:

- «Історія однієї долі, яка змінила Україну»
- «Уроки мудрості. Уроки життя»
- «Освіченість і духовність – шлях до добробуту»
- «Збереження духовної спадщини – обов'язок кожного»
- «Заслуги митрополита у становленні національної Церкви»
- «Від духовності до державності»
- «Шлях до відродження Церкви й культури»
- «Він змінив країну. Змінюй і ти!»
- «Вражаючі сторінки біографії митрополита Андрея»
- «Від маленького Романа до Великого Андрея»
- «Духовна спадщина Шептицького»
- «На перехресті світу й духу»
- «Андрей Шептицький – мистецтвознавець і меценат культури».

Життя у датах

Біографічна довідка. Хронологічна таблиця

Дата / роки	Події в житті Андрея Шептицького
29 липня 1865	Народився Роман-Марія-Олександр Шептицький в селі Прилбичі Яворівського повіту на Львівщині. Рід Шептицьких – це одна з найдавніших і найзаможніших українських боярських родин Галичини
1875–1883	Навчався у гімназіях св. Анни у Кракові та Франца-Йосифа I у Львові
Жовтень 1883 – червень 1884	Служба в привілейованому I австрійському полку уланів у Кракові, з якої було звільнено через хворобу суглобів
1884–1887	Навчання у Вроцлавському й Краківському університетах
1 листопада 1887	Поїздка до Києва. Відвідання Києво-Печерської Лаври, зустріч із В. Антоновичем – професором історії Київського університету, відомим українським археологом і етнографом, знайомство з молодим М. Грушевським і літературознавцем та іконознавцем М. Петровим
19 травня 1888	Отримав титул доктора права Ягеллонського університету у Кракові
28 травня 1888	У 23-літньому віці вступив до Василянського монастиря в Добромилі
1 липня 1888	Під час обличчя ¹⁰ отримав ім'я Андрей
1888–1890	Навчання на юридичному факультеті в Мюнхені, філософському – у Відні, Єзуїтській колегії – у Кракові
17 вересня 1899	Папа Лев XIII призначив Андрея Станіславським єпископом
17 грудня 1900	Номіновано Галицьким митрополитом
12 січня 1901	Андрей Шептицький вступив на митрополичий престол як Львівський архієпископ, Галицький митрополит і єпископ Кам'янця-Подільського
17 січня 1901	Інтронізація у соборі св. Юра у Львові

¹⁰ Момент прийняття монашого одягу під час посвяти в монахи

2 січня 1903	Відкрив профінансоване ним товариство «Народна Лічниця» – українську статутну організацію і медичний заклад. Її мета – надання безкоштовної лікарської допомоги незаможним людям
1906	Підтримка заснування жіночої гімназії сестер Василіянок у Львові
Жовтень 1908	Таємна подорож усєю Україною, Білоруссю, Литвою та Росією, закладення основ спільнот католиків східного обряду в Петербурзі та Москві
16 грудня 1913	Відкрив заснований ним Український національний музей у Львові
15 серпня 1914	Написав Меморандум до австрійського уряду про майбутній устрій Української держави
26 вересня 1914	Арешт Шептицького росіянами. Роки вигнання провів у Російській імперії. Проте час ув'язнення в Новгороді, Курську, Суздалі та Ярославлі Шептицький використовував для поширення ідей греко-католицької церкви
Березень 1917	Згідно з рішенням Тимчасового уряду Росії митрополита Андрея звільнено з ув'язнення. Подорож до Києва, Петербурга, Москви. Організація в Петербурзі Синоду Російської католицької церкви. Призначив отця Леоніда Федорова головою для католиків візантійського обряду в Росії
Квітень 1917	Шептицький знову відвідав Київ. Зустрівся з діячами Української Центральної Ради
Червень 1917	Створив у Києві Генеральний вікаріат ¹¹ для східної України; іменував своїм вікарієм о. Михайла Цегельського
12 жовтня 1918	Підписав повідомлення Української Парламентарної Репрезентації про утворення самостійної Української держави в межах Австро-Угорщини
19 жовтня 1918	Обрано членом Національної Ради ЗУНР
Квітень 1921 – серпень 1923	Поїздки до Бельгії, Голландії, Великобританії, Канади, США, Бразилії, Аргентини, Італії, Австрії, де відстоював права українців та інтереси Української держави
Жовтень – листопад 1923	Заснування Богословського Наукового Товариства зі щоквартальником «Богословія»
1928	Заснування Греко-католицької богословської академії у Львові
1933	Під час Голодомору започаткував акцію зі збору продуктів для голодуючих на Наддніпрянщині, але радянський уряд відмовився від цієї допомоги
Березень 1938	Відкриття Українського шпиталю ім. Андрея Шептицького
Листопад 1938	Привітав проголошення Карпатської України та благословив її прем'єр-міністра Августина Волошина
9 жовтня 1939	Висвятив собі наступника – єпископа Йосипа Сліпого
1941	З його благословення відбулося проголошення Акта відновлення Української держави
Липень 1941	Обрано почесним президентом Української Національної Ради у Львові
Січень 1942	Підписав спільний лист українських державно-політичних діячів до Гітлера з протестом проти німецької політики на Сході
1944	Очолив Всеукраїнську Національну Раду
1941–1944	Започаткував і очолив кампанію із переховування євреїв, до якої залучив велику кількість духовенства Студійського уставу. Врятував життя понад 150 євреям

¹¹ Реальна або умовна церковно-адміністративна одиниця у низці християнських церков, що очолюється вікарієм (заступник, намісник, правитель)

1 листопада 1944	Помер у Митрополичих палатах собору св. Юра у Львові. Поховано у підземеллі Святоюрського собору
5 грудня 1958	При Вікаріаті в Римі офіційно розпочато беатифікаційний процес митрополита Андрея
16 липня 2015	Папою Франциском затверджено декрет, який стосується визнання героїчних чеснот митрополита Шептицького на прославу

Головні напрями діяльності митрополита Андрея Шептицького:

Розвиток Церкви

Під час таємної подорожі Україною, Білоруссю, Литвою та Росією він заклав основи спільнот католиків східного обряду. У Києві створив Генеральний вікаріат для Східної України.

З ім'ям Андрея Шептицького пов'язують відродження Свято-Успенської Унівської Лаври у Львівській області.

Шептицький заснує Греко-католицьку семінарію, передавши їй понад 4 тис. цінних книг із власної бібліотеки. Пише листи до пастви, присвячені вихованню молоді, моральним засадам християнської родини.

Силами Шептицького було збудовано чимало храмів і монастирів. Напередодні Другої світової війни під його «рукою» налічувалося вже 4400 церков і каплиць греко-католицького обряду, богословська академія, 5 духовних семінарій, 127 монастирів, виходило 9 друкованих періодичних видань.

Допомога сиротам

Андрей Шептицький був загальноновизнаним благодійником і меценатом. Найбільшу підтримку він надавав сиротам і молоді. Так, однією з найважливіших акцій Шептицького стала допомога вдовам і сиротам священників, яку він домігся як член Палати Панів.

Андрей щедро допомагав сестрам Василянкам у фінансуванні їхнього сиротинця, особливо дбав про добре харчування сиріт. У 1925 році монахи Студити побудували з його допомогою новий центр у Львові, де розмістився сиротинець.

За підтримки митрополита в Унівській лаврі відкрито притулок і сиротинець для дітей до семи років. У Львові та інших містах Галичини діяли притулки, яким він допомагав. За його сприянням засновано т.зв. «Порадню матерів» у передмісті Львова під егідою Товариства опіки над молоддю в купленому та подарованому митрополитом будинку «Дитячі ясла» й «Українську лічницю» (лікарню), де найбільшій люди отримували безкоштовну медичну допомогу.

Під особливою опікою Шептицького перебували тисячі воєнних сиріт Першої світової війни. З нагоди повернення митрополита із російського заслання в 1917 році галицька громада заснувала Фонд імені Андрея Шептицького. Митрополит за рахунок власних коштів збільшив уставний капітал Фонду у п'ятеро та заснував притулок для сиріт у Львові.

Покажовим є те, що під час подорожі за океан в 1921–1922 роках збирав фонди для воєнних сиріт, у тому числі економлячи на власних витратах. Не забував Владика і про українців, яких неволя й злидні вигнали на заробітки до Америки,

Німеччини, інших країн. Він домогся у Ватикані дозволу на утворення двох греко-католицьких єпископств у США й Канаді та вікаріату в Боснії.

Підтримка молоді

Шептицький сприяв виданню журналів для молоді «Наш приятель», «Поступ», «Українське юнацтво». Підтримував школи для ремісничої та гімназійної молоді, організації «Пласт», «Луг», «Сокіл-Батько», «Українська молодь Христові». Чималу суму пожертвував на Академічний дім, який служив гуртожитком і бібліотекою для багатьох студентів. Із 1901 року, митрополит щороку утримував 40 бідних юнаків і дівчат, допомагаючи їм здобути освіту.

Підтримка освітніх проектів

Митрополит активно ініціював і фінансово підтримував освітні проекти. У Львові на власні кошти збудував середні школи, матеріально допомагав приватним закладам освіти імені М. Шашкевича, Б. Грінченка, Князя Данила.

Водночас Андрей щедро спонсорував приватне народне семикласне шкільництво сестер Василянок і товариство «Рідна школа». Подарував йому чотири будинки. На кошти Митрополита придбано будівлю для художньої школи Олекси Новаківського. Також надавав стипендії молодим українським митцям для здобуття художньої освіти у найкращих навчальних закладах Європи. Матеріально допомагав окремим українським студентам і цілим товариствам.

Наукові проекти

У Римі відкрив Українську історико-церковну місію для пошуку, копіювання та публікації документів із ватиканських і римських архівів, які мають відношення до України. У 1928 році заснував Греко-католицьку богословську академію у Львові. У 1929-у – Богословське наукове товариство. Особливу увагу приділяв вихованню молоді в душі християнської моралі, національного патріотизму, загальнолюдського гуманізму.

Утворив Науковий інститут, пов'язаний із Львівською богословською академією.

Музейна та бібліотечна справи

Митрополит Андрей був щедрим меценатом українського мистецтва, на якому добре розумівся. Так, він заснував Український національний музей у Львові, у 1905 році купив для нього спеціальне приміщення. Завдяки піклуванню Шептицького в музеї зібрано одну з найбільших у Європі колекцію іконопису. Виділяв кошти на діяльність Українського народного музею «Гуцульщина» в Коломиї, допомагав іншим музеям і культурним закладам, навіть, іноземним. Лише Національному музею у 1931 році він передав колекцію із 9880 предметів. Серед них – рукописи XV–XVIII ст., стародруки, архівні матеріали XVI–XVIII ст., ікони, твори живопису та графіки, речі культового призначення. Заснував єпархіальну бібліотеку в Станіславові і передав 4000 книг з особистої бібліотеки

Бізнесові проекти

Митрополит Андрей був ініціатором і меценатом Земельного банку у Львові. Допомагав розбудовувати Іпотечний банк, товариство взаємного страхування «Дністер». Також заснував у митрополії шість заводів, зокрема кахельний і цегельні.

Утворив «Маслосоюз» і «Центросоюз» – спілки кооперативів, які спеціалізувалися на виготовленні та продажі господарської продукції.

Політична діяльність і дипломатія

Працюючи за різних політичних режимів (Австро-Угорська монархія, Польща, радянська влада), ішов на розумні компроміси, не відступаючи, проте, від головної мети. Його обрано членом Національної Ради ЗУНР, почесним президентом Української Національної Ради у Львові, а згодом – Всеукраїнської Національної Ради. Завдяки зусиллям митрополита Ватикан де-факто визнав УНР.

У дипломатичних поїздках до Бельгії, Голландії, Великобританії, Канади, США, Бразилії, Аргентині, Італії, Австрії відстоював права українців, інтереси Української держави. З його благословення 30 червня 1941 року відбулося проголошення Акта відновлення Української держави.

Допомога жертвам Голодомору

Шептицький не залишився осторонь тих процесів, що відбувалися на підрадянській Україні. Разом з іншими єпископами різко засудив Голодомор 1932–1933 років. У цей час ним була започаткована акція зі збору продуктів для голодуючих на Наддніпрянщині, але радянський уряд відмовився від цієї допомоги.

Порятунок євреїв у роки Голокосту

У роки нацистської окупації під час Голокосту на Галичині митрополит урятував життя близько 200 євреям. Він започаткував і очолив кампанію з їх переховування, до якої залучив велику кількість духовенства. Організував видачу євреям фальшивих документів, зокрема, свідоцтв про хрещення, ініціював відкриття дитячих притулків при монастирях, де перебували єврейські діти.

Літературна спадщина

Митрополит залишив величезний літературний спадок. Зокрема, пастирські послання, трактати. Серед них: «Про обряди», «Вірність традиції», «До духовенства й вірних Станіславівської єпархії (1899–1904)», «Україна в передсмертних судорогах» із засудженням жорстокої політики Голодомору; «Як будувати рідну хату?», де виклав і обґрунтував ідею об'єднаної України, в якій має бути створена одна Соборна церква, Крім того, митрополит видав чималу кількість статей і звернень як до пастви, так і до високопосадовців іноземних держав.

Вшановуючи постать митрополита, маємо говорити про те, що духовні й матеріальні результати його діяльності сягають далеко за межі Західної України. Його всеукраїнський і світовий спадок вражає масштабами, багатогранністю й розмаїттям.

Настанови Андрея Шептицького, які актуальні й сьогодні¹²:

1. «Демократія і свобода, і участь усього народу у виконванні керівної влади може йому обіцяти мир, добробут і щастя».

2. «На чому ж опреться єдність хати? На національній єдності. Український народ є одним народом, дехто навіть хоче сказати – одним організмом, тому й належить йому стати і суцільним національним витвором».

¹² Цитати вибрані із видання О. Гайової «365 днів з Великим Митрополитом», – 2015.

3. «Браття мої милі! Коли любите свої діти і свій нарід, коли дбаєте о щастє і здоровлє, жийте морально, не убивайте самі себе, не убивайте своїх дітей, не марнуйте неморальністю основних, фізичних сил народних! Бійтеся гріха, бійтеся тих страшних наслідків, які наносить неморальність на кожного зосібна, на родину, на цілий народ!»

4. «Християнин може і повинен бути патріотом, але його патріотизм не може бути ненавистю, ані не сміє накладати обов'язків, противних вірі. Те, що видавалося б патріотизмом, а було ненавистю або противилося би вірі, не є правдивим патріотизмом».

5. «Легше часом кров пролити в одній хвилі ентузіазму, ніж довгі роки з трудом виконувати обов'язки, зносити спеку дня і жар сонця, злобу людей і ненависть ворогів, брак довір'я своїх і недостачу помочі від найближчих; і серед такої праці аж до кінця виконувати своє завдання, не чекаючи лаврів перед перемогою, ані винагороди перед заслугою!»

6. «Справедливість постає в тому, що блаженні в небі віддають кожному те, що йому належиться».

7. «Тяжкий досвід, який впаде на нашу Церкву, є хвилевий. Я виджу відродження нашої Церкви. Вона буде гарніша, величавіша від давньої, та буде обнімати цілий наш народ. Україна увільниться зі свого упадку та стане державою могутньою, з'єднаною, величавою, яка буде дорівнювати другим високо розвинутим державам...»

8. «Дивним способом обманюють себе і людей ті, що політичне вбивство не уважають гріхом, наче би політика звільнила чоловіка від обов'язку Божого закону та оправдувала злочин, противний людській природі».

9. «Мусимо, однак, від усіх домагатися залишення раз на все всяких партійних роздорів і внутрєнної партійної боротьби. Хто приносить нам домашню війну, той шкодить народній справі навіть тоді, коли б для неї мав і великі заслуги... партійні роздори є національним злочином, якого терпіти не можемо».

10. «Життя – це мистецтво, а його твори – це діла розуму й волі, цілої людської душі».

11. «Чоловік лїнивий, до праці тяжкий, буде тягарем і для родини, і для цілої громади; не лишень маєток змарнує, а й через лїнивство стане з часом нездатним до праці».

12. «Ми, українці, більше, може, ніж інші народи світу, маємо важливі і глибокі причини бажати справедливого поєднання народів, що між собою ведуть війну, і порозуміння в любови тих віросповідань, що усталюють та поглиблюють чвари між людьми».

13. «Всі суспільні групи, що представляють інтерес одної суспільної верстви або одної частини суспільности, не зможуть єднати всіх людей, тому часто ведуть їх до взаємної боротьби і в самих своїх принципах борються не лише проти супротивних принципів, але і з їх прихильниками».

14. «Нехай майбутні покоління візьмуть в свої руки торгівлю і промисел, бо слабкою завжди є суспільність, що свого промислу не має; убогою суспільність, в котрій торгують чужинці».

15. «Багатство обіцяє щастя, а часто дає нещастя – обіцяє життя, а дає смерть. Обман є в тому, що багатство видається невинним, видається добром, а веде в гріх...»

16. «Не та суспільність щаслива і багата, котра численних має теоретиків, а та, котра в кожному напрямі сама себе забезпечує».

17. «Ідеалом нашого національного життя є наша рідна всенаціональна Хата-Батьківщина... Завдання Українського народу буде в тому, щоб створити такі суспільно-християнські обставини, які запевнювали б громадянам правдиве і стале щастя та мали досить внутрішньої сили, щоб поборювати відцентрові тенденції внутрішнього розкладу й успішно захищати межі від зовнішніх ворогів».

18. «Могутньою та такою, що забезпечує щастя всім громадянам організацією може бути Батьківщина тільки тоді, коли не буде цілістю, зложеною штучно з різних і різнорідних частин, а подібним до моноліту організму, себто тілом, оживленим одним духом».

Додаток 1

Корисні Інтернет-посилання

1. **Альбом**, присвячений Шептицькому: унікальні фото розкажуть більше, ніж текст [Електронний ресурс] // Інформаційний ресурс УТКЦ [сайт] – 14.08.2015. – Режим доступу: http://news.ugcc.ua/articles/albom_prisvyacheniy_sheptitskomu_un%D1%96kahn%D1%96foto_rozkazhut_b%D1%96she_n%D1%96zh_tekst_74517.html

2. **Гайова О.** Климончук О. Сироти називали його «найкращий мій татусь» [Електронний ресурс] // Газета «День» [сайт] / Гайова О. Климончук О.– 19.02.2015. – Режим доступу: <http://m.day.kiev.ua/uk/article/istoriya-i-ya/v-ukrayini-tryvaye-rik-andriya-sheptyckogo>

3. **Гунчак Т.** Коли я називаю Андрея Шептицького святим, я не перебільшую [Електронний ресурс] // Історична правда [сайт] / Гунчак Т.– 11.12.2010. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2010/12/11/8491/>

4. **Лозинська Ю.** Андрей Шептицький: мільйонер, що став праведником [Електронний ресурс] // Газета «Експрес» [сайт] / Лозинська Ю.– 30.07.2015. Режим доступу: <http://expres.ua/main/2015/07/30/145549-andrey-sheptycky-milyoner-stav-pravednykom>

3. **Митрополит** Андрей Шептицький [Електронний ресурс] // Інформаційний ресурс Українського інституту національної пам'яті [сайт] – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/publication/mitropolit-andrei-sheptitskii>

4. **Носкіна Н.,** Захаров Д. Андрей Шептицький – предстоятель Української греко-католицької церкви. До 150-річчя від дня народження (Матеріали до бібліографії з газетної періодики) [Електронний ресурс] // Носкіна Н., Захаров Д. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/node/2266>

5. **Слобожаніна Н.** Митрополит Андрей: ювіляр, блаженний, праведник [Електронний ресурс] // Інформаційний ресурс Українського інституту національ-

ної пам'яті [сайт] / Слобожаніна Н. – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/news/mitropolit-andrei-yuvilyar-blazhennii-pravednik>

6. Терещук Г. Митрополит Андрей Шептицький – найвеличніша церковна постать в історії української Церкви [Електронний ресурс] // Кредо [сайт] // Терещук Г. – Режим доступу: <http://www.credo-ua.org/2012/06/65250>

7. Терещук Г. Чому митрополит Андрей Шептицький готовий був прийняти мученицьку смерть? [Електронний ресурс] // Свобода [сайт] / Терещук Г. – 05.10.2015. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/27158625.html>

8. Турій О. Митрополит Шептицький і політика [Електронний ресурс] // Український католицький університет [сайт] / Турій О. – 18.05.2015. – Режим доступу: <http://ucu.edu.ua/library/25185/>

9. Турій О. Митрополит Андрей (Шептицький) про християнські засади політичного життя [Електронний ресурс] // Інститут історії церкви Українського католицького університету [сайт] / Турій О. – 25.05.2015. – Режим доступу: <http://ichistory.org.ua/blog/2015/05/25/mitropolit-andrej-sheptyts-kyj-pro-hrystyyans-ki-zasady-politychnogo-zhyttya/>

10. Формула успіху: 365 днів на рік. Андрей Шептицький [Електронний ресурс] / 29.07.2012. – Режим доступу: http://365dniv.blogspot.com/2012/07/blog-post_29.html

11. Центральний державний історичний архів України в м. Львові [Електронний ресурс. Інформаційний портал] / Режим доступу: <http://tsdial.archives.gov.ua/?url=/gallery/gallery1/>

12. Як митрополит Шептицький створив музей і подарував мистецьку колекцію [Електронний ресурс] // Дивен світ [сайт] – 02.07.2015. – Режим доступу: <http://dyvensvit.org/articles/105700.html>

Додаток 2

Література, яка висвітлює життя та діяльність митрополита УГКЦ Андрея Шептицького

1. Гайковський М. УГКЦ в часи митрополитування Андрія Шептицького // Київська Церква / Гайковський М. – 2001. – № 1–3. – С. 32–48.

2. Гель І. Митрополит Андрій Шептицький і українська національна ідея // Літературна Україна / Гель І. – 1996. – 8 лютого.

3. Кам'янський П. Митрополит Андрій Шептицький та єпископ Григорій Хомишин в боротьбі за українську церкву і державність у першій половині ХХ століття // Схід / Кам'янський П. – 2006. – № 4. – С. 66–70.

4. Кравченко О. Хроніка життя і діяльності митрополита Шептицького // Патріярхат. За єдність церкви і народу / Кравченко О. – 1990. – Ч 6. – С. 20–22.

5. Красівський О. За українську державу і церкву. Громадська і суспільно-політична діяльність митрополита А. Шептицького в 1918–1923 рр. – Львів, 1996. – 84 с.

6. Лаба В. Митрополит Андрій Шептицький. Його життя і заслуги / Лаба В. – Львів: Свічадо, 1990. – 62 с.

7. **Ленцик В.** Визначні постагі Української Церкви: Митрополит Андрей Шептицький і Патріарх Йосиф Сліпий / Наукове товариство ім. Шевченка / Анна Ленцик-Павлічко (ред.). – Львів: Свічадо, 2001.– 608 с.

8. **Мартирологія** українських церков у чотирьох томах. Т. II. Українська католицька церква. Документи, матеріали. Християнський самвидав України / Під ред. О. Зінкевича, Т. Лонгина. – Торонто, 1985.– 839 с.

9. **Митрополит** Андрей Шептицький: документи і матеріали, 1941–1944 / сост. Ж. Ковба; науч. ред. А. Кравчук. – К.: Дух і літера, 2003.– 314 с.

10. **Митрополит** Андрей Шептицький: матеріали та документи (1865–1944 рр.) / Я. Ю. Заборовський (ред.).– 2-е вид., доп. – Львів: Фірма «Олір», 1995.– 176 с.

11. **Митрополит** Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.) – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005.– 480 с.

12. **Сергійчук В. І.** Українські державники: Андрей Шептицький / В. Сергійчук.– 2015.

13. **Твори** слуги Божого митрополита Андрія Шептицького. Пастирські листи. Том II. – Торонто, 1965.– 277 с.

14. **Терещук Г.** Думанська О. Шептицький від А до Я / Терещук Г. Думанська О. – Львів: Вид-во Старого Лева, 2015.

15. **Цвенгрош Г.** Апостольський Престол і митрополит Андрій Шептицький / Цвенгрош Г. – Львів, 1992.– 37 с.

16. **Цегельський Л.** Митрополит Андрій Шептицький / Цегельський Л. – Львів: Місіонер, 1995.– 77 с.

Додаток 3

Перелік художніх і документальних фільмів, присвячених А. Шептицькому

№	Назва картини	Рік випуску	Країна	Режисер, автор
Художні фільми				
1.	«Владика Андрей»	2008	Україна	О.Янчук
Документальні фільми				
2.	«Андрей Шептицький «Світильник істини»		Україна	
3.	«Зближаються часи»	1994	Україна	О.Столбова
4.	«Митрополит Андрей Шептицький»		Україна	Кіностудія Контакт
5.	«Слобожанська місія Великого митрополита»	2015	Україна	
6.	«Спадщина Андрея Шептицького»	2009	Україна	Т.Пастернак
Мультиплікаційний фільм				
7.	«Андрей Шептицький – світло любові»	2013	Україна	УГКЦ

Вшанування жертв Голодомору 1932–1933 років¹³

Вступ

Голодомор – акт геноциду Українського народу, здійснений керівництвом ВКП(б) та урядом СРСР у 1932–1933 роках, шляхом організації штучного масового голоду, що спричинив загибель мільйонів українців у сільській місцевості на території Української СРР та Кубані, де переважну більшість населення становили українці, з метою придушення українського національно-визвольного руху і фізичного знищення частини українських селян. Через насильницьке вилучення продовольства, блокаду сіл та цілих районів, заборону виїзду за межі охопленої голодом України, згорання сільської торгівлі, репресії щодо незгодних тоталітарна система створила для українців життєві умови, розраховані на їх вимирання. Така політика режиму – злочин проти людяності, який відповідає Конвенції ООН від 9 грудня 1948 року про запобігання злочину геноциду і покарання за нього.

Визнання Голодомору 1932–1933 років геноцидом Українського народу законодавчо закріплено Законом України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні», ухваленим Верховною Радою України 28 листопада 2006 року.

Постановою Апеляційного суду міста Києва від 13 січня 2010 року підтверджено висновки слідчих Служби Безпеки України щодо Й. Сталіна, В. Молотова, Л. Кагановича, П. Постишева, С. Косіора, В. Чубаря, М. Хатаєвича, які умисно організували геноцид частини української національної групи.

Багато десятиліть у СРСР тема Голодомору перебувала під суворою заборонаю. Сталінський режим створив систему приховування правди про свій злочин вбивства голодом мільйонів українців у 1932–1933 роках. Тодішнє керівництво СРСР блокувало будь-яку інформацію про реальну ситуацію в Україні. Воно свідомо дезорієнтувало світову громадськість – мовляв, у них ніхто не голодує. Тим не менш, деякі західні журналісти, що побували в оточеній залізною завесою й охопленій голодом Україні, зуміли публікаціями донести світові правду про мільйони голодних смертей.

Про штучний голод у радянській Україні небезпечно було писати не тільки у пресі, листах до партійних «вождів» або ж родичам за кордон, а навіть у приватних щоденниках. Будь-яка необережна нотатка могла зруйнувати життя, вилитися в десятиліття таборів ГУЛАГу. Та попри всі небезпеки були люди, які не могли мовчати про цей злочин. Вони намагалися в різний спосіб розповісти та зберегти правду, донести її до світу.

Ми називаємо їх **«Людьми Правди»**. І цього року особливо вшановуємо їх – за чесність і мужність. Ці Люди за сферою діяльності абсолютно різні – від колгоспного сторожа на Харківщині до Президента Ради Ліги Націй. Але усіх їх об'єднує спільне прагнення – донести до суспільства правду про страшні злочини комуністичної влади (див. додаток 1).

¹³ Рекомендовано листом МОН від 17.11.2015 № 1/9–549

Мета проведення заходів з ушанування пам'яті загиблих від Голодомору:

- поглибити знання учнів про Голодомор як геноцид Українського народу, його причини, перебіг і наслідки;
- акцентувати на тому, що Голодомор 1932–1933 років був наслідком не стихійного лиха, а спланованих системних заходів тоталітарного комуністичного режиму. Це – злочин геноциду;
- наголосити на сміливому чині Людей Правди та особливостях їх внеску у викриття злочинів комуністичного режиму;
- сприяти розвитку всіх видів інтелекту (академічному, практичному, креативному, емоційному й соціальному) як головної умови всебічного розвитку особистості, її самореалізації як громадянина України;
- виховувати почуття стурбованості долею невинних жертв тоталітарного режиму, навчати сприймати чужу біду та біль як власний;
- залучити учнівську молоддь до меморіальних заходів із вшанування пам'яті жертв геноциду Українського народу – Голодомору 1932–1933 років в Україні, зокрема акції «Запали свічку».

Історична довідка

Чому українців убивали голодом?

Після Жовтневого перевороту впродовж 1917–1921 років на більшій частині території колишньої Російської імперії владу захопили комуністи. Вони шляхом прямої окупації знищили демократичну Українську Народну Республіку, проголошену 1917 року. Через запеклий опір українців комуністичний режим змушений був для зміцнення свого становища в Україні піти на створення у 1919–1920 роках квазидержави УСРР зі столицею у Харкові та певні поступки українському національному рухові.

Україна в 1920-х роках переживала культурний ренесанс. Під гаслом «Геть від Москви!» тут формувалися самобутні, відмінні від російських, культурні традиції, орієнтовані на Європу. Створювалася національна система освіти, обґрунтовувалася економічна концепція України як автономного економічного організму. Проте до кінця цього періоду в СРСР був встановлений тоталітарний комуністичний режим із суворою суспільною ієрархією. Будь-який прояв незгоди або нонконформізму (як індивідуального, так і малих і великих груп людей за професійною, національною, релігійною, партійною ознаками) негайно жорстоко карався та придушувався.

Українська нація, яка була другою за чисельністю в СРСР, мала величезний культурно-історичний спадок, власні славетні традиції державотворення, досвід національно-визвольної боротьби. Широкі кола інтелектуалів та економічно самостійне селянство не сприймали політики комуністичного керівництва. Тому за мету було поставлено знищення українців як політичної нації, що могла поставити питання про створення незалежної держави. Для досягнення цієї мети був обраний жахливий інструмент – убиство голодом (див. інфографіку «Штучний Голод як знаряддя знищення українців» на с. 118).

Як?

Механізм, який призвів до Голодомору, було приведено в дію із Москви тодішніми лідерами комуністичної партії. У січні 1928 року режим запровадив насильницькі хлібозаготівлі. У фермерів держава примусово забирала більшу частину або й усе вирощене зерно за значно заниженими цінами. Одночасно розпочалася «ліквідація» найзаможніших господарств. У 1930 році колективізація викликає масові протести і повстання. Впродовж року в Україні відбулося понад чотири тисячі масових протестних виступів за участю до 1,2 млн. селян. Однак, не зважаючи на це, до жовтня 1931 року колективізованими (фактично державними) стали 68% селянських господарств і 72% орної землі. Загалом в Україні було ліквідовано понад 352 тисячі «розкуркулених» господарств.

Проте Україна все одно залишалася центром спротиву тоталітарному режиму. Впродовж перших семи місяців 1932 року на Україну припадає 56% від усіх антивладних виступів у Радянському Союзі.

Улітку 1932 року через наростання спротиву Й. Сталін із оточенням приймає рішення про організацію в Україні штучного голоду, щоб не «втратити Україну», хоча б шляхом винищення частини населення.

Реалізація плану з організації штучного голоду

Дата	Подія
1932 р і к	
Липень	Україні нав'язують завідомо нереальні до виконання плани із хлібозаготівель.
7 серпня	Ухвалюється постанова про «охорону соціалістичної власності», або «закон про п'ять колосків».
Жовтень	В Україну направляється спеціальна комісія із хлібозаготівель на чолі із керівником уряду СРСР В. Молотовим. Її завдання – посилення репресій і збільшення вилучення зерна в українських селян.
Листопад	Організуються загони для пошуку і конфіскації зерна, інших продуктів, худоби у приватних господарствах. До кампанії залучається весь особовий склад міліції, органів держбезпеки та місцеві члени комуністичної партії і комсомолу.
Листопад	Вводиться режим «чорних дошок». Занесення населеного пункту чи району на «чорну дошку» вело до їх повної блокади, проведення спеціальних репресивних заходів, а значить – повного знищення його мешканців.
18 листопада	Запроваджуються натуральні штрафи. В господарствах, що «заборгували» за нереальними планами, конфісковують усе продовольство і худобу.
Кінець листопада	Спецоргани розробляють спеціальну таємну операцію зі знешкодження всіх, хто міг би чинити опір повному вилученню хліба. Операція охоплювала 243 райони України.
Грудень	Розпочинається другий етап убивства голодом українців. В Україну направляють Л. Кагановича і П. Постишева для посилення хлібозаготівель. Влада переходить до повного вилучення харчів у українських селян.

Грудень	Влада звинувачує українців у саботажі хлібозаготівель та підготовці повстання. ЦК ВКП(б) і РНК СРСР ухвалюють таємну постанову «Про хлібозаготівлю на Україні, Північному Кавказі і в Західній області». Вона передбачала ліквідацію українських шкіл на Кубані і масове переслідування української інтелігенції.
Кінець грудня	Із сіл, які не виконали плани хлібозаготівель, вивозять усі наявні зернові запаси, навіть посівний матеріал.
1933 рік	
1 січня	Спеціальною постановою ЦК ВКП(б) про застосування найжорстокіших репресій до тих, хто не здасть хліба, українцям був оголошений ультиматум.
Січень	Відбуваються масові обшуки в селянських господарствах, під час яких селяни були позбавлені останніх залишків їжі. Їх приречено на голодну смерть.
22 січня	Директивою Й. Сталіна заборонено виїзд селян з території УСРР і Кубані в інші місцевості Радянського Союзу. Тільки за перші півтора місяці дії цієї директиви було затримано майже 220 тисяч селян. Із них понад 186 тисяч силоміць повертають у села, де вони приречені на голодну смерть.
24 січня	Й.Сталін призначає фактичним керівником УСРР на посаді другого секретаря ЦК КП(б)У П. Постишева. Той розпочинає масштабну кампанію «очищення» від «петлюрівців» і «українських націоналістів». Вона стала складовою плану геноциду української нації. Тогочасний розмах політичних репресій в Україні порівняний з Великим терором 1937–1938 років. За офіційними даними, в Україні у 1933 році було арештовано більше людей, ніж у 1938-му.
Лютий	Влада починає виділяти Україні допомогу – вибірково і недостатню. Вона була спрямована не на подолання голоду і порятунку українців, а на забезпечення виробничих потреб у ході посівних і збиральних кампаній. Знесилені, старі, а також селяни-одноосібники не отримували допомоги. Смертність серед українських селян невпинно зростає.
16 лютого	Для недопущення поширення інформації про голод в УСРР спеціальною директивою забороняється будь-яким організаціям, крім ГПУ (наступник ЧК, попередник КГБ), фіксувати випадки опухання і смерті з голоду.
Червень	Смертність від голоду в Україні досягає апогею. За оцінками демографів, того місяця померли понад 1 млн. осіб.
Серпень	Прийнято рішення про створення Всесоюзного переселенського комітету і переселення у вимерлі від голоду села України колгоспників із областей Росії і Білорусі. До кінця 1933 року було переселено понад 100 тис. осіб.

Під час голоду тоталітарна влада не лише не припинила примусове відбирання їжі, а й відхилила допомогу з-за кордону та кинула всі сили на те, щоб ізолювати голодуючі райони. Армія, загони НКВД оточили українські міста (бо селяни намагалися врятуватися там від голодної смерті) та залізничні станції. Мешканцям сіл забороняли виїжджати в інші регіони СРСР. Хліб вилучався, продавався до інших країн за валюту, яку спрямовували на закупівлю верстатів, іншого обладнання для промислових підприємств.

До чого це призвело?

Саме за цей менш ніж календарний рік (1932–1933) в Україні загинули мільйони людей. На жаль, страшні обставини злочину та свідома заборона ведення статистики смертності унеможлиблюють встановлення точної кількості загиблих невинних людей і вичерпного поіменного списку жертв.

Перші оцінки кількості загиблих від штучно організованого голоду з'явилися ще у 1933 році. Вже тоді називались цифри сім і навіть 9 млн. померлих. Оцінки сучасних дослідників щодо кількості убитих голодом в Україні у 1932–1933 роках також значно різняться – від 1,8 до 7 і навіть 10 млн. жертв.

Темою підрахунку втрат України від Голодомору 1932–1933 років із 2007 року займається Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України імені М. Птухи. За висновками фахівців Інституту, які увійшли до матеріалів кримінальної справи за фактом вчинення геноциду в Україні 1932–1933 років, через Голодомор в УСРР загинуло 3 млн. 941 тис. осіб. Непрямі втрати (дефіцит народжень) в Україні в 1932–1934 роках унаслідок Голодомору дорівнюють 600 тис. осіб.

Аналіз етнічного складу прямих демографічних втрат свідчить про вчинення вбивства голодом саме етнічних українців. Смертність українців у тогочасних межах УСРР становить 3 млн. 597 тис. осіб або 91,2% від загальної кількості прямих втрат.

Жахом Голодомору була надзвичайно велика смертність серед дітей. У багатьох районах України у вересні 1933 року за шкільні парти не сіли близько двох третин учнів. Ученими Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України імені М. Птухи для Гарвардського університету створена карта втрат УСРР у Голодоморі. За даними дослідників, найбільше постраждали лісостепові регіони України із давніми козацькими традиціями – Полтавщина, Черкащина, Кіровоградщина, Київщина. В окремих районах цих регіонів упродовж 1933 року вимерло понад половини населення. Смертність перевищувала середній рівень у 8–9 і більше разів. У нинішніх Вінницькій, Одеській, Дніпропетровській областях рівень смертності був вищий у 5–6 разів, у Донецькій і Луганській – у 3–4 рази.

Голод став зброєю масового біологічного знищення українців. Він на довгі десятиліття порушив природний генетичний фонд, призвів до морально-психологічних змін у свідомості нації. Наслідком злочину геноциду також стало руйнування традиційного українського устрою життя. Українцям як етносу було завдано смертельної рани. 1933 рік став для України часом національної катастрофи, наслідки якої відчуваємо і понині.

Подолання інформаційної блокади

Радянська влада злочинно замовчувала факт голоду. Не було зроблено жодної офіційної згадки про цю жахливу трагедію. Офіційно голоду не було. Навіть такого слова в офіційних документах не вживалося. Масові смертність і опухання у владних документах називали –«продовольчими труднощами».

Дії влади з приховування фактів голоду підтверджують злочинну сутність політики сталінського тоталітарного режиму з організації Голодомору.

В Радянському Союзі режиму Й. Сталіна через страх перед репресіями вдалося майже повністю вилучити із публічного простору пам'ять про Голодомор. Сталінський режим прагнув приховати його не тільки від зовнішнього світу, а й від нащадків. Сільрадам наказано при реєстрації смерті не вказувати її причину. Більше того, в 1934 році надійшло розпорядження: всі книги ЗАГС про реєстрацію смертей за 1932–1933 рр. вислати в спеціальні частини (де більшість із них було знищено). Практично до кінця 80-х років ХХ ст. у СРСР офіційно заперечувався Голодомор 1932–1933 років і число його жертв.

Керівництво СРСР свідомо дезорієнтувало світову громадськість. У січні 1933 року Нарком закордонних справ СРСР М. Литвинов зробив спеціальну заяву про відсутність голоду в країні. Режим відмовився від зовнішньої допомоги.

Однак приховати страшний злочин не вдалося. Деякі західні журналісти побували за залізною завісою тоталітаризму та опублікували репортажі про побачене, доносили світові про те, що там діється.

Британський журналіст Малколм Маргерідж у березні 1933-го здійснює поїздку в Україну й надсилає свої статті до «The Manchester Guardian». Тоді ж репортажі британського журналіста Гарета Джоунза про Голодомор в Україні виходили у Великій Британії, США, Німеччині.

Публікації про ситуацію в Україні з'являлися у французькій, австрійській, польській, бельгійській пресі. Так, у Бельгії впродовж 4 місяців до вересня 1933 року в 17 виданнях було опубліковано майже 50 статей і повідомлень.

Населення Західної України, яка на той час перебувала у складі Польщі, не залишилося байдужим до горя українців по той бік Збруча. Одним із найпотужніших був голос митрополита Української греко-католицької церкви Андрія Шептицького. 24 липня 1933 року він проголошує відозву «Україна в передсмертних судорогах». Наступного дня, 25 липня 1933 року, 35 громадських організацій і партій у Львові об'єдналися в Український громадський комітет рятунку України. Він став координатором допомоги жертвам штучного голоду та поширення інформації про цей злочин комуністичного режиму.

29 вересня 1933 року завдяки зусиллям українських діячів, на засіданні Ради Ліги Націй її президент Йоган Людвіг Мовінкель – Прем'єр-міністр Норвегії – ініціював обговорення голоду в радянській Україні. Рада передала це питання до Міжнародного товариства Червоного хреста. Але Москва відкинула пропонувану допомогу голодуючим. У жовтні 1933-го в австрійській столиці Відні за ініціативою кардинала Теодора Інніцера створено спеціальний комітет для надання допомоги жителям радянської України.

У 1934 році з'являються перші книги, у яких розкривається тема Голодомору в Україні. Американський журналіст та історик Вільям Генрі Чемберлін, який зу-мів відвідати Україну у жовтні 1933-го, наступного року оприлюднив факти про Голодомор у книзі «Залізна доба Росії». У 1934 році видано і перший художній твір про Голодомор в Україні – роман «Марія» українського письменника Уласа Самчука.

Після Другої світової війни в Європі та Північній Америці опубліковано перші спогади, мемуари та наукові дослідження про Голодомор. Українці, які його пережили й після війни опинилися у країнах вільного світу, разом із західними, зокрема американськими вченими, громадськими та політичними діячами, вшановували пам'ять жертв, проводили наукові дослідження, збирали свідчення, видавали матеріали.

1953 року американський юрист Рафаель Лемкін, який запровадив у світову правову термінологію термін «геноцид», охарактеризував Голодомор як «класичний приклад геноциду».

1963 року в Нью-Йорку виходить друком роман Василя Барки «Жовтий князь» про голодні 1932–1933 роки. Сьогодні цей роман є найвідомішим художнім твором про ті події.

Під час відлиги 1960-х років тема голоду проривається крізь цензурні заборони, посідає важливе місце в публікаціях і заявах дисидентів: Є. Сверстюка, В. Чорновола, М. Руденка та інших.

Визначальними ж у збереженні пам'яті про Голодомор стали заходи 1983-го із відзначення його 50-х роковин, передусім у США та Канаді, що набули міжнародного розголосу. Тоді ж у канадському місті Едмонтоні було споруджено перший пам'ятник жертвам Голодомору 1932–1933 років.

1984 року Конгрес США створює спеціальну Комісію з розслідування штучного голоду в Україні у складі двох сенаторів та чотирьох осіб від Палати представників. Виконавчим директором Комісії став американський історик Джеймс Мейс. Комісія, спираючись на заслухані свідчення очевидців і проведені дослідження, дійшла такого висновку: «Йосиф Сталін та його оточення вчинили акт геноциду проти українського народу в 1932–1933 роках». Звіт комісії Конгрес США схвалив 1988 року.

1986 року виходить книга американського історика Роберта Конквеста «Жнива скорботи», яка привернула увагу до Голодомору західної академічної спільноти та широкої громадськості.

1988 року за ініціативою Світового Конгресу Вільних Українців створено Міжнародну комісію юристів, яка мала дослідити свідчення про Голодомор 1932–1933 років, його причини, наслідки і винуватців. До її складу увійшли юристи найвищої кваліфікації, фахівці із міжнародного та кримінального права зі Швеції, Великої Британії, Аргентини, Бельгії, Франції, США та Канади. Члени комісії дійшли висновку: Голодомор 1932–1933 років – акт геноциду проти української нації.

Під впливом усіх цих викриттів СРСР урешті-решт змушений був визнати факт голоду 1932–1933 років. У 1988–1989-х перед розпадом Радянського Союзу в Україні встановлено перші пам'ятники жертвам Голодомору – на Київщині та в Харкові.

Першими в тоді ще радянській Україні ґрунтовно досліджувати тему Голодомору 1932–1933 років почали Володимир Маняк та його дружина Лідія Коваленко-Маняк. Вони із 1987-го збирають документальні джерела та свідчення більше

ніж 1000 очевидців подій початку 1930-х. І у 1991-му видають книгу «33-й: Голод: Народна Книга-Меморіал».

З особливою силою правда про Голодомор зазвучала в незалежній Україні. З 1991 року українські історики провели величезну роботу, результатом якої стали тисячі великих і малих досліджень, присвячених Голодомору. Поряд із вивченням історії Голодомору розгортається рух за увічнення пам'яті загиблих, складання списків жертв, збір спогадів і свідчень очевидців, яким удалося вижити. Завдяки зусиллям громадськості та органів влади Голодомор визнано актом геноциду низкою іноземних держав і міжнародних організацій.

У 1993-му вперше на державному рівні відзначені його роковини – через 60 років після трагедії. 1998 року Указом Президента України встановлено День пам'яті жертв Голодомору – щороку в четверту суботу листопада. Цього дня українці з настанням темряви запалюють у вікнах свічки – на пам'ять про всіх убитих голодом. 2006 року Верховна Рада України ухвалила Закон про визнання Голодомору геноцидом українського народу. А в листопаді 2008-го в Києві споруджено Національний меморіал жертв Голодомору.

2009 року Служба безпеки України порушила кримінальну справу щодо голоду в Україні за ознаками злочину геноциду. У січні 2010-го Апеляційний суд міста Києва, розглянувши матеріали справи, визнав, що в 1932–1933 роках в Україні Й. Сталіним та його підручними було вчинено злочин геноциду.

2015 року Верховна Рада України засудила комуністичний тоталітарний режим поруч із нацистським, а наступним законом відкрила повний доступ до архівних матеріалів радянських каральних органів, аби минуле, зокрема історія Голодомору, ніколи не ставали об'єктом цензури та маніпуляцій.

Рекомендації щодо форми і методів проведення заходів

У виборі календарної дати проведення заходів, присвячених ушануванню загиблих від Голодомору, рекомендуємо тиждень із 23 по 30 листопада 2015 року, оскільки 28 листопада – День пам'яті жертв Голодомору. Також ці методичні рекомендації можуть бути використані під час вивчення теми з історії України 10 класу «Соціально-економічні перетворення в радянській Україні (1929–1938 рр.)».

Обираючи місце, форми, методи та прийоми проведення заходу, педагогам слід враховувати вікові особливості учнів; забезпечення класу (школи) технічними засобами навчання. Заходи, присвячені ушануванню пам'яті жертв трагедії, можуть бути проведені на рівні навчального закладу, кількох паралельних класів та / або на рівні класу. Також бажано приділити особливу увагу оформленню приміщень, де проводитимуться заходи: дотримуватися скорботних кольорів, використовувати композиції із колосків, кетягів калини, перетягнутих траурною стрічкою, хліба, рушників та іншу традиційну народну символіку і побутово-ужиткові предмети.

Пропонуємо також провести 27 листопада поточного року традиційний **Урок пам'яті** «З присвятою замордованим голодом...» Окрім цього, рекомендуємо залучати учнів до упорядкування місць пам'яті, а також меморіальних заходів (загальнодержавних, обласних, регіональних), присвячених Дню пам'яті жертв Голодомору.

Відповідно до Указу Президента України № 635 від 13 листопада 2015 року «Про заходи у зв'язку з Днем пам'яті жертв голодоморів» 28 листопада цього року в Києві відбудуться жалобні заходи на території Національного музею «Меморіал жертв Голодомору». В інших населених пунктах також відбудуться відповідні урочистості.

Рекомендовані форми проведення заходів:

- Урок пам'яті «З присвятою замордованим голодом...».
- Комбінований урок: «Злочин влади – трагедія народу», «Колективізація і Голодомор в Україні: події, факти, уроки».
- Музейні, меморіальні та віртуальні екскурсії до місць пам'яті жертв Голодомору.
 - Історичний проект із залученням учнів до збору свідчень про Голодомор, документальних і наукових матеріалів: «Родинні спогади про Голодомор», «Я – дослідник історії Голодомору свого міста / селища / села».
 - Круглий стіл: «Уроки Голодомору і сучасна Україна», «Перерване буття українського села».
 - Соціодрами¹⁴: «Завжди є ті, хто говорять правду», «Ваші мертві вибрали мене...».
 - Читацькі конференції: «Табу на правду. Чому в СРСР забороняли говорити про Голодомор», «Демографічні зміни України внаслідок Голодомору. Вплив на сьогодення», «Голодні очі. Змарноване дитинство».
 - Семінари: «Кривава ціна українського хліба 20–30-х років ХХ століття», «Упокорення голодом».
 - Урок прес-конференція «Вони не мовчали, щоби світ знав».
 - Фестиваль презентацій «Розірваний круг життя. Монументальне мистецтво світу на знак вшанування жертв Голодомору в Україні».
 - Відео-урок з обговоренням «Жнива скорботи».
 - Написання творів і рефератів на одну з тем: «Голгофа голодною смертю», «Чорна дошка пам'яті», «Люди Правди» (див. додаток 1).
 - Застосування інтерактивних методів навчання, наприклад: «Відкритий мікрофон», «Портфоліо», «Займи позицію».

Всеукраїнська акція «Запали свічку»

В Україні є давній звичай – у пам'ять про померлу людину запалюють свічку. І щороку в Україні у четверту суботу листопада на пам'ять про тих людей, які померли з голоду, запалюють свічки. Цього року 28 листопада 2015 року о 16 годині Україна схилить голови у загальнонаціональній хвилині мовчання на знак вшанування всіх убитих голодом.

¹⁴ Вид уроку у формі гри з елементами драматургічного моделювання проблемної ситуації на важливу суспільно-політичну тему з метою подолання наслідків колективних травм, відновлення історичної пам'яті та формування особистісної оцінки у ситуації вибору. Застосовується переважно серед учнів старшої школи.

Опісля біля могил, меморіалів, пам'ятників і пам'ятних знаків жертвам Голодомору 1932–1933 років, на центральних площах і вулицях міст і сіл України, на підвіконнях власних осель українці запалюють свічки і лампадки. О 16.00 прийдіть до меморіалу, пам'ятника чи хреста пам'яті жертв голодоморів у вашому місті чи селі, щоби вшанувати загиблих від голоду. А із настанням темряви запаліть і поставте свічку на підвіконня так, щоб її було видно знадвору. Цей вогник символізуватиме нашу спільну скорботу і пам'ять про мільйони загублених життів наших співвітчизників, нашу віру в майбутнє.

Додаток 1

«Люди Правди. Щоб світ знав!» – гасло цьогорічної кампанії

Ґарет Джоунз (1905–1935) – британський журналіст. Автор понад 20 статей на тему голоду. Він тричі побував у Радянському Союзі, востаннє – у березні 1933 року. Порушивши заборону на в'їзд до України іноземним журналістам, нелегально здійснив поїздку Харківською областю. 29 березня 1933 року Ґарет скликав прес-конференцію в Берліні, на якій уперше публічно заявив про Голодомор. Прес-реліз опублікували багато газет, зокрема «New York Evening Post» та «Manchester Guardian». Усього Джоунз до 1935 року видав кілька десятків статей на тему голоду та побаченого в голодній Україні.

«Я пройшов через безліч сіл... Скрізь чув плач: «У нас немає хліба. Ми помираємо! Передайте в Англію, що ми пухнемо від голоду».

Малколм Марґерідж (1903–1990) – британський журналіст, автор трьох статей із описом голоду в Україні та роману «Зима у Москві», виданого у 1934 року. У 1933 році дістався до охопленої голодом України. Завдяки його репортажам Британія дізналася про голод. Указом Президента України «Про відзначення державними нагородами України громадян іноземних держав» у 2008 році за вагомий особистий внесок у донесення до світової спільноти правди про геноцид Українського народу під час Голодомору 1932–1933 років Ґарет Джоунз та Малколм Марґерідж нагороджені (посмертно) орденом «За заслуги» III ступеня.

«Я ніколи не посмію цього забути... Хліборобів, які в снігу на колінах жебрають шматок хліба».

Вільям Генрі Чемберлін (1897–1969) – американський журналіст, московський кореспондент бостонської газети «Christian Science Monitor», історик. У жовтні 1933-го подорожував Україною.

Повідомлення з цієї мандрівки він надсилав до Бостона із осені 1934-го, коли назавжди залишив СРСР. Тоді ж вийшла його книжка «Залізна доба Росії». В окремому розділі про Україну він розповідав, що голод охопив територію з населенням 60 млн., а кількість жертв становила 3–4 млн. осіб. У 1944 році у Нью-Йорку вийшла ще одна книга Вільяма Чемберліна «Україна: пригнічена нація».

«Не було в історії людства катастрофи таких величезних розмірів, яка привернула б таку малу увагу міжнародного світу... Голод був інструментом національної політики більшовиків, вжитим свідомо як останній засіб зломити опір

українського селянства проти системи».

Улас Самчук (1905–1987) – український письменник. У 1934 році Самчук завершує роботу над романом «Марія» – першим художнім твором на тему Голодомору, який має посвяту «Матерям, що загинули голодною смертю на Україні в роках 1932–1933». Жах жінки у голодні роки полягав у тому, що вона ніяк не могла зарадити стражданням дитини, яка повільно угасала на її очах, і частіше за все помирала першою. В Україні роман вийшов лише у 1991 році.

«Марія стоїть над дитиною і думає: «Вмреш, дитинко. На широкому світі немає вже для тебе трошечки хліба... Зовсім трошечки хліба...»

Андрей Шептицький (1865–1944) – митрополит Української греко-католицької церкви. 24 липня 1933 року разом із вищим духовенством церкви він проголосує відозву «Україна в передсмертних судорогах». У ній закликає християн усього світу поширювати правду про Голодомор в Україні і надавати допомогу голодуючому українському народові. Пастирське послання зачитали у греко-католицьких церквах як в Галичині, так і поза її межами. Про нечуваний злочин у радянській Україні митрополит поінформував Ватикан. Наступного дня після оголошення відозви 35 українських громадських організацій і партій об'єдналися в Український громадський комітет рятунку України, який став координатором допомоги голодуючим. Утім, радянська влада від будь-якої зовнішньої допомоги відмовлялася, приховуючи факт геноциду в Україні.

«Усі радіостанції просимо рознести наш голос цілому світові: може дійде він і до убогих хатин конаючих з голоду селян».

Мілена Рудницька (1892–1976) – громадська активістка, депутат польського Сейму, переговорник, автор статей на тему Голодомору. Мілена стала неофіційним послом. За допомогою офіційних і приватних зустрічей із представниками різних країн світу та керівників неурядових установ намагалася змінити суспільну думку і вплинути на Радянський Союз. Ці сподівання ґрунтувалися на винесенні питання про голод на розгляд Ліги Націй і допомогу Міжнародного Червоного хреста. Рудницькій вдалося приватно провести зустріч із Головою Ради Ліги Націй – Прем'єр-міністром і міністром закордонних справ Норвегії доктором Йоганом Людвігом Мовінкелем. Останньому були передані матеріали про голод одразу від кількох міжнародних і українських організацій.

«Великий Голод був найбільшою катастрофою, яку Україна пережила – як щодо кількості жертв, так і щодо людських страждань».

Йоган Людвіг Мовінкель (1870–1943) – Прем'єр-міністр Норвегії, Президент Ради Ліги Націй у 1933 році, який виніс питання Голодомору на розгляд Ради Ліги Націй. Успішний бізнесмен, прихильник економічного об'єднання європей-

ських країн на основі зони вільної торгівлі. Один із предтеч Європейського Союзу. Противник нацистів. У 1933 році йому були передані матеріали про голод одразу від кількох українських і міжнародних організацій. Такий дипломатичний хід переконав його пролобіювати українське питання. Втім, зусилля Мовінкеля не увінчалися успіхом. 29 вересня 1933 року в Женеві відбулося засідання Ради Ліги Націй за участі 14 держав. Мовінкель чотири рази брав слово, щоб переконати представників країн-учасниць у важливості допомоги жителям радянської України. Однак його заклик не був підтриманий. Постійні члени Ради Великобританія, Франція, Японія висловилися проти. Врешті-решт вирішено передати українську справу на розгляд Міжнародного комітету Червоного хреста, який у свою чергу звернувся до радянського уряду з пропозицією дати згоду на організацію міжнародної допомоги для голодуючих. У грудні 1933 року з Москви надійшла відповідь, що жодного голоду в УСРР і Північному Кавказі немає.

«Ідеться про життя мільйонів. Тому я не міг мовчати».

Нестор Білоус (1889–1972) – колгоспний сторож із Харківщини (с. Леб'язьке), свідок Голодомору, автор щоденника. Щоденник вів із 1911 року, хоча мав всього три класи церковно-парафіяльної школи. Брав участь у Першій світовій війні. Пережив голод 1921–1922 років і Голодомор 1932–1933 років, жахливі реалії якого описав простою мовою. На початку серпня 1937 року Нестора було заарештовано, а через кілька місяців засуджено на 6 років ув'язнення у ГУЛАГу за статтею 54–10 Карного кодексу УРСР – «контрреволюційна діяльність, спрямована на підрив колгоспного ладу». Білоуса визнали винним у тому, що він «неоднократно в розговорах с членами колхоза «Красный колос» проводил контрреволюционную агитацию и вел дневник, куда записывал свои контрреволюционные мысли». 30 липня 2008 року Харківська обласна прокуратура переглянула справу Нестора Білоуса і на підставі ст. 1 Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» винесла рішення про його повну реабілітацію.

8.05.1933 рік: «Почалася тепла погода і сходять всі посіви...»

Колгоспи сіють... Люди мруть з голоду...»

Марко Желізняк (1893–1982) – селянин-фотоаматор із села Удачне на Донеччині. Село від початку 1920-х мало свого фотолітописця. Він знімав усе: від першого трактора в Удачному до страхітливих подій Голодомору. Камера Желізняка зафіксувала розкуркулення та відбирання хліба. Зберігши знімки, він лише після смерті Сталіна написав коментарі до них. Наприклад, на фото дітей 33-го року він написав: «Здобутки колективізації...»

«Що сьогодні є рядовий знімок, те завтра буде історією».

Олександра Радченко (1896–1965) – вчителька із Харкова, свідок Голодомору, автор щоденника, в якому описала перебіг тих страшних подій. Мала трьох дочок – Елду, Віру, Діну. Сім'я пережила Голодомор, Великий терор та Другу світову війну.

Олександрі було заарештовано в серпні 1945 року. При обшуку вилучено сім зошитів – щоденників 1926–1945 років. Три з них було знищено слідчими.

П'ять–шість зошитів спалили діти Олександрі Миколаївни, побоюючись арешту та намагаючись допомогти матері, яка була під слідством. Комуністичний суд виніс жорстокий вирок – 10 років ГУЛАГу. Олександра Радченко повернулася в Україну лише в серпні 1955 року, після відбуття повного терміну ув'язнення. 23 липня 1991 року Олександрі Радченко посмертно реабілітували. Матеріали слідства, разом із щоденниками віднайдено лише у 2001 році.

«Щоденник я присвятила своїм дітям, щоб вони літ за 20 прочитали й побачили, як страждає і стогнає народ, який був жахливий голод, якими жорстокими методами будували соціалізм».

Віктор Кравченко (1905–1966) – колишній радянський функціонер, автор книг «Я обрав свободу» і «Я обираю справедливість». У 1944-у зумів втекти на Захід та опублікувати бестселер «Я обрав свободу», де описав колективізацію, Голодомор, Великий терор, свідком яких був. У цей самий час Міністерство державної безпеки СРСР організувало міжнародну кампанію із дискредитації Кравченка. Тривалий судовий розгляд, що проходив від 24 січня до 22 березня 1949 року в Парижі, був названий «процесом століття» через кількість залучених свідків з обох боків. Від Кравченка це були переважно безпосередні свідки злочинів комуністичної системи. Захист спирався на свідчення відомих осіб. Суд став на бік Кравченка і присудив йому компенсацію в розмірі 50 тис. франків.

«На полі бою люди помирають швидко, вони стріляють у відповідь, їх підтримують побратими і почуття обов'язку. Тут я побачив людей, що помирали на самоті, повільно, помирали страхітливо, безцільно, без надії, що їх жертва виправдана. Вони потрапили в пастку і залишились там помирати від голоду, кожен у власному домі, за політичним рішенням, прийнятим у далекій столиці за столами для нарад і банкетів. Не було навіть розради від неминучості щоб полегшити жах».

Рафаель Лемкін (1900–1959) – американський юрист, автор статті «Радянський геноцид в Україні», книги «Правління Осьових сил в окупованій Європі». Саме він уперше застосував термін «геноцид», визначивши його як «координоване планування різних дій, спрямованих на знищення основоположних основ життя національних груп, з метою повного винищення цих груп». За допомогою його зусиль термін «геноцид» було додано до переліку звинувачень проти найвищого командування нацистів. Він був одним із авторів резолюції Генеральної Асамблеї ООН – Конвенції про запобігання та покарання злочинів геноциду, де було надано остаточне визначення геноциду в юридичних термінах.

«Голодомор є класичним прикладом радянського геноциду, найдовшого й наймасштабнішого експерименту з русифікації, а саме – винищення української нації».

Роберт Конквест (1917–2015) – американський історик-радянолог, автор книги «Жива скорботи» – найгрунтовнішої наукової праці про Голодомор.

«Жнива скорботи» з'явилися у 1986 році у престижному Oxford University Press й до сьогодні залишаються найвідомішою у світі працею про Україну. Висновок автора полягає в тому, що селянство підрадянської України стало жертвою страхітливого експерименту – «терору голодом». У 1993 році книга «Жнива скорботи» вийшла друком і в Україні. 2005-го її автор нагороджений найвищою цивільною нагородою у Сполучених Штатах Америки – Президентською медаллю Свободи. Президент України Віктор Ющенко за вагомий особистий внесок у дослідження голодоморів в Україні у 2005 році нагородив орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня.

«Суд історії не може оголосити іншого вироку радянському режимові, крім кримінальної відповідальності».

Мейс Джейс (1952–2004) – американський історик, Голова Комісії Конгресу США зі збору свідчень очевидців голоду, автор багатьох публікацій про Голодомор.

У результаті роботи Комісії зі збору свідчень опубліковано тритомник майже двох сотень усних свідчень про голод в Україні. В нашій країні ці матеріали перекладані у 2008 році.

1993 року Джеймс Мейс переїхав до України. Працював у Києво-Могилянській академії, займався політологією і дослідженням Голодомору. Він характеризував українське суспільство як постгеноцидне: «Це глибоко травмований, зраний організм, який щосили намагається забути про жахи минулого...». Саме Мейс запропонував запалити свічки в знак пам'яті про померлих: «...щоб прості українці запалили в цей день у вікнах свічки – вони стануть поминальними свічками за батьками, дідами, прадідами, вони освітять майбутнє без жертв, без насильства, без жахів». 26 листопада 2005 року його нагороджено орденом князя Ярослава Мудрого II ступеня (посмертно).

«Мені судилася така доля, що ваші мертві вибрали мене. Не можна займатися історією голокосту та не стати хоч би напівевреєм, як не можна займатися історією голодомору й не стати хоча б напівукраїнцем».

Володимир Маняк та його дружина Лідія Коваленко-Маняк – відомі українські громадсько-політичні діячі, публіцисти, журналісти. Вони перші в радянській Україні почали досліджувати Голодомор. З 1987-го зібрали документи та свідчення понад 1000 очевидців геноциду й у 1991 році видали «33-й: Голод: Народна Книга-Меморіал». у 1993 році подружжю Маняків посмертно присуджено Державну премію України імені Т. Шевченка за вагомий внесок у дослідження голодоморів в Україні, привернення уваги міжнародної спільноти до визнання Голодомору 1932–1933 років в УРСР актом геноциду Українського народу, активну громадянську діяльність щодо вшанування пам'яті жертв трагедії.

«Хай ця гірка Книга, народжена після десятиліть безмолвства, ляже першим каменем у підмурок всенародного пам'ятника трагічної історії українського народу. Ми прагнемо відродження українського народу взагалі і головного носія українства – селянина, зокрема. Відродження можливе лише тоді, коли народ не втратив свою пам'ять».

Голодомор у художній літературі

1. **Барка В.** Жовтий князь: Роман / Передм. М. Жулинського. – К.: Київська правда, 2003.– 319 с.
2. **Бедзик Ю.** Гіпсова лялька: Роман / Ю. Бедзик. – К.: Юг, 2004.– 288 с.
3. **Гуцало Є.** Сльози Божої матері: Повісті / Є. Гуцало. – К.: Молодь, 1990.– 264 с.
4. **Мак О.** Каміння під косою: Повість. Худож. О. Коваль: 2-ге вид. – К.: Глобус, 1994.– 126.
5. **Руденко М.** Хрест: поема / М. Руденко. – К., 1996.
6. **Самчук У.** Марія: Хроніка одного життя. Роман / У. Самчук. – К., 2000–189 с.
7. **Самчук У.** Темнота / У. Самчук.– 1957.

Корисні Інтернет-посилання:

1. **Електронний архів Голодомору:** зведений реєстр архівних документів:
<http://www.archives.gov.ua/Sections/Famine/Publicat/>
2. **Спеціальний проект сайту «Історична правда»** – «Голодомор 1932–1933»:
<http://www.istpravda.com.ua/themes/holodomor/>
3. **Сайт Голодомор 1932–1933 Харківська область:**
<http://www.golodomor.kharkov.ua/>
4. **Голодомор 1932–1933.** Опис колекції документів ГДА Служби безпеки України на офіційному сайті СБУ:
http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=49757&cat_id=53076
5. **Розділ офіційного сайту Державного комітету архівів України:**
<http://www.archives.gov.ua/Sections/Famine/>
6. **Сайт Українського інституту національної пам'яті:**
<http://www.memory.gov.ua/holodomor-commemoration-news>
7. **Український науковий інститут Гарвардського університету.** Проект. Мапа. Великий голод:
<http://gis.huri.harvard.edu/the-great-famine/about-the-great-famine-project.html>
8. **Спеціальний розділ офіційного веб-порталу Державного комітету архівів України,** присвячений Голодомору:
<http://www.archives.gov.ua/Sections/Famine/index.php>
9. **Пам'ятники** жертвам Голодомору в Україні:
<http://www.holodomor-monuments.org>
10. **Меморіал** пам'яті жертв голодоморів в Україні в Києві:
<http://www.memorialholodomors.org.ua>
11. **Веб – сайт** Геноцид Голодом:
<http://www.holodomoreducation.org/index.php/id/158/lang/ua>
12. **Енциклопедія** голодомору 1932–1933 років в Україні:
http://www.history.org.ua/?discussion&nazva=_enhld_

Перелік художніх і документальних фільмів про Голодомор

Художні фільми:

1. «Голод-33», за мотивами роману Василя Барки «Жовтий князь», реж. О. Янчук, 1991, кіностудія імені О. Довженка, Україна.
2. «Поводир», реж. О. Санін, 2014, студія «Prontofilm», Україна.
3. «Маленьке життя», реж. О. Жовна, 2008, кінокомпанія «Група компаній Фокстрот», Україна.

Документальні фільми:

1. «Жнива розпачу», реж. С. Новицький, Ю. Луговий, 1984, Канада.
2. «Під знаком біди», реж. К. Крайній, 1990, «Київнаукфільм», Україна.
3. «Українська ніч 33-го», у 4-х частинах («Страх», «Жах», «Гільйотина», «Справа Грушевського»), реж. В. Георгієнко, 1994–1998, «Укртелефільм», Україна,
4. «Час темряви», реж. С. Дудка, 2003, «Укртелефільм», Україна.
5. «33-й. Свідчення очевидців», реж. М. Лактіонов-Стезенко, 1989, Українська студія хронікально-документальних фільмів, Об'єднання «Імпульс», Україна.
6. «Голодомор. Україна, ХХ століття: Технологія геноциду», реж. В. Дерюгін, 2005, Фонд «Україна 3000», НТКУ, Україна.
7. «Свіча Джеймса Ернеста Мейса», реж. Н. Сущева, 2008, агенція «Стожари», Україна.
8. «Хлібна гільйотина», реж. І. Кобрин, 2008, студія «Телеком», Україна.
9. «Живі», реж. С. Буковський, 2008, кіностудія «Листопад фільм», Україна.
10. «Жорна», реж. Г. Гін, 2008, студія «МедіаПорт», Харків, Україна.
11. «Закляття безпам'ятства. Голодомор 1932–33 років на Луганщині», реж. О. Крамаренко, 2009, Україна.
12. «О горе, це ж гості до мене», реж. П. Фаренюк, 1989, Українська студія хронікально-документальних фільмів, Україна.
13. «Великий голод», реж. Е. Лозовий, П. Овечкін, 2005, студія 1+1, Україна.
14. «Незнаний голод», реж. Т. Гукало, 2003, кінокомпанія «Комітет дослідження українського Голодомору», Канада.
15. «Україна. Забута історія – Голодомор. Влада варта смерті», реж. А. Романді, 2011, телеканал «Мега», Україна.

Постанова Верховної Ради України «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2016 році» віг 2 лютого 2016 року № 971-VIII

З метою консолідації та розвитку історичної свідомості Українського народу, збереження національної пам'яті та належного відзначення і вшанування пам'ятних дат і ювілеїв Верховна Рада України **постановляє**:

1. Урочисто відзначити на державному рівні у 2016 році пам'ятні дати і ювілеї згідно з <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/971-19-n23> додатком.

2. Рекомендувати Кабінету Міністрів України:
забезпечити відзначення у 2016 році на державному рівні пам'ятних дат і ювілеїв згідно з додатком;

у місячний термін з дня прийняття цієї Постанови утворити організаційний комітет з відзначення у 2016 році пам'ятних дат і ювілеїв, розробити та затвердити плани заходів з відзначення пам'ятних дат і ювілеїв 2016 року, вирішити питання щодо їх фінансового та матеріально-технічного забезпечення.

3. Рекомендувати Міністерству освіти і науки України:
забезпечити проведення у середніх та вищих навчальних закладах уроків, виховних годин, «круглих столів», науково-практичних конференцій, інших тематичних заходів, приурочених до пам'ятних дат і ювілеїв 2016 року;

включити теми, присвячені пам'ятним датам і ювілеям 2016 року, до переліку тем конкурсів Малої академії наук України, рефератів, курсових та дипломних робіт у вищих навчальних закладах.

4. Рекомендувати Міністерству культури України забезпечити організацію у закладах культури тематичних виставок, експозицій, присвячених пам'ятним датам і ювілеям 2016 року.

5. Рекомендувати Міністерству закордонних справ України подати у 2016 році пропозиції щодо включення найбільш визначних пам'ятних дат і ювілеїв 2018 та 2019 років до Календаря пам'ятних дат, до відзначення яких ЮНЕСКО приєднуватиметься протягом 2018–2019 років.

6. Рекомендувати Державному комітету телебачення і радіомовлення України організувати тематичні теле- і радіопередачі, присвячені пам'ятним датам і ювілеям 2016 року, та сприяти висвітленню державними засобами масової інформації заходів, що проводитимуться у зв'язку з їх відзначенням.

7. Рекомендувати органам місцевого самоврядування розробити та затвердити з урахуванням пропозицій Українського інституту національної пам'яті переліки пам'ятних дат і ювілеїв 2016 року, що відзначатимуться на місцевому рівні.

8. Запропонувати:

Національному банку України виготовити і ввести в обіг ювілейні монети, присвячені пам'ятним датам і ювілеям 2016 року;

Українському державному підприємству поштового зв'язку «Укрпошта» видати поштові конверти і поштові марки, присвячені пам'ятним датам і ювілеям 2016 року.

9. Контроль за виконанням цієї Постанови покласти на Комітет Верховної Ради України з питань культури і духовності.

10. Ця Постанова набирає чинності з дня її прийняття.

Додаток до Постанови Верховної Ради України від 2 лютого 2016 року № 971-VIII

ПАМ'ЯТНІ ДАТИ ТА ЮВІЛЕЇ 2016 РОКУ

Цього року на державному рівні відзначатимуться такі пам'ятні дати та ювілеї:

I. Відомих подій в Україні:

525 років з часу виходу у світ перших друкованих староукраїнською мовою книжок у Кракові Ш. Фіолем («Осьмогласник», «Часословець», «Тріюдь цвітна» для церковного вжитку) (1491);

450 років з часу укладення Другого Литовського статуту (1566);

440 років з часу заснування першого вищого навчального закладу України та Східної Європи – Острозької слов'яно-греко-латинської академії (нині – Національний університет «Острозька академія») (1576);

425 років з часу початку повстання Криштофа Косинського (1591–1593);

400 років з часу першої писемної згадки про місто Умань (1616);

400 років з часу заснування міста Суботина (1616);

200 років з часу виходу в місті Харкові «Українського вісника», першого в Україні літературно-художнього журналу (01.1816);

150 років з часу заснування Київської публічної бібліотеки (нині – Національна парламентська бібліотека України) (03.03.1866);

125 років з часу утворення Братства тарасівців (1891);

100 років з часу заснування Дослідної станції лікарських рослин Інституту агроекології і природокористування Національної академії аграрних наук України (1916);

100 років з часу створення Панфільської дослідної станції Національного наукового центру «Інститут землеробства Національної академії аграрних наук України» (1916);

100 років з часу заснування у місті Києві «Молодого театру» під керівництвом Леся Курбаса (05.1916);

100 років з часу боїв за гору Лисоня за участю легіону Українських січових стрільців (08–09.1916);

100 років з часу заснування Вищих жіночих курсів у місті Катеринославі (нині – Дніпропетровська медична академія) (09.1916);

100 років з часу відкриття Чернігівського учительського інституту (нині – Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г.Шевченка) (09.1916);

95 років з часу заснування Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (01.03.1921);

80 років з часу заснування Інституту історії України Національної академії наук України (1936);

70 років з часу заснування Конструкторського бюро під керівництвом О. Антонова (нині – державне підприємство «Антонов») (1946);

70 років з часу заснування Київського національного торговельно-економічного університету (1946);

40 років з дня утворення Української гельсінської групи (09.11.1976);

25 років з дня проголошення незалежності України (24.08.1991);

20 років з дня прийняття Конституції України (28.06.1996);

2 роки з дня проведення мітингу кримських татар у місті Сімферополі на підтримку територіальної цілісності України (26.02.2014);

2 роки з дня звільнення міста Маріуполя від проросійських терористів (13.06.2014).

II. Видатних особистостей:

370 років з дня народження Івана Скоропадського (бл.1646–1722), гетьмана Лівобережної України (1708–1722);

330 років з дня народження Атанасія Шептицького (1686–1746) (світське ім'я – Антоній), предстоятеля Української греко-католицької церкви, митрополита Київського;

300 років з дня народження Матвія Значко-Яворського (бл.1716–1809), православного церковного діяча, архімандрита;

150 років з дня народження Соломона Франкфурта (1866–1954), вченого, агронома;

130 років з дня народження Валентина Садовського (1886–1947), вченого, економіста, журналіста, громадського діяча, члена Центральної Ради;

130 років з дня народження Андрія Гулого-Гуленка (1886–1926), українського військового діяча, генерал-хорунжого Армії УНР, повстанського отамана;

4 січня – 200 років з дня народження Осипа Шухевича (1816–1870), українсько-галицького католицького священика, письменника, перекладача, громадського діяча;

6 січня – 130 років з дня народження Олекси Алмазова (1886–1936), генерал-хорунжого Армії УНР, учасника Першого зимового походу;

31 січня – 90 років з дня народження Ніни Строкатої-Караванської (1926–1998), громадського діяча, політв'язня, члена Української гельсінської групи;

4 лютого – 90 років з дня народження Галини Кальченко (1926–1975), скульптора, народного художника УРСР;

4 лютого – 80 років з дня народження Бориса Мозолевського (1936–1993), вченого, археолога;

7 лютого – 110 років з дня народження Олега Антонова (1906–1984), вченого, авіаконструктора;

14 лютого – 150 років з дня народження Миколи Василенка (1866–1935), історика, громадського, державного діяча, президента ВУАН, члена Центральної Ради, голови Ради Міністрів, міністра закордонних справ і народної освіти Ради Міністрів Української Держави;

18 лютого – 160 років з дня народження Софії Русової (1856–1940), вченого, педагога, громадського діяча, засновниці українських жіночих організацій, члена Центральної Ради;

3 березня – 120 років з дня народження Івана Паторжинського (1896–1960), оперного співака, педагога, народного артиста СРСР;

7 березня – 80 років з дня народження Ярослава Ісаєвича (1936–2010), вченого, історика, бібліографа;

9 березня – 130 років з дня народження Георгія Нарбута (1886–1920), художника-графіка, автора перших українських банкнот і поштових марок;

11 березня – 200 років з дня народження Олександра Афанасьєва-Чужбинського (справжнє прізвище – Афанасьєв) (1816–1875), письменника, історика, фольклориста;

18 березня – 120 років з дня народження Надії Суровцової (1896–1985), громадської діячки, політв'язня, журналістки;

19 березня – 100 років з дня народження Олени Компан (1916–1986), вченого, історика;

21 березня – 120 років з дня народження Василя Недайкаші (1896 – після 1965), командира куреня Низових запорожців Армії УНР;

25 березня – 120 років з дня народження Бориса Монкевича (1896–1971), сотника Армії УНР, військового історика;

7 квітня – 140 років з дня народження Іларіона Свенцицького (1876–1956), вченого, філолога, музейного діяча, мистецтвознавця;

16 квітня – 90 років з дня народження Бориса Возницького (1926–2012), вченого, музейного діяча, мистецтвознавця, директора Львівської галереї мистецтв, Героя України;

24 квітня – 170 років з дня народження Івана Верхратського (1846–1919), мовознавця, фольклориста, письменника;

5 травня – 180 років з дня народження Сидора Воробкевича (1836–1903), письменника, священика, композитора, педагога, редактора часописів «Руська хата», «Буковинська зоря»;

9 травня – 80 років з дня народження Юрія Ілленка (1936–2010), кінорежисера, оператора, сценариста, педагога, народного артиста України;

7 червня – 100 років з дня народження Петра Дужого (1916–1997), політичного діяча, члена ОУН, публіциста;

7 червня – 90 років з дня народження Анатолія Базилевича (1926–2005), графіка, народного художника України;

8 червня – 90 років з дня народження Ірини Сенік (1926–2009), політв'язня, члена ОУН, члена Української гельсінської групи;

- 25 червня – 130 років з дня народження Івана Крип'якевича (1886–1967), вченого, історика;
- 4 липня – 150 років з дня народження Сергія Дельвіга (1866–1944), військового діяча, генерал-полковника Армії УНР;
- 12 липня – 140 років з дня народження Сергія Уточкіна (1876–1916), льотчика-випробувача;
- 12 липня – 100 років з дня народження Людмили Павличенко (1916–1974), снайперки часів Другої світової війни, Героя Радянського Союзу;
- 17 липня – 170 років з дня народження Миколи Миклухо-Маклая (1846–1888), етнографа, географа;
- 19 липня – 140 років з дня народження Володимира Чехівського (1876–1937), громадського, політичного та державного діяча, члена Центральної Ради, прем'єр-міністра УНР;
- 21 липня – 110 років з дня народження Олени Теліги (справжнє прізвище – Шовгенів) (1906–1942), письменниці, громадського та політичного діяча;
- 25 липня – 150 років з дня народження Модеста Левицького (1866–1932), письменника, публіциста, політичного діяча;
- 31 липня – 70 років з дня народження Володимира Шевченка (1946–2012), артиста цирку, дресирувальника хижаків, народного артиста УРСР;
- 5 серпня – 150 років з дня народження Володимира Леонтовича (1866–1933), письменника, громадського діяча, члена Центральної Ради, міністра земельних справ у Раді Міністрів Української держави;
- 9 серпня – 130 років з дня народження Олександра Тисовського (1886–1968), вченого, педагога, основоположника і організатора «Пласту»;
- 15 серпня – 150 років з дня народження Олександра Дедюліна (1866–1924), вченого, засновника вітчизняної імунобіології, організатора української ветеринарної служби;
- 18 серпня – 180 років з дня народження Олександра Кониського (1836–1900), письменника, публіциста, перекладача, громадського діяча, вченого, автора духовного гімну «Молитва за Україну» («Боже великий, єдиний, нам Україну храни»);
- 27 серпня – 160 років з дня народження Івана Франка (1856–1916), письменника, вченого, громадського діяча;
- 18 вересня – 175 років з дня народження Михайла Драгоманова (1841–1895), вченого, історика, літературознавця, фольклориста, публіциста, громадського діяча;
- 21 вересня – 150 років з дня народження Олексія Галкіна (1866–1942), генерал-полковника, начальника Генштабу Армії УНР, військового міністра УНР;
- 29 вересня – 150 років з дня народження Михайла Грушевського (1866–1934), вченого, історика, політичного та державного діяча, голови Центральної Ради;
- 2 жовтня – 110 років з дня народження Івана Багряного (1906–1963), письменника, громадського та політичного діяча;

6 жовтня – 140 років з дня народження Сергія Єфремова (1876–1939), вченого, літературознавця, політичного та державного діяча, публіциста;

7 листопада – 80 років з дня народження Миколи Вінграновського (1936–2004), поета, сценариста, режисера, актора;

8 листопада – 80 років з дня народження Надії Світличної (1936–2006), журналіста, публіциста, політв'язня, члена Української гельсінської групи;

24 листопада – 210 років з дня народження Олекси Стороженка (1806–1874), письменника, етнографа;

26 листопада – 210 років з дня народження Пилипа Морачевського (1806–1879), письменника, педагога, філолога, першого перекладача Нового Заповіту українською мовою;

13 грудня – 160 років з дня народження Миколи Садовського (справжнє прізвище – Тобілевич) (1856–1933), актора, режисера, одного із основоположників українського професійного театру;

18 грудня – 140 років з дня народження Петра Холодного (1876–1930), вченого, хіміка, художника, громадського діяча, педагога, міністра освіти УНР;

28 грудня – 150 років з дня народження Данила Заболотного (1866–1929), вченого, мікробіолога, епідеміолога, президента ВУАН;

29 грудня – 140 років з дня народження Миколи Стражеска (1876–1952), вченого, лікаря-терапевта;

31 грудня – 420 років з дня народження Петра Могили (1596–1647), церковного та політичного діяча, педагога, митрополита Київського, Галицького і всієї Русі.

III. Днів скорботи і пам'яті:

90 років з дня вбивства Симона Петлюри (25.05.1926);

75 років з часу масових розстрілів політичних в'язнів на Західній Україні (06–07.1941);

75 років від знищення гітлерівцями євреїв Києва (29–30.09.1941) – початку масових розстрілів у Бабиному Яру ромів, військовополонених, членів ОУН в часи нацистської окупації.

**Інфографіки Українського інституту національної пам'яті
до відзначення пам'ятних дат**

22 СІЧНЯ В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

**сднність, окроплена кров'ю
героїв на Євромайдані**

1918

ЧЕТВЕРТИЙ УНІВЕРСАЛ

Проголошення незалежності УНР

1919

ДЕНЬ СОБОРНОСТІ

На Софійській площі Києва урочисто проголошено об'єднання
Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) та Української Народної Республіки (УНР).

1990

ЖИВИЙ ЛАНЦЮГ «УКРАЇНСЬКА ХВИЛЯ»

Напередодні Дня Соборності у неділю, 17 лютого, відбувся Живий ланцюг, сполучаючи Київ, Львів та Вінницю-Брацлавку.

2014

ЄВРОМАЙДАН: КРИВАВИЙ ДЕНЬ СОБОРНОСТІ

На площі Грушевського у Києві заклали перший камені Нобілівської Софії.

Сергія Нігойан

Микхаïло Журавський

Роман Сенік

Олександр Бабера

ВИГОТОВЛЕННЯ: 21.01.2016

Дружина ІМРЕ КИНАТІС-КАМІ

Січень – лютий 1918 р.

Мирні переговори у Брест-Литовську (Бересті) між представниками блоку Центральних держав, більшовицької Росії та країн, що здобули незалежність після розпаду Російської імперії

Січневе повстання 29 січня – 4 лютого 1918 р.

Більшовицький заколот у Києві

ГЕРОЇЧНИЙ БІЙ ПІД КРУТАМИ ТА ПРИДУШЕННЯ ЗАКОЛОТУ В КИЄВІ
ДАЛИ ЗМОГУ ЦЕНТРАЛЬНІЙ РАДІ ВИГРАТИ ЧАС І ПІДПИСАТИ

БЕРЕСТЕЙСЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР (9 ЛЮТОГО 1918 р.)

УКРАЇНСЬКА
НАРОДНА РЕСПУБЛІКА

НІМЕЧЧИНА

АВСТРО-
УГОРЩИНА

ТУРЕЧЧИНА

БОЛГАРІЯ

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ

1

УНР визнана незалежною державою

Успіхи української дипломатії призвели до фактичного визнання незалежності УНР з боку Радянської Росії у Брестському мирному договорі (3 березня 1918 р.)

2

Вихід України з Першої світової війни

3

Визначався західний кордон України

4

Взаємна відмова від репарацій

5

Німеччина й Австро-Угорщина погодилися надати військову допомогу УНР – до кінця квітня вся територія України була звільнена від більшовиків

19 березня 1918 р. 28 загиблих крутян перепоховані на Аскольдовій могилі у Києві

*На Аскольдовій могилі
Поховали їх —
Тридцять мучнів українців.
Славних, молодих...*

*На Аскольдовій могилі
Український цвіт! —
По кривавій по дорозі
Нам іти у світ.*

ПАВЛО ТИЧИНА
1918

ВІТАЛІЙ КАЛІНІЧЕНКО
2013

*Ми навіки пам'ятатимемо ранкове небо.
Ми ніколи не забудемо всі наші мрії.
Пам'ятатимемо завше коханий погляд.
І навіки проклинатимемо клятві війни.*

*Відлітай, душе, неси спокуту.
Відлітай плаєм, пам'ятай Крути.*

СРІБНЯ ЗЕМЛЯ

ТРЕТЯ СПРОБА УТВЕРДИТИ
НЕЗАЛЕЖНІСТЬ У XX СТОЛІТТІ

**15 БЕРЕЗНЯ
1939 РОКУ**

було проголошено незалежність Карпатської України.
Це наступна спроба відновити
суверенітет після Української
державності 1917-1921 років.

11 094 км²
територія

544 000 осіб
населення

■ **75,9%** – українці
■ **4,75%** – угорці
■ **12,8%** – євреї
■ **3,2%** – чехи й словаки
■ **1,8%** – німці

ХРОНІКА СТАНОВЛЕННЯ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

21 СІЧНЯ 1919 Р. – Всенародні збори у Хусті підтримали приєднання Закарпаття до Української Народної Республіки зі столицею в Києві.

10 ВЕРЕСНЯ 1919 Р. – за умовами Сен-Жерменського договору між країнами-переможцями у Першій світовій війні та Австрією Закарпаття під назвою Підкарпатська Русь увійшло до складу Чехо-Словацької республіки.

11 ЖОВТНЯ 1938 Р. – Уряд Чехо-Словащини надав автономію Підкарпатській Русі, невдовзі її офіційною назвою стала Карпатська Україна, а уряд очолив отець Августин Волошин.

2 Листопада 1938 Р. – Перший Віденський арбітраж передав до складу Угорщини південно-західну частину Закарпаття з Ужгородом, Мукачевим та Береговим. Автономний уряд перейшов до Хуста.

9 Листопада 1938 Р. – у Хусті засновано напіввійськову Організацію народної оборони «Карпатська Січ».

12 лютого 1939 Р. – вибори до Союму (парламенту) Карпатської України. Перемогло Українське національне об'єднання, яке підтримувало А. Волошину.

14 березня 1939 Р. – за згодою Німеччини угорська армія розпочинає наступ на Карпатську Україну.

15 вересня 1939 Р. – Сойм Карпатської України проголосив державну самостійність, прийняв Конституцію й обрав президентом Августина Волошину.

Державна мова –
українська

Прапор

Герб

Гімн
«Ще не вмерла
Україна»

ОЧІЛЬНИКИ

Президент
Августин Волошин

Голова Союму
Августин Штефан

Прем'єр-міністр
Юліан Ревай

Головний командант
Карпатської Січі
Дмитро Климплуш

Керівництво Карпатської України з Августином Волошиним у центрі

Святковий мітинг до 20-річчя Акту Злуки УНР і ЗУНР, 22 січня 1939 р.

БОРТЬОБА КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ ПРОТИ УГОРСЬКОЇ АГРЕСІЇ – ПЕРШИЙ ВИПАДОК ЗБРОЙНОГО ОПОРУ ГІТЛЕРІВСЬКИМ ПЛАНАМ З ПЕРЕКРОЮВАННЯ КОРДОНІВ У ЄВРОПІ НАПЕРЕДОДНІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Січовики

Члени головної команди Карпатської Січі під час зустрічі біля будівлі Організації народної оборони «Карпатська Січ»

Агітка січовиків

Засновниці жіночої сотні Карпатської Січі Стефанія Тисовська та Марія Химинець

Території, які відійшли до Угорщини згідно з 1-м Віденським арбтражем

14-18 БЕРЕЗНЯ 1939 РОКУ

> 20 великих і малих боїв з угорськими військами

УГОРСЬКІ СИЛИ

«КАРПАТСЬКА ГРУПА»

генерал-лейтенант Ференц Сомбаттеї

18 000 бійців

УКРАЇНСЬКІ СИЛИ

НАЦІОНАЛЬНА ОБОРОНА
КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

полковник армії УНР Сергій Єфремов

1 500 бійців

VS

ЧЕХО-СЛОВАЦЬКІ СИЛИ

12-А СІВІТІД

генерал Олег Сватека

2 БАТАЛЬЙОНИ
ПРИКОРДОННОЇ ОХОРОНИ

2 700 бійців

ГОЛОВНІ БОЇ

14 ВЕРЕСНЯ 1939 Р. – біля Горонди і Страбичова на Мукачівщині.

15-16 ВЕРЕСНЯ 1939 Р. – оборона Кам'яниці, Невілького, Перечина, Малого Березного та Мирчі на Перечинщині.

16 ВЕРЕСНЯ 1939 Р. – найбільший бій поблизу Хуста на Красному полі.

Бої за Севлюш, Велику Копаню, Королево, Веряцю, Сільце, Іршаву.

72 вбитих, **144** поранених,

4 зниклих безвісти, **2** полонених

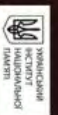
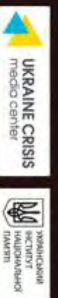

1 500 січовиків убитими і зниклими безвісти

4 500 УКРАЇНСЬКИХ ПАТРІОТІВ СТАЛИ
ЖЕРТВАМИ УГОРСЬКОГО ТЕРОРУ

Партизанська боротьба січовиків проти угорської окупації тривала до **травня**, а подєкуди – середини **вересня 1939 р.**

**2016 – РІК УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ.
З 1991-ГО – НАЗАВЖДИ.**

МІЖ ДВОХ ВОГНІВ

Україна в Другій світовій війні

Український інститут національної пам'яті

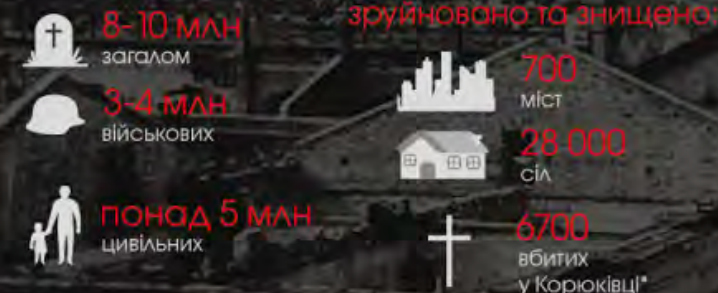
UKRAINE CRISIS MEDIA CENTER

Design: Alex Guzenko

Хронологія війни

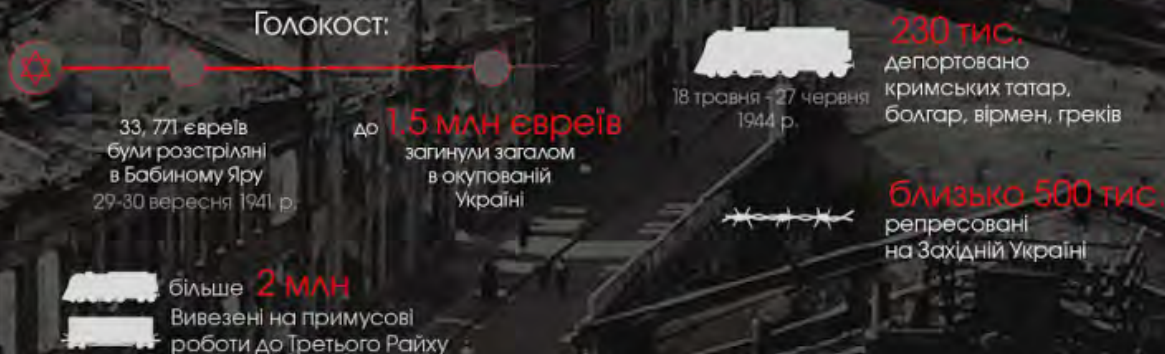

Втрати України у Другій світовій війні

* найбільше в Європі поселення, знищене нацистами під час каральної операції

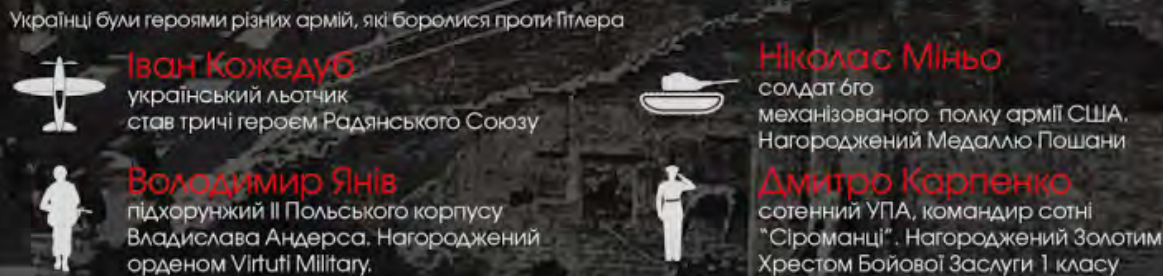
Жертви репресій після вигнання нацистів

Внесок у перемогу над нацизмом

Видатні постаті

УПА

Український інститут національної пам'яті

UKRAINE CRISIS media center

Design: Artem Davydenko

український визвольний рух 1940–1960-х років

ГОЛОВНІ КОМАНДИРИ

Підполковник Василь Івахів «Сом» (грудень 1942 – травень 1943)

Полковник Дмитро Клячківський «Клим Савур» (травень 1943 – грудень 1943)

Генерал-хорунжий Роман Шухевич «Тарас Чупринка» (грудень 1943 – березень 1950)

Генерал-хорунжий Василь Кук «Леміш» (червень 1950 – травень 1951)

ПЕРЕХІД ДО ПІДПІЛЬНОЇ БОРОТЬБИ:

ТЕРИТОРІЇ, НА ЯКИХ ДІЯЛА УПА (1944 рік)

ВТРАТИ УПА ТА ПІДПІЛЛЯ*

*за підрах. рад адміністрації у 1944-1953 рр.

153 тис. вбито під час каральних акцій
 134 тис. арештовано
 200 тис. вивезено в Сибір

ОСТАННІЙ БІЙ — 12.04.1960 НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ

ФРОНТИ БОРОТЬБИ

Німецькі війська, поліція та їх союзники

Радянські війська та адміністрація

Польські загони

ОБЛИЧЧЯ ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ

Мирослав Симчич — «Кривоніс». Ботенний УПА, командував переможним боєм сотні УПА проти батальйону НКВД під Космачем у 1945. У бою був ліквідований підполковник Олексій Дергачов, що керував депортацією кримськотатарського народу

Дмитро Карпенко — «Яструб». Старший лейтенант Червоної армії з Полтавщини. Утік з німецького полону. В УПА став командиром сотні і куреня. Загинув у бою з підрозділами НКВД 17.12.1944. Перший Лицар Золотого хреста бойової заслуги 1 класу — найвищої нагороди УПА

Катерина Зарицька — «Монета». Організатор і керівник Українського Червоного Хреста. Зв'язкова Головного командира УПА Романа Шухевича

Ілля Оберішин — «Кобзар». Повстанець, який найдовше вів боротьбу проти радянської влади. Вийшов з підпілля 3 грудня 1991 року після оголошення результатів Всеукраїнського референдуму

Несподіваний Андрей Шептицький (1865–1944)

Організації, які створив чи підтримував Андрей Шептицький:

- «Просвіта»
- Українська шкільна організація «Рідна Школа»
- Богословське наукове товариство
- Молодіжні організації «Пласт», «Соки», «Січ»

Родина:
Світське ім'я – Роман Марія Александр Шептицький.
Народився у селі Триблугі на Львівщині.
Походить із графського роду.

Світська діяльність:

Навчався в університетах Львова, Кракова, Вроцлава, Відня, Мюнхена. Отримав ступінь доктора права, теології і філософії.

Упродовж 1904–1914 рр. – депутат Галицького сейму і член Палати панів австрійського парламенту у Відні.

Один із ініціаторів створення страхової компанії «Карпати», Земельного іпотечного банку у Львові (1910 р.), чий цінні папери визнавали всі банки Європи.

«Не буде українського моноліту, коли українці-самостійники не зможуть мимо всіх різниць, які їх ділять, завести між собою якнайбільшої єдності»

Навчальні заклади, які створив чи підтримував Андрей Шептицький:

- Український університет у Львові
- Дівоча гімназія сестер Василіянок
- Львівська греко-католицька богословська академія
- Український католицький інститут церковного з'єднання імені Йосифа-Веніаміна Рутського

У 36 років – Митрополит Української греко-католицької церкви.

Розбудова Церкви:

Запровадив живу українську мову у церковне богослужіння.

На кінець 1930-х рр. в УГКЦ налічувалося 3040 парафій і більше 4 мільйонів віруючих.

Виступав за об'єднання православ'я та католицизму.

Помер у Львові. Похований у соборі святого Юра.

Мережа порятунку:

У роки Голодомору 1932–1933 видав пастирське послання на підтримку голодуючих і зібрав декілька вагонів зерна.

У роки Голокосту налагодив мережу порятунку євреїв. Врятував 200 єврейських дітей.

ШТУЧНИЙ ГОЛОД

ЯК ЗНАРЯДЯ ЗНИЩЕННЯ УКРАЇНЦІВ

14 КРАЇН ОФІЦІЙНО ВІЗНАЛИ ГОЛОДОМОР ГЕНОЦИДОМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Докази

ЗНАЮЧИ ЗАВІСНІ ЗЕРНА

3,034
млн. т збірка
в розширені Харківському
Інституті економічного фонду
статистику за 1 січня 1932 р.
достатньо для 13 млн.
людей до повної прожарки

**НЕБЕЗПЕЧНІ ПЛАНИ
ХЛІБОРАТІВЦІВ**

5,8
млн. т збірка
1766 члків, праців-
к колгоспів виставили списки
даних у графіках і доку-
ментах протягом 1932 року

**СПОЛУГАННЯ ВІСЯДУ
ГОЛОДОРСЬКИХ**

Пакетів було 100 тисяч
Радянському Союзу СРСР
від 22 січня 1933 року:
«...не допустить ніколи вийти
з життя в Україні голодуючі
люди та в Україні з голодною
каміньми, а також «ніколи не
випустить з України шийку гріш»»

**ВІДЖИВАЯ ПІНКОУЧКА
ДОПОМОГУ ЗА КОРДОН**

голова Українського
національного асоціації

**ВИДОСТІПЛЯЮ
ПІДПРИЄМЦІВ
НЕВРОКАМ**

владарство
сповідання
лікарня

**ВИДОСТІПЛЯЮ
ПОДІЛНИКІВ
САХАРНИКІВ УКРАЇНИ**

перебувають в сади-
щах, Румунії,
Чехословаччині

**ГОЛОДОМОР – ЗАВЕР-
ШЕННЯ ПРИНЦИПОВОЇ
КОЛІКТИВІЗАЦІЇ**

Голодомор 1932-1933 років став
завершальним етапом
70% колгоспів
то понад
80% колгоспів було
ліквідовано
до кінця 1932 року

РОЗВІЛКУВАННЯ

352 тис. селянських
господарств
ліквідовано в Україні
в ході розв'язування
1928-1931 рр.)

Мета Голодомору

ЗНИЩИТИ УКРАЇНСЬКУ НАЦІЮ, ОСКІЛЬКИ ЇЇ ВІДРОДЖЕННЯ СТАНОВИЛО
ЗАГРОЗУ ЄДНОСТІ Й САМОМУ ІСНУВАННЮ РАДЯНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

ПАВЛО ПОСТИШЕВ, другий секретар ЦК КП(б)У,
секретар Харківського обласного комітету КП(б)У, 1934 р.:

«Останній 1933 рік був роком розгрому націоналістичної контрреволюції...
І коли сказати: бий кого – націоналіста, контрреволюціонера, бий цю
наволочу, бий міщину, не бійся – ці активісти, партійці, комсомольці
взялися за справу по-більшовицьки!» – і колгоспи тишили вгору...

всесоюзний перепис населення (1926 р.)

81% – 23,3 млн.

сільсько-населення, в т.ч. 20,6 млн (87,6%) – це українці

Кількість жертв

4,5 млн. осіб
130% від загальної
населення України

205
тис. осіб
1933 р.

3598
тис. осіб
1933 р.

138
тис. осіб
1934 р.

серед жертв Голодомору в УСРР

ВІДОДЖЕННЯ: 28.11.2015

Для заметок

Навчально-методичне видання

ЗБІРКА МЕТОДИЧНИХ РЕКОМЕНДАЦІЙ

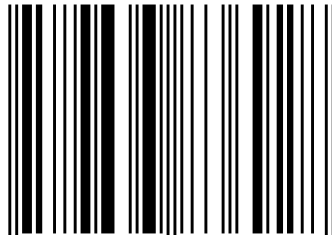
**до відзначення пам'ятних дат
у загальноосвітніх навчальних закладах**

Макет і верстка: Ю. Матвеев

Підписано до друку 22.04.2016. Формат 60x84/16
Папір офсетний. Гарнітура Minion. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 6,98
Наклад 500 прим. Зам. № 74

Видавництво і друкарня ПП «Ліра ЛТД»
49010, м. Дніпропетровськ, вул. Погребняка, 25/27
Свідоцтво про внесення до Держреєстру
ДК №188 від 19.09.2000

ISBN 978-966-383-692-8

9 789663 836928 >